

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Über dieses Buch

Dies ist ein digitales Exemplar eines Buches, das seit Generationen in den Regalen der Bibliotheken aufbewahrt wurde, bevor es von Google im Rahmen eines Projekts, mit dem die Bücher dieser Welt online verfügbar gemacht werden sollen, sorgfältig gescannt wurde.

Das Buch hat das Urheberrecht überdauert und kann nun öffentlich zugänglich gemacht werden. Ein öffentlich zugängliches Buch ist ein Buch, das niemals Urheberrechten unterlag oder bei dem die Schutzfrist des Urheberrechts abgelaufen ist. Ob ein Buch öffentlich zugänglich ist, kann von Land zu Land unterschiedlich sein. Öffentlich zugängliche Bücher sind unser Tor zur Vergangenheit und stellen ein geschichtliches, kulturelles und wissenschaftliches Vermögen dar, das häufig nur schwierig zu entdecken ist.

Gebrauchsspuren, Anmerkungen und andere Randbemerkungen, die im Originalband enthalten sind, finden sich auch in dieser Datei – eine Erinnerung an die lange Reise, die das Buch vom Verleger zu einer Bibliothek und weiter zu Ihnen hinter sich gebracht hat.

Nutzungsrichtlinien

Google ist stolz, mit Bibliotheken in partnerschaftlicher Zusammenarbeit öffentlich zugängliches Material zu digitalisieren und einer breiten Masse zugänglich zu machen. Öffentlich zugängliche Bücher gehören der Öffentlichkeit, und wir sind nur ihre Hüter. Nichtsdestotrotz ist diese Arbeit kostspielig. Um diese Ressource weiterhin zur Verfügung stellen zu können, haben wir Schritte unternommen, um den Missbrauch durch kommerzielle Parteien zu verhindern. Dazu gehören technische Einschränkungen für automatisierte Abfragen.

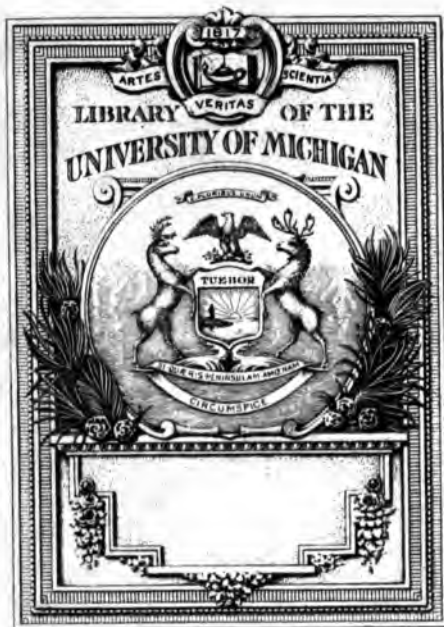
Wir bitten Sie um Einhaltung folgender Richtlinien:

- + *Nutzung der Dateien zu nichtkommerziellen Zwecken* Wir haben Google Buchsuche für Endanwender konzipiert und möchten, dass Sie diese Dateien nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke verwenden.
- + *Keine automatisierten Abfragen* Senden Sie keine automatisierten Abfragen irgendwelcher Art an das Google-System. Wenn Sie Recherchen über maschinelle Übersetzung, optische Zeichenerkennung oder andere Bereiche durchführen, in denen der Zugang zu Text in großen Mengen nützlich ist, wenden Sie sich bitte an uns. Wir fördern die Nutzung des öffentlich zugänglichen Materials für diese Zwecke und können Ihnen unter Umständen helfen.
- + *Beibehaltung von Google-Markenelementen* Das "Wasserzeichen" von Google, das Sie in jeder Datei finden, ist wichtig zur Information über dieses Projekt und hilft den Anwendern weiteres Material über Google Buchsuche zu finden. Bitte entfernen Sie das Wasserzeichen nicht.
- + *Bewegen Sie sich innerhalb der Legalität* Unabhängig von Ihrem Verwendungszweck müssen Sie sich Ihrer Verantwortung bewusst sein, sicherzustellen, dass Ihre Nutzung legal ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass ein Buch, das nach unserem Dafürhalten für Nutzer in den USA öffentlich zugänglich ist, auch für Nutzer in anderen Ländern öffentlich zugänglich ist. Ob ein Buch noch dem Urheberrecht unterliegt, ist von Land zu Land verschieden. Wir können keine Beratung leisten, ob eine bestimmte Nutzung eines bestimmten Buches gesetzlich zulässig ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass das Erscheinen eines Buchs in Google Buchsuche bedeutet, dass es in jeder Form und überall auf der Welt verwendet werden kann. Eine Urheberrechtsverletzung kann schwerwiegende Folgen haben.

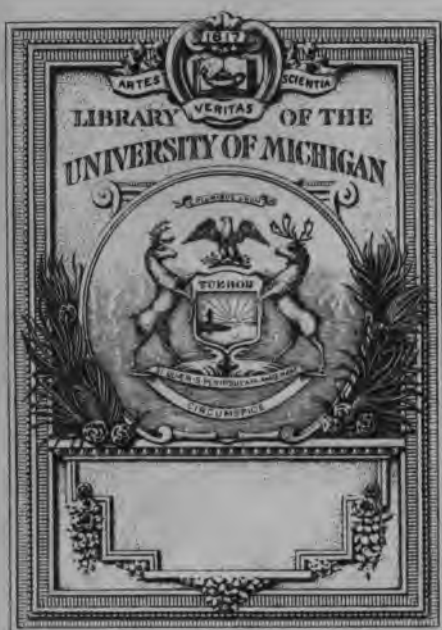
Über Google Buchsuche

Das Ziel von Google besteht darin, die weltweiten Informationen zu organisieren und allgemein nutzbar und zugänglich zu machen. Google Buchsuche hilft Lesern dabei, die Bücher dieser Welt zu entdecken, und unterstützt Autoren und Verleger dabei, neue Zielgruppen zu erreichen. Den gesamten Buchtext können Sie im Internet unter <http://books.google.com> durchsuchen.

A 836,704

—
168
— 168

PRZECHADZKI

PO

AMERYCE

PRZEZ

J. GORDONA

Obywatela Stanów Zjednoczonych.

Odjazd do Ameryki — Atlantyk — Nowy Jork —
Kościuszko, Puławski i Niemcewicz — Moja naturalizacya — Kwakrzy, Mormoni — Typ Amerykanina — Niagara — Cincinnati — Arystokracya — Cena ziemi — Przechadzka w lesie dziewiczym — Prawodawstwo — Abraham Lincoln.

KSIĘGARNIA B. BEHR'A
(E. BOCK).

BERLIN   **1866.**   **POZNAN**
27. BULWAR POD LIPAMI.   **21. ULICA WILHELMOWSKA.**

Pol. Lit. 2. 1. 2.
22. 1. 1922.
7-26 28
36601

Spis Rozdziałów.

	Strona
I. Odjazd do Ameryki — Bremen — Havre — Statek emigrancki — Jakim sposobem można podróżować darmo	1
II. Co są Stany Zjednoczone?	19
III. Ocean — Chrzcziny na okręcie — Ptaszki na masztach — Bliskie wylądowanie	41
IV. Wzrost Nowego Jorku — Żydzi polscy — Straż ogniowa — Rodzina indyjska	57
V. Kościuszko i Puławski w Ameryce	73
VI. West-Point — Szkoła wojskowa — Pomnik bohatera ludowego	89
VII. Kościuszko i Niemcewicz w Ameryce	99
VIII. Moja naturalizacja — Nabożeństwo Kwakrów	115
IX. Sekta Kwakrów tańczących — Litwin między nimi — Mormoni — Anabaptyści — Metodysty — itd.	129
X. Yankee, typ Amerykanina — Praca, praca! Ptaki składające gówno	149
XI. Drogi żelazne — Gewęda w wagonie — „O! yes“ — Wodospad Niagary	163
XII. Niagara: — Doświadczenie na niedźwiedziach — Statek zatopiony z powstańcami — Pustelnik katarakty — Podróż nadpowietrzna	177

VI

	Stron.
XIII. Urywek z poezyi amerykańskiej — Cincinnati — Arystokracja	187
XIV. Cena ziemi — Sposób kolonizacyi — Przechadzka w lesie dziewiczym — Amerykanki na parochodzie	201
XV. Uszanowanie dla kobiet — Wyścigi na wodzie	215
XVI. Rzut oka na prawodawstwo, organizację i stronnictwa	229
XVII. Abraham Lincoln	237
XVIII. Wybór Lincoln w roku 1864 i jego śmierć	253

---

sl. lit. 3. 1. 1. 1.
1-2 1. 28
36601

Spis Rozdziałów.

	Strona
I. Odjazd do Ameryki — Bremen — Havre — Statek emigrancki — Jakim sposobem można podróżować darmo	1
II. Co są Stany Zjednoczone?	19
III. Ocean — Chrzcziny na okręcie — Ptaszki na masztach — Bliskie wylądowanie	41
IV. Widok Nowego Jorku — Żydzi polscy — Straż ogniowa — Rodzina indyjska	57
V. Kościuszko i Puławski w Ameryce	73
VI. West-Point — Szkoła wojskowa — Pomnik bohatera ludowego	89
VII. Kościuszko i Niemcewicz w Ameryce	99
VIII. Moja naturalizacya — Nabożeństwo Kwakrów	115
IX. Sekta Kwakrów tańczących — Litwin między nimi — Mormoni — Anabaptyści — Metodysci — itd.	129
X. Yankee, typ Amerykanina — Praca, praca! Ptaki składające guano	149
XI. Drogi żelazne — Gewęda w wagonie — „O! yes“ — Wodospad Niagary	163
XII. Niagara: — Doświadczenie na niedźwiedziach — Statek zatopiony z powstańcami — Pustelnik katarakty — Podróż nadpowietrzna	177

I.

„Bremen!“ zawołał konduktor; — sznur wagonów zatrzymał się pod ogromną galerią o szklannym dachu na stacyi kolei żelaznej.

Po długiej podróży ujrzałem się nakoniec na krańcu Europy, w wolnem mieście anzeatyckiem, zkąd miałem zamiar odpłynąć do Ameryki.

Wysiadając z wagonu byłem zapytany przez urzędnika miejscowego o papiery. Nie rozumiejąc dobrze jego języka, wyjąłem z kieszeni książeczkę z papierkami na cygareta, oderwałem listek i ofiarowałem Niemcowi.

— Nein, nein, eüer Passport! zagadnął.

Dopiero przypomniałem sobie, że miałem kiedyś paszport; odszukawszy go więc przedstawiłem wedle żądania i jako człowiek formalny wsiadłem do najbliższej doróżki, potoczyła się po posępnych starożytnego miasta ulicach i stanęła przed wspaniałym hotelem pod godłem: „Wiktorya.“

Odźwierny w dzwonek uderzył, kilku *kelnerów* w spancerkach wyskoczyło z bramy na me spotkanie; jeden z nich wziął parasol, drugi laskę i torbę, trzeci kalosze, i tak z okazałością zaprowadzono mię do przeznaczonego pokoju.

Czułem się mocno strudzony, pragnąłem spocząć; z tem wszystkiem pomyślawszy, że wypada korzystać z czasu, aby rzucić okiem na odwieczny gród handlowy, którego może nie obaczę więcej, spoczynek odłożyłem na później.

Dosyć będzie czasu spocząć na okręcie, a kto wie, może i na dnie morskiem...

Na przeciwko hotelu znajdował się kram bławatny; z za kryształowej szyby wielkiego okna wyglądały z niego towary; z wyrobów można czasem sądzić o kraju i o ludziach...

Obaczmy naprzód kram!

Czerwone flanelowe koszule były najpierwszym przedmiotem, co uderzył wzrok mój. Flanela, to rzecz najpotrzebniejsza dla tego, kto się puszcza na Ocean! Wszedłem zatem do sklepiku, a rozmawiając na migi z jejmością kupcową, kupiłem trzy koszule na raz. Ale otóż i chustki do nosa! na jednej z nich litografowany plan miasta; prawdziwy plan! z kościołami, pomnikami, ogrodami. Cóż to za wygoda dla cudzoziemca, co nie unie po nie-

miecku, nie lubi gestykulować, a pragnie obaczyć coś w mieście. Zapłaciłem 10 sylberów, wziąłem chustkę i udałem się z nią na praktyczną przechadzkę, poglądając w ulicach na prawo i na lewo, i nikogo nie napastując pytaniami o drogę.

Obok kościoła katedralnego, co pamięta XIII^{go} wieku początek, stał Anglik turysta z drukowanym przewodnikiem w ręku, i z zadartą w tył głową patrzył przez szkiełko na wieżę.

— Jakby z koronki uwita! — zawołałem.

— O! yes — rzecze — i nuż mi wyszczególnić ciekawości katedry, a mianowicie, że są pod nią groby mające własność zachowywania trupów przez wieki całe.

Na tę rozmowę nadszedł jakiś młodzieniaszek, który przyczepiwszy się do nas, z kolei rzeczy zaczął coś opowiadać. Anglik sądząc, że to *ciceroni*, wsunął mu talara do ręki, życząc dnia dobrego. Młodzieniec zaczerwienił się po uszy, talar upadł z brzękiem na kamienie. Myślałem, że przyjdzie do jakiej awantury, lecz turysta odszedł w milczeniu, sztywny jak gdyby kij połknął.

Spojrzałem z uśmiechem na młodziana i zawiązała się między nami rozmowa. Urodzony Paryżanin, były student Sorbony, mieszkał

on także w hotelu Wiktorya. Zamierzał udać się do Hawru dla złączenia się tam ze swym starszym bratem, z kąd obydwu mieli popłynąć do Stanów Zjednoczonych Ameryki. Dowiedziałem się, że stryj jego szczęśliwym trafem przyszedł tam prędko do majątku: posiadając kolonję, wartość jej ogromnie poszła w górę, gdy wedle nowego rozkładu dróg żelaznych, jedną jej gałęź przeprowadzono przez jego posiadłość. Staruszek bezdzietny, a wielce uradowany swą pomyślnością, owocem pracy chciał się podzielić z synowcami i zapraszał ich do siebie.

Przypadkowo więc znalazłem towarzysza podróży, którego tak mieć pragnąłem! . .

Należał on do liczby tych otwartych młodych ludzi, pełnych nadziei i złudzeń, poglądających na świat różowo, u których serce widać jak na dłoni; przytem był miły i uprzejmy — imię jego Alfred.

Postanowiliśmy porzucić nazajutrz Bremen; siadłszy zaś razem na statek parowy rzeką Wezyrą dostać się do portu, z tamtąd okrętem wyruszyć do Hawru, a następnie, w imię Boże, do nowego świata!

Na pożegnanie nudnego mieściska, podobnego pod tym względem do wszystkich miast północnych Niemiec, zasłaliśmy do owej sławnej

piwnicy w podziemnych sklepionych ratusza, gdzie znajduje się olbrzymia beczka, podobna do Heidelbergskiej. z tą różnicą, że ostatnia stoi próżna, gdy Bremeńska jest napelnioną winem reńskim, klarującym się w niej od lat stu pięćdziesięciu. Dano nam po lampeczce tego wina, rozumie się za zapłatę. Doskonale! dotąd mi po niem smak pozostał w ustach.

Ktoby życzył sobie pokosztować go, niechaj się spieszy, gdyż i Niemcy mają zwyczaj dolewać beczkę młodym nektarem w miarę jak ubywa starego.

Za przybyciem naszym do Hawru, Alfred zastał nad spodziewanie brata swego w łóżku, w stanie zdrowia zatrważającym. Z pierwszego nań wejrzenia wniosłem, że czekała nieboraka dłuższa pielgrzymka niżeli do Ameryki. Opóźnić wszakże dla tego wykonanie przedsięwziętego zamiaru nie było moją myślą; lecz wyczytawszy w dzienniku „Havre“ doniesienie, iż okręt zwany „Helwecya“ odpłynie do Nowego Jorku za dni piętnaście, a pierwszego rzędu statek parowy „Arago“ za dni dziesięć, poświęciłem ten czas na oglądanie miasta i nawiedzanie chorego Francuza. Miał się coraz gorzej.

Havre jestto miasto i port razem, położony

przy ujściu Sekwany wpadającej do zatoki zao-
krąglonej w kształcie amfiteatru. Okręty przy-
bywają kanałami do bassenów, przeżynających
miasto do środka. Z balkonów i z okien
można się przypatrywać płynącym poważnie
statkom, za zbliżeniem się których zwodzone
mosty na kanałach podnoszą się otwierając
drogę. Na rogach ulic uwijają się majtko-
wie kupujący pieczone kasztany. Przed wielu
domami chustają się papugi na brązowych
obęczach, z łańcuszkami na nogach.

O tem to mieście Napoleon I wyrzekł:
„Paryż, Ruen, Hawr, składają jeden gród,
którego wielką ulicą jest Sekwana.“ Przeszło
15,000 okrętów przybywa rocznie do jego przy-
stani; oprócz tego posiada czterdzieści własnych
statków do połowu wielorybów.

Nader zajmujący widok, kiedy okręta o
rozdętych żaglach wydają się z portu. Długa,
kamienna grobla, opatrzona latarnią na wy-
niosłej kolumnie, śmiało wkraczająca w morze,
podobna do języka liżącego słoną wodę Atlan-
tyku, jest ulubionem miejscem, gdzie oudzo-
ziemcy zwykli używać przechadzki.

Na głównym placu Hawru znajduje się
gielda, świątynia handlarzy z powołania. Przed
nią zbiera się w południe grono spekulantów
robiących interesa pieniężne.

— Czy widzisz pan tego chudego jegomości w ryżej peruce? rzekł do mnie Alfred.

— Tego, co tak pysznie stąpa? . . .

— Właśnie! Zaczął nos zadzierać od chwili, gdy udało mu się w jednym obrocie handlowym oszukać pewnego Holendra, od razu, pod zasłoną prawa, na 200,000 franków . . . Patrz pan teraz na tego małego, grubego, co ma nogi krótkie jak raciczki . . .

— Paleta w prążki? . . .

— Tak! Ten przyszedł do majątku przez założenie fabryki liniowania kajetów szkolnych i ksiąg kupieckich; — tamten zaś co z nim rozmawia i zażywa tabakę, niegdyś tragarz paryzki, zbogacił się tutaj sprzedając hermetycznie zamkniętych pokarmów w puszkach blaszanych, używanych do odległych podróży; a potem rozwiódł się ze swą połówicą, w nadziei ożenienia się z księżniczką . . . zadłużoną księżniczką.

. . . . .
— Na którym statku popłyniemy Alfredzie? . . . na Helweeyi, czy na Arago?

— Pierwsze miejsce — rzecz — na parowcu Arago kosztuje do Nowego Jorku franków 600, wyraźnie sześćset, drugie czterysta. Na okręcie żaglowym „Helweeya“ jest tylko jedno miejsce, szerokie, wspólne, dla wszy-

stkich, a tem samem najpierwsze z pierwszych — cena franków dwieście. Wybieraj kolego! Co do mnie, wolę być głową muchy niż ogonem lwa, czyli, przenoszę wspólne miejsce na Helwecyi, niżeli drugie na Arago.

— Niech więc żyje Helwecya! zawołałem.

I podaliśmy sobie dłonie.

Na tydzień przed wyjazdem brat Alfreda nie poznał mię, gdy zaszedłem do niego w odwiedzinę — w trzy doby później przeniósł się do wieczności.

Biedny Alfred, uroniwszy gorącą łzę na mogile brata, przybył na okręt w dzieńznaczony.

Zaprawdę, smutny był nasz wyjazd.

„Helwecya“ zawiódł mię ogromnie. Nie miałem wyobrażenia o okręcie żaglowym, zwłaszcza emigranckim; widywałem go tylko z daleka. Właściciele podobnych okrętów, ich spółki, owi że tak powiem *liweranci ciał ludzkich*, umieją gładko przedstawić w piśmie publicznym podróż na statkach emigranckich, w celu przywabienia jak najwięcej łatwowiernych nowicyuszów; umieją ją ubarwić każdemu z przychodzących do ich kantorów dla zasięgnięcia bliższych wiadomości.

Ale biada temu, kto popadnie w pułapkę

owych liwerantów bez sumienia, obiecujących zwykle złote gruszki na wierzbie! . . .

Krótkowidz nie dozna niestety rozczarowania, aż w ostatniej chwili odjazdu, gdy ujrzy się na tym samym statku, co tak wspólnie wygląda z pozoru; skoro opłacił już swój przejazd przez Atlantyk, przygotował się do niego, pożegnał ze wszystkimi, i gdy nie pora się cofać . . .

Na oznaczoną godzinę przybyłem do wybrzeża, gdzie „Helwecya“ stał spokojnie w szeregu swych żaglowych towarzyszy, na których powiewały różnosymboliczne flagi rozmaitych narodowości. Po schodkach, trzymając się liny służącej za poręcz, wstąpiłem na pokład; kilku majtków, kucharz, murzyn z szerokimi nozdrzami w białej szlafmocy — pierwszy Afrykanin, którego w życiu spotkałem — i dwa buldoki angielskie, własność kapitana, wałęsały się tam i owdzie.

Powoli zaczęły się schodzić różne osoby w towarzystwie krewnych, przyjaciół i znajomych, mężczyzn, kobiet i dzieci. Za kilka zaś godzin taka stała się ciżba na statku, że ludzie cisnęli się jak śledzie w baryłce.

Nie można jeszcze było wiedzieć, którzy są podróżni, a którzy odprowadzający. Wyróżniali się różnymi językami krzyżowały się jak

w Babelu. Stuk kufrów, pudełek, narzekania niewiaśc, pisk pacholat, wszystko to mieszało się razem, składało kocią muzykę, głośzyło, drażniło nerwy.

Ale otóż i żandarm nodchodzi; — zmiana dekoracyi! Majtkowie podnoszą ogromne wieko nakrywające kwadratowy otwór na środku pokładu; żandarm staje przy nim na straży; każdy z podróżnych, jeden za drugim, zbliża się do granatowego mistrza porządku — i okazuje mu paszport. Mistrz rzuca okiem na pieczęć policyi miejscowej i kiwa głową, podróżni spuszcżają się przez otwór do wnętrza, jak do grobu.

Przyszała kolej na mnie i na Alfreda.

Postępując za drugimi, ujrzelismy się za kilka minut w głębi nawy, podobnej do podłóżnej sali o drewnianych podporach, z poprzyczepianemi do nich dwupiętrowemi rusztowaniami z przegrodami z tarcia.

Były to sypialnie dla szanownego zgromadzenia.

Alfred potrząc na nie zaczął dowcipkować z całą zgrabnością wrodzoną Francuzom, gdy ja tymczasem idąc za radą jakiegoś doświadczzonego wędrowca, wybierałem kącił najbardziej oddalony od otworu, przez który

wiatr zwykł dmuchać, a czasem i mokry bałwan zagładać.

Złożywszy manatki, rozciągnąwszy siennik (własność mą prywatną), na pierwszym piętrze wyniesienia z desek, i nakrywszy go grubą wełnianą kołdrą, zostawiłem sąsiadów zajętych jużto przywiązywaniem kuferków do słupów, zabezpieczając je od wywrotu w razie, gdy Ocean tańcować, a okręt chuścić się na nim zacznie, — już rozwieszających wędliny u sufitu, lub hałasujących pośród ogólnego nieładu, zamieszania i sporów o wygodniejsze miejsca.

Wyszedłem na pokład.

Goście raczyli ustąpić z niego i czekać nad brzegiem. Pozostali ci tylko, których przeznaczeniem było dzielić razem przygody morskiej wycieczki.

Kobiety płakały, mężczyźni wstrzymywali się od łez przez obawę, aby ich nie posądzono, że są kobietami.

Kapitan z pomocnikiem przechadzali się na tyle okrętu wydając rozkazy służbie. Majtkowie chwycili za liny i rozwijali płótna śpiewając. Za każdym pociągnięciem następował przestanek; zakończony jękiem całego chóru żeglarzy. Śpiew to smętny, na nieznaną nutę, jakby jakieś narzekanie przeplatane westchnieniami. Są one wydatną cechą marynarzy, wal-

czących całe życie z fatalizmem, mieszkających na wątlej desce zawisłej między otehlaniem i niebiosami, pokonywających nieustannie wzburzone żywioły i pokonanych najczęściej przez nie, ludzi zrodzonych do istnienia i śmierci na wodzie.

Dziwna rzecz, że śpiew ich w łączności z miarowym jękiem, na który mało kto z obecnych zdawał się zwracać uwagę, — śpiew ten silne w duszy mojej pozostawił wrażenie.

Okręt nareszcie wyruszył powoli, salwa z działa rozległa się w przystani, pasażerowie wylegli na pomost, nastąpiła mowa mimiczna, lecz tkliwa, pełna wyrazu, między tymi co się oddalali i tymi co zostawali na lądzie. Secina chustek wionęła nad głowami wędrowców, a druga secina z brzegów im odpowiedziała. Było to ostatnie, rzewne, pożegnanie żyjących, z których nie jeden rozstał się z ukochanym przedmiotem — na wieki!

Dopóki ziemia była widzialną, wszystkich twarze były ku niej zwrócone, jak ku najlepszej matce, którą się porzuca.

Potem ręczne telegrafy ustały, Havre nikł nam z oczu, ludzie w nim zmaleli, i tylko przez teleskop dojrzeć ich można było. Na koniec i miasto i ludzie zamienili się w szarą, niewyraźną plamkę, wkrótce znikli zupełnie,

a natomiast pomroka wieczorna ogarnęła widnokrąg.

Nie mieliśmy obaczyć znowu stałego ładu, aż na drugiej półkuli globu ziemskiego.

Bądź zdrowa kolebko nasza! stara, kochana Europo!

Trudno jest wyrazić co się dzieje z człowiekiem, gdy stąpając pierwszy raz po podłodze chwiejącego się statku, zdaje mu się, że go coś podrywa, słowem gdy zacznie kołysać się.

Nieprzyjemny zawrot głowy mię opanował, jakieś omdlenie, posępność i mimowolna chęć do spoczynku. Powróciłem pod pokład i położyłem się, czując się być usposobionym już to do marzeń, już do snu, lecz zasnąć nie mogąc.

Przy bladym świetle wiszącej lampy u sufitu ogólnej kajuty, przesuwalące się ludzkie postacie wyglądały jak ruchome cienie o zmiroku. Obok mnie rozciągnięty na łożu pocziwy Alfred opowiadał przerażającą historię z romansu morskiego *Maryata*. Roztasowana pod nami rodzina francuzka z zajęciem go słuchała, odzywając się doń po każdym przestanku. Rozmowa się toczyła swobodnie między pierwszym piętrem i dołem naszego rusztowania.

Rzęsy mi się już kleiły, gdy jeszcze Alfred nad uchem mi szczebiotał; wielki maszt, przebijający statek aż do dna, skrzypiał za każdym pochyleniem się z trzaskiem jednostajnym; pomimo to zasnąłem.

Na niezwykle krzyk ocknąłem się nagle. Był to gruby, chrapowaty od trunku głos Amerykanina, stróża okrętowego. Dawał on przestrogi jakiemuś chłopcu i potwierdzał je boksami.

Rzecz cała, że chłopiec chcąc się dostać do Ameryki, a nie mając czem opłacić podróży, wsunął się tajemnie przed odjazdem do ciemnego i ciasnego zakąta, z kąd nie wylazł, aż gdy byliśmy na pełnem morzu.

— Daj mu pokój! puść go zaraz! wołałem — mały robaczek a przemyślny, to widocznie dar boży . . . wybierzecie go kiedyś na prezydenta Stanów Zjednoczonych!

Służalec puścił ofiarę mrucząc, poszedł na skargę do kapitana i zjawili się obydwaj, aby wyprowadzić śledztwo z człowieczka.

Zdjęty ciekawością zeszedłem z posłania i zbliżyłem się do nich. Czapurny malec, przedsiębiorca wyprawy ryzykownej, mogący mieć około lat dwunastu, z zadartym nosem, z wyrazem zmyślności i dowcipu na obliczu, stawiony w obec straszliwego areopagu, śmiało

odpowiedział, że: ponieważ ojciec lubił zalewać gardło, nie dbał o niego, macocha zaś biła go okropnie, użył więc fortelu ucieczki. Oznajmił nadto, że w Ameryce ma ciotkę, u której się niegdyś w Hawrze wychowywał; postanowił zatem z pomocą „Helwecyi“ dostać się do niej.

— *Goddamm!* zaklął kapitan, słuchacze zachychotali, i rzeczy powróciły do dawnego trybu.

— Jak ci na imię? zapytał chłopca.

— Zowią mię *petit Jacques* (Jakóbek).

— A gdzie twoja ciotka mieszka w Ameryce?

— W Ameryce.

— Lecz w którym mieście?

— W Ameryce.

Odpowiedź ta zatrwożyła mię.

Po bliższej rozmowie przekonałem się, że chłopię wyobrażało sobie Amerykę nie większą od Hawru, i że w niej łatwo odszuka starą ciotkę, gdy będzie szła do kościoła.

Jasna jego główka pocieszenie wyglądała z szerokiego surduta, przykrojonego na starego, z obciętymi połami i rękawami.

Stróż dostawszy należyłą burę od zwierzechnika za nienadzór, przewinął się około podlotka i chciał go szcztukiem w nos po-

częstować, atoli surowe me spojrzenie zbawiło małego od dalszego prześladowania.

Przeniknął on, iż znalazł we mnie przyjaciela i ujął mię za suknię.

— Niech co chce będzie — rzecze — ale ten kapitan z sinym nosem nie każe mię przecie utopić?

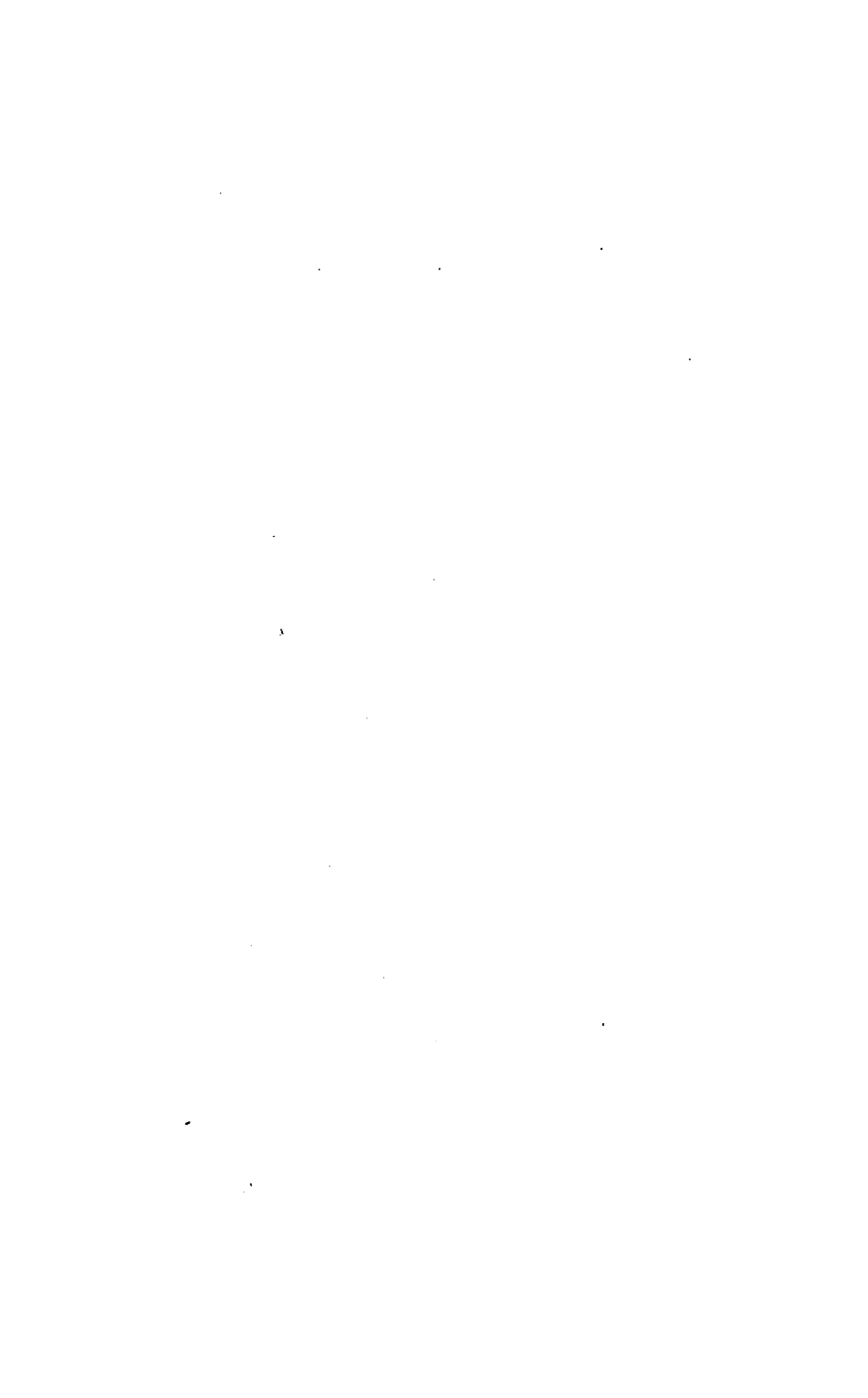
— Nie bój się nic; pojdź Jakóbkcu, zmów pacierz i połóż się przy mnie.

II.

Co są Stany Zjednoczone?

II.

Odważny żeglarz, ten sam którego nagrodzono kajdanami, Krysztof Kolumb, przy pomocy igły magnesowej i szczęśliwych okoliczności, odkrył Świat Nowy. Tym sposobem poznajomili się ludzie dwóch stron okręgu ziemskiego, którzy nie znali się przedtem ani wiedzieli o sobie.

Dziś mają oni wyobrażenie o kształcie i rozmiarach całego obszaru mieszkania przeznaczonego im przez Stwórcę, znoszą się między sobą, korzystają z płodów różnych ziem i klimatów — przyroda stoi dla nich otworem. Przewróć wody i lądów, które pośród niej pływać się zdają, ze wszystkimi odnogami, zakrętami, ujściami rzek i potoków, jest im dostępny.

W tem leży właśnie postęp okazujący wyższość naszą nad starożytnymi, zajmującymi wszakże tak świetne karty w historii powszechnej.

Odkrycie Ameryki przyczyniło się więcej do dobra ludzkości, niż wynalazki wszystkich wieków razem wziętych, co poprzedziły tę epokę.

Na całej powierzchni globu, ubarwionego cudami wszechstworzenia, tam gdzie dawniej nie stąpała noga człowieka, nie ma dziś prawie zakąta, którego by nie obejrzano z bliska; nie ma dzikiego plemienia, którego by nie oznaczono rasy, początku, nie zbadano charakteru i nie dano mu stosownego miejsca w anatomii porównawczej rodzaju ludzkiego; nie ma góry, której by nie zmierzono, nie określono podstawy, łączności z łańcuchem innych gór, jej własności, kopalń i wpływu na fenomeny przyrodzenia.

Ten sam człowiek, który przed laty trzystu zaledwo ośmielił się oddalać o pół mili od brzegów swojego gniazda, co rysował mapę świata z jakąś ręką olbrzymią w miejscu Ameryki, teraz sciąga z niej wszystko na własny użytek.

Jedna część ziemi dostarcza mu roślin służących do przyjemności, rozkoszy, lub zabezpieczenia go od chorób; z innej sprowadza miękkie jedwabie, puchy, drogie kamienie i kruszce dla ozdoby swych pałaców.

Jedynie przez porównanie dawnej Europy

z wytworną i okazałą Europą tegoczesną, dochodzi się do ocenienia skutków z odkrycia nowego świata, jakkolwiek starego stworzeniem.

Dało ono popęd do rozwinięcia na olbrzymią stopę przemysłu, handlu, marynarki, astronomii, fizyki, nauk przyrodzonych i ścisłych. Po długiem uśpieniu rzucono się w świeży żywioł nie tylko świata zmysłowego ale i duchowego.

Nieznane morza i wyspy ukazując człowiekowi niezmierne krainy roślinności, tudzież miryady obcych mu tworów organicznych, zmusiły go do rozmyślenia. Nigdy obfitsze żniwo nie nastęczyło się dla umysłu chciwego zawsze pożywnego karmu dla wiedzy.

Odkrycie Ameryki jest jedną z tych wielkich er, której skutki dla ludzkości nie są jeszcze dostatecznie obliczone; świat nasz badawcze rzucił spojrzenie na tę obcą półkulę która wieki spoczywała w złotym poranku nadzwyczajnych opisów. — Żądza wiedzy i złota, chęć sławy i panowania, skłonność do przygód i swobody, wywoływały tam tysiące mieszkańców Europy.

Przeludnienie krajów niemieckich — gdzie na każdym niemal kroku spotyka się kobietę z psem zaprzęzoną do wozu — dostarczyło Ameryce licznej emigracyi.

Gościnnie też ona przyjmowała Europejczyków i otworzyła im drogę do zajęcia obszarów ziemi i nieprzebytych lasów swoich. chroniła ich przeciw despotyzmowi świeckiemu i duchownemu. Przybysze do tej nowej krainy przekładali znosić największe niebezpieczeństwa i niedostatek, niż uciążliwe poddaństwo we własnym kraju.

Zagrzani duchem, który zwykle ożywia ludy w ich przedsiębiorstwach, rozwijali nadzwyczajną działalność i wytrwałość, usiłując wśród *pracy* zapomnieć niedoli doznanej w przeszłości. — Musieli co krok zaciętą staczać walkę z przyrodą, bronić się od napadu dzikich zwierząt, zwalczać i cywilizować barbarzyńców miejscowych, znosić głód i niedostatek wszelkiego rodzaju, osuszać bagna, wycinać lasy, spławiać rzeki, uprawiać pola, *itp.*

Jakoż, dziewicza rola wdzięcznie wynagradzała ich usiłowania; przeszkody zostały zwolna usunięte, a tam gdzie niedawno była pustynia, wznosić się poczęły kwitnące osady, wsie i miasta.

W ten sposób powstały zamożne kolonie: Nowy Hampshire, Massachuset, Rhod-Island, Connecticut, noszące nazwisko Nowej Anglii; do tych przyłączyły się następnie Wirginia, Nowy Jork, Pansylwania, Delaware, Nowy

Żerzej, Maryland, północna i południowa Karolina i Georgia.

Owe trzynaście prowincyi, różniące się pochodzeniem, obyczajami, formą rządu, religią, jako też sposobem życia, niegdyś rozrzucone, tworzyły potem jedno ciało.

Zarząd tych zjednoczonych Stanów znamięnowały trzy sprzeczne żywioły: angielsko-monarchiczny, patryarchalno-arystokratyczny i demokratyczny. Niektóre z tych kolonii przyswoiły sobie prawodawstwo angielskie; a rząd Wielkiej Brytanii w ciągu stuletniego panowania, wspierał je wszelkimi środkami. W ten sposób kwitnęły one i zwolna utworzyły silny naród północnej Ameryki.

Potęga ich naturalnym była wynikiem swobody praw i wolności osobistej, która każdy naród do szybkiego wzrostu i pomysłności prowadzi, zwłaszcza w tych krajach, gdzie miejsce rozrywek europejskich zastępowało zamięłowanie pracy, którą zdwajała niezależność; bo tam przywilejów królewskich ledwo cień spostrzegać się dawał.

Większa część mieszkańców Ameryki północnej składała się z Anglików, co opuścili ojczyznę i przeszli na ziemię rządzoną swobodnymi prawami. Tam dążyli do rozwi-

nięcia równości obywatelskiej i wolności wyznania religijnego.

Amerykanie na wzór Rzymian kształcili się w naukach poważnych, uczyli prawodawstwa i poświęcali zatrudnieniom, które krajowi pożytek przynieść mogły, zaniechali zaś wszelkich rozkoszy zmysłowych panujących w Europie.

Nie zapominajmy, że w koloniach Ameryki północnej jedna tylko była klasa ludzi, która przez swój umiarkowany tryb życia nie wabiła do swych posiadłości bogaczów z Europy; dla tego nie cisnęły się tam żadne przywileje, żaden feudalizm.

Przybywała zatem do kolonii klasa ludzi pracowitych, a każdy w tych rozległych obszarach obrabiając swą rolę, czuł się być samoistnym panem, i miał to przekonanie, że swój byt i szczęście zawdzięcza robocie i Opatrzności, nie zaś królowi angielskiemu.

Do utrzymania spójni ducha i niezależności mieszkańców tych prowincyi przyczyniła się także zbyt duża odległość stolicy i rządu, który z przyczyny trudności komunikacyi nie zdołał podtrzymać swego upadającego z każdym dniem wpływu. Węzeł łączący Amerykę z Anglią stawał się coraz słabszy; a to tem

bardziej, im rząd królewski więcej na swą korzyść usposobić go pragnął.

Protektor Kromwell dał pierwszy powód do niechęci po za Oceanem.

Prawo żeglugi wzbronilo, aby w posiadłościach angielskich obce okręta prowadziły handel, tudzież aby do Anglii wprowadzano towary obcego wyrobu. — Handel amerykański został tym sposobem scieśniony, a kupcy pozbawieni możności odbytu.

Rozporządzenie to oburzyło przedsiębiorczego ducha Amerykanów, bowiem brak wolności handlowej spowodował, że między koloniami ruch handlowy ustał, tem bardziej że nałożony został podatek na płody krajowe jak: cukier, tytoń, bawełnę, indigo, *itd.*

Wkrótce potem zaprowadzono papier sęplowy, a wieść ta lotem błyskawicy wywołała najwyższy stopień oburzenia i stała się hasłem do wojny domowej.

Walne zgromadzenie zebrane pod tę porę w Wirginii, oświadczyło, co następuje: zważywszy, że obywatele kolonii wszystkie przywileje, swobody i prawa, jakich ludy Wielkiej Brytanii używają, wynieśli ze sobą z kraju; zważywszy, że te prawa przez Jakóba I^{go} potwierdzone zostały, aby stósownie do tychże tylko, walne zgromadzenie kolonii, w poro-

zumieniu z N. Panem, jedyną miało władzę nakładać podatki i ciężary na mieszkańców kolonii; — a zatem wszelkie usiłowanie przeniesienia tej władzy na jedną lub kilka osób ogólnego zgromadzenia, jest nieprawne, niesłuszne, zasadom konstytucyi przeciwne, i obalenie swobód w Anglii i w Ameryce na celu mające.

Ministeryum uporczywie obstawało przy swych rozporządzeniach — powiedziało sobie, jak to uczynił świeżo p. Bismark w Prusach: „oręż przed prawem!“ — i zamierzało swe plany siłą gwałtu przeprowadzić. — Nastąpiło zatem pomiędzy Amerykanami to przekonanie, że trzeba się chwycić energicznych środków, i w tym celu zwołano kongres do Nowego Jorku na dzień 7 października 1765 r.

Uzasadnwszy raz jeszcze swoje prawa, które zasługiwały na wzgląd, kongres wyśtosował trzy prośby i wysłał je: do króla, do parlamentu i izby poselskiej.

Długo oczekiwano skutku podania, aż dopiero 19 marca postanowił król, cofnąc prawo stęplowe, która to wiadomość z radością została przyjętą w Ameryce.

Lecz zaledwie nowe ministeryum stanęło na czele rządu, gdy znów odgrzebano dawną

sprawę i nowy podatek nałożono na rozmaite zagraniczne artykuły, pomiędzy którymi policzono herbatę.

Dla wykonania tego postanowienia ustalony został w Bostonie zarząd cłowy z pomocą władzy wojskowej.

Kompanja wschodnio-indyjska, której finanse szczególnie przez brak odbytu herbaty były w nieładzie, uzyskała pozwolenie na dowóz jej we wszystkie punkta bez cła; w Ameryce jednak za opłatą trzech pensów od funta.

W skutek tego przywileju wysłano do kolonii znaczne zapasy herbaty. Gdy jednak amerykańska spółka handlowa uznała, że skoro ten towar raz na ląd się dostanie, będzie też zaraz rozkupiony, użyła wszelkich środków, aby temu zapobiedz; w tym celu udało się kilku ludzi na pokład okrętu i cały zapas herbaty do morza wrzucili.

Strata wynosiła 18,000 funtów szterlingów.

Na wieść o tem przyszedł rozkaz z Londynu, aby port bostoński zamknąć i wojskiem obsadzić.

Walny kongres wszedł na nowo w życie i wysłał w tym czasie nową prośbę do króla o zniesienie panujących nadużyć. — Równocześnie jednak poczyniono przygotowania do

silnego oporu na wypadek, gdyby Anglia przemocy użyć chciała.

Niebawem nastąpiło krwawe spotkanie Anglików z milicją, i od tej pory wszczął się pożar wojny domowej.

Wojska angielskie pod dowództwem generałów: Gage, Howe, Clinton i Burgoyne stanęły do boju; Amerykanie zaś pod wodzą walecznego Jerzego Washingtona (rodem z Wirginii 1732), którego kongres mianował naczelnym wodzem.

Wtedy zaczęła się walka prowadzona z obu stron z zaciętością.

Początek wojny wypadł na niekorzyść Stanów.

Washingtonowi zabrakło wojska, pieniędzy i innych potrzeb. Anglicy przeciwnie, z całą natarczywością naciskali Amerykanów, których szeregi przerzedzała nędza i niedostatek. Całe pułki poczęły się rozchodzić, a sprawa amerykańska zdawała się być bliską upadku.

Washington nie zwątpił jednak; jego odwaga, roztropność i stałość charakteru, ratowały ciężko uciśniony kraj. Wreszcie gwiazda szczęścia mu zabłysła.

W skutek usiłowań Benjaminą Franklina, Francya przyrzekła w końcu swoją pomoc,

którą po długiem wahanu się nadeszła. Była to eskadra spiesząca z posiłkiem uciśnionym ludom, a właściwie dla osłabienia rozległego już w ówczas wpływu Anglii na obu półkulach; składała się ona z 12 okrętów liniowych i 3 fregat.

Przybyli też *Puławski* i *Kościuszko*, z którymi się w dalszym ciągu tej podróży obaczymy.

Stany Zjednoczone Ameryki Północnej wybiły się na wolność!...

Obecnie Europa panuje niejako jeszcze nad czterema częściami świata, których jest stolicą. Jedną część zaludnia swymi potomkami, mieszkańcom innych w pocie czoła pracować każe na siebie, a na tysiącach okrętów sprowadza dla się owoce tej pracy.

Bodziec to niepospolity do czynnego życia; dźwignia dla rządów mających na co nakładać podatki, tem samem będących w możności czynić przedsiębiorstwa odpowiednie obfitości środków.

Ale niebezpieczną na przyszłość rywalką Europy stały się bez wątpienia Stany Zjednoczone Ameryki.

Sto lat jeszcze nie minęło, jak uznane

za niepodległe, już zdołały rozszerzyć swe granice, wzmódz się w ludność, dobrobyt i bogactwo. Zasada wolności i sprężyna wydająca ten ciągły wzrost, okazała się tak potężną w skutkach, że historia nie przedstawia nic podobnego ani w starożytności, ani w późniejszych czasach.

Wedle rachunku Franklina, ludność Stanów Zjednoczonych winna się podwajać w dwadzieścia trzy lat.

Rachunek ten sprawdził się poniekąd; — następujący wykaz statystyczny, wzięty z przeszłości i obrachowany prawdopodobnie na przyszłość, najlepiej to objaśnia:

W r. 1817	ludność St. Zjed.	8,650,000.	dusz
- 1840	- - -	17,300,000.	-
- 1863	- - -	34,600,000.	-
- 1886	- - -	69,200,000.	-
- 1909	- - -	138,400,000.	-
- 1932	- - -	276,800,000.	-

Z kąd wypada, że za lat 69 od daty dzisiejszej, czyli w ciągu dwóch pokoleń, same Stany Zjednoczone powinny mieścić w sobie ludność wyrównyującą liczbą prawie całej ludności europejskiej.

Obecna wojna położyła na pewien czas tamę temu wzrostowi bez granic. Jest to kryzys chwilowa. Wszelkie sprawy muszą mieć swój

koniec jak miały początek: żywot pojedynczego człowieka, podobnie jak życie narodów nie może strawić się marnie na wiecznych sporach i niepewności — pokój i stałość są celem i osią towarzystwa.

Zapamiętała walka północnych Stanów z południowemi zakrawa na szyderstwo z zasad społecznych. Namiętności wzięły górę nad owemi republikańskimi urządzeniami, które miały zbawić człowieczeństwo i zgotować raj na ziemi.

Szczególniejsze fatum! Potęga, co nie miała współzawodnika na półkuli nowego świata, a odosobniona położeniem nie obawiała się potęg starego — oddzielona, że tak powiem, słupami Herkulesa od samowładztwa mocarzy europejskich — znalazła w samej sobie zaród choroby.

Ani wojsko Xerksesa, ani armje Napoleonów i Carów razem wzięte, nie wtrąciły tyle głów do grobu, nie zużyły tyle kosztów na tępienie bliźnich, ile jedne Stany północne Ameryki. Nader ciekawy jest rejestr ich wydatków na wojnę domową. W r. 1863 wystrzelano tam 13,000,000 funtów prochu! — dług zaś narodowy, który w r. 1837 już był umorzony, urósł w bajeczną sumę 1,222,113,500

dolarów (licząc dolar po osiem i pół złotych polskich).

To dopiero połowa. Stany południowe nie podały budżetu swych wydatków.

I taki bezprzykładny w dziejach bratobójczy mord toczył się, kiedy koleje żelazne, telegrafy, parowce, wolność handlowa, sejmy przyjaciół pokoju, zdawały się zapowiadać erę zbratania się ludów.

Nie podobna wszakże z tego wyprowadzić wniosku, że wszystkie podwaliny, na których dotąd opierała się budowa nowego społeczeństwa, były z bardzo miękkiego drzewa i że prędko przegniły.

Źródła złego należy szukać gdzieindziej; strzeżmy się sądzić drugich pod wpływem stronniotw politycznych.

Niech co chcą prawią i piszą zazdrośnicy długiej pomyślności Stanów Zjednoczonych, stojących otworem jako wzór organizacji obywatelskiej; niech agenci bonapartystowscy, zaćmieni blaskiem wzrastającego narodu, sypią bluźnierstwa na wewnętrzne życie i stosunki społeczne północnych Amerykaninów; niech oskarżają obłudnie ich republikanckie instytucje, jako przyczynę wszystkiego złego, to jednak pewna, że nie zasada ich prawa, oparta

na wyrozumowanej sprawiedliwości, była przyczyną krwi rozlewu.

Przyczyny tej szukać raczej potrzeba w braku należytego oświecenia szybko wzrastających mas ludności krajowej i napływowej.

Wszak ewangelia jest świętym Kodexem, a czyż go wszyscy wykonują?

W ogólnem znaczeniu, nie Rzeczpospolita stanowi zacnych obywateli, ale obywatele Rzeczpospolitą. Może ona być wielką tylko przez wielkie cnoty; wolność w niej osobista okupuje się drogo przez zaparcie się pod wielu względami siebie samego dla dobra publicznego.

W prawdzie masa ludności Zjednoczonych Stanów, w przecięciu, więcej czerpie nauki, niż w jakimkolwiek państwie europejskiem, — ale nauka ta jest powierzchowną, jedynie na własny użytek w rękodzielniach lub handlowych zawodach obróconą. Lud, pragnąc z bogacić się nagle za jej pośrednictwem, połyka ją z pośpiechem, nie trawiąc.

Nic tam nie dzieje się dla zaspokojenia wewnętrznych pragnień, przez co umysłby się rozwinął, a duch dojrzał; istnieje tam tylko jednostronne podsycanie czynności władz umysłowych.

O wszczepieniu i rozwinięciu wzniosłych uczuć serca i wysokich pojęć, rzadko mowa. Liczba osób poświęcających się głębiej naukom i sztukom ograniczona. Ta więc niegruntność wychowania w ogóle przyczynia się nie mało do nadania narodowemu charakterowi cechy lekkomyślności.

Lecz z drugiej strony, na usprawiedliwienie Amerykanów zważyć potrzeba, iż przeszkody do oddawania się wyższemu wykształceniu w nowym świecie są stokroć większe niż w starym.

Dla czego?

Bo ciało ma do walczenia z wpływami klimatu i kraju; i potrzeba być potężnym duchem, ażeby w Ameryce, takiej jaką jest dotąd, wyrobić się na człowieka harmonijnie rozwiniętego. Kraj to powstający z pustyni, człowiek w nim zamiast walczyć z sobą, aby się wznieść moralnie, zmuszonym się widzi zdobywać przedewszystkiem byt materyalny przez walkę z żywiołami natury.

Zresztą, kraj jest niemal jednostajny, zatem mało nasuwa wrażeń — a umysł ciśnie do ziemi. Co do klimatu, ten znowu winien, że dojrzałość fizyczna następuje tam przedwcześnie. Nagłe zmiany powietrza, suche wiatry, drażnią nerwy. Dodawszy do tego

nadzwyczajną czynność i pracę Amerykanów, nie dziw, że każdy z nich doszedłszy lat pięćdziesięciu zniszczył się i przeżył...

W Ameryce północnej nie ma prawdziwej młodości z ową niewinnością, swobodą igraszek dziecięcych i z poezią, właściwą temu wiekowi — tak samo jak niema tam wiosny; bywa tylko cudowna jesień, wspanialsza niż lato, z widnokregiem głębszym, światłem odbijającym się różnobarwnie w lasach, które nadchodząca zima pokrywa szatą nieznana w podniebiu europejskiem.

Różnorodne sekciarstwo religijne, którego przykładu nie przedstawia żadne państwo na świecie, oprócz może Rosyi, jest także jedną z przyczyn tamujących jednolitą edukację młodzieży.

A jednak rasa anglo-saxońska, która składa obecnie większość Unii, przyniosła z sobą pierwowzór spójni religijnej i cnoty na kamień węgielny do nowej budowy.

W r. 1630 — przytaczam tu słowa profesora Chasles — widziano w porcie miasta Delft, w Holandyi, stojący na kotwicy ubogi statek „*May-Flower*“ (kwiat majowy). Uwiózł on dwunastu purytanów angielskich.

Byli to wychodźcy po większej części

podeszłego wieku, znużeni i smutni, w czarnych wytartych sukniach. Mieli Biblią kalwinistów dla pokarmu duszy i stos sucharów na pokarm ciała.

Gdy przebyli Atlantyk, szukali spokojnego miejsca, gdzieby mogli oddawać się modlitwie i obrzędowi swego wyznania.

Otóż to ci ludzie założyli kolonie, które przeistoczyły się z czasem w Filadelfię, Nowy Jork i Boston.

Ależ, przynieśli oni z sobą coś więcej, niż wojsko, pieniądze i kredyt: posiadali potęgę moralną, która tworzy i utrzymuje narody. Znawieścialszy na ich miejscu nie wytrzymałiby byli cierpkiego żywota Robinsona Kruzoe, istnienia pośród dzikich krajowców, niedźwiedzi, tęsknoty i nudów; a tem samem towarzystwo amerykańskie nie wzrosłoby było wcale.

Owi pielgrzymi, apostołowie w liczbie dwunastu, umieli wytrwać z wiarą wśród przeciwności.

Na prochach ich powstała społeczność złożona z różnorodnych osadników.

Czyż krew, dopiero przelana, ma się stać cymmentem do zlepiania naruszonego gmachu tej społeczności?

Zaiste, spodziewać się tego należy.

Żadna boleść, żadna łza nie ginie na próżno.

Jest w starych pieśniach serbskich podanie, że kiedy wznoszono mury miasta Skandru, zabito na nich dziewicę, aby krew jej ustaliła im trwałość.

III.

**Ocean — Chrzcziny na okręcie — Ptaszki
na masztach — Bliskie wylądowanie.**

11

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

III.

Miło to przyzywać niekiedy uroczne złudzenia przeszłości!..

Gdy się nudzę samotnością, lub gdy towarzystwo zaczyna mi ciężać, odwracam mimowolnie od niego głowę i poglądam po za siebie, karmiąc się zasobami własnego żywota.

Czarowne dumania! wdzięk tajemniczy duszy obcującej z sobą...

Oto bezbrzeżny Ocean rozstacza swe dziwy przed memi oczyma i szumem fal potoczystych opowiada o nieskończoności dzieł wszechstworzenia.

Morze ma swoją historję, rozdzieloną na epoki, podobnie jak i ziemia. Morze, to wielka szranka w zawodzie wrażeń, przypadków i rozmyślań! Dziś wszystkie ruchy ludzkości noszą cechę lądową i wodną.

Okręt jest to wyraz treściwy na oznaczenie płodów cywilizacyi. Łączy on w swoim szczupłym obwodzie wysilenie przemysłu współ-

czesnego. Dla zbudowania go wyczerpano wszelką umiejętność, skupiono na nim wszelkie środki obrony; słowem, okręt jest to obraz, podobnie jak arka Noego, małego świata i społeczeństwa w oderwaniu, unoszącego się nad bezdenną tonią.

Uchodząc z ziemi ucisku, na której mocarz północy dał mi się we znaki, czułem się swobodnym na okręcie, chociaż względnie, gdyż w ścisłym znaczeniu nie jest on czem innem, jak więzieniem pływajacem — ale czyż ziemia nie jest także więzieniem?...

Nazajutrz, po zgubieniu z oczu brzegów Irlandyi, sklepienie niebieskie zdawało się być zamienione na wybrzeże morskie. Widać na niem było wyraźnie pokłady horyzontalne obłoków, zmarszczki równoległe, narysowane wiatrem, niby piaski poszczerbione przyplywem i odpływem wody. To znowu mieszały się one w runa, kędziory wełniste, podobne do rozrzuconych rąbków śnieżnej białości waty, tak miłych dla wzroku, miękkich i elastycznych, że brała ochota sięgnąć po nie ręką.

Uglądałem, czy nie ma na pokładzie jakiej bladej twarzy tułacza rodaka, z którymby mógł podzielić się odebranemi wrażeniami. Nie było nikogo. Alfred więc stał się powiernikiem mych myśli i uczuć.

Jakóbek, pozbywszy się słabości morskiej, zaczął w olbrzymiem dziele stworzenia poznawać Boga.

Brak styczności z ziemią usposabia na Oceanie do koniecznego przyjmowania innych wrażeń. Przestrzeń wody rozdzielająca dwa światy, jest to karta nie zapisana w historii człowieczeństwa; nie ma na niej tych odcieni stopniowanych, za pomocą których rysy jednego narodu mieszają się prawie niepostrzeżenie z rysami drugich. Od chwili, gdy jedna ziemia znikła, wyobraźnia nasza odrywa się od niej, dopóki nie ujrzy innej, w zupełnie świeżym kolorycie. Przebycie Oceanu jest długim antraktem między dwoma obrazami uderzającymi różnaitością świetnej dekoracyi.

Opuściwszy Europę, zamknąłem jeden tom świata, mając dość czasu do rozmyślenia, zanim otworzyłem drugą jego księgę. Kto puszcza się w długą, niepewną drogę, nie mogąc przewidzieć gdzie go losy zawleką, co zobaczy, czego doświadczy, mimowolnie oddaje się dumanii.

Morze przedstawia liczne przedmioty godne uwagi, lecz są to cuda przepaści, przestrzeni, które oddalają umysł od zwyczajnych scen światowych.

Wszystko, co urozmaica jednostajność

tej przestrzeni, ruchome chmury, klębujące się obok nawy stado potworów, morskie ptastwo, huk działa w oddaleniu zwiastujący trwogę, silnie odbija się na duszy. Tak stopy człowieka, a nawet zwierzęcia, wyciśnięte na piaszczystej pustyni, są dla wędrowca ważniejszym zjawiskiem, niż piękna dama w salonie.

Kawał oderwanego masztu, który postrzegłem bieżący z falami, zwrócił myśl moję na tych nieszczęśliwych, co zmarli, już to głodną śmiercią, już spalili się żywcem, lub tonąc przecięci zostali przez rekinów. Bałwan położył pieczęć milczenia i zapomnienia na ich ciałach. Nikt opowiedzieć nie jest w stanie historyi ich zgonu. Westchnąłem, a na oderwanym maszcie wyobrażenia moja czytała w ognistych głoskach napis: „co mnie dzisiaj, to tobie jutro!“ ....

Ileć razy ważyłem na szali rozkosze i boleści doczesnego żywota, stawałem się zimny, obojętny, bez obawy i żalości; nabierałem rezygnacyi w obec niebezpieczeństwa, z tą ufnością, jaka popycha śmiertelnika mimo wiedzy ku jego przeznaczeniu.

Gdy noc pokryła czarnym całunem widnokrąg, schodziłem pod pokład, jak do

piwnicy. Było to nagłe przejście ze świata eterycznego do nagiej rzeczywistości; otaczające mnie widowisko przypominało życie zmysłowe w swej rubasznosci.

Też same Niemki, które tak płakały w porcie Hawru, unosząc pamiątki na sercu, — skoro się raz usadowiły pod pokładem ze swojem gospodarstwem kuchennym, pakami i skrzynkami, gdy znalazły opróżniony kącik, ~~naz~~ hasać sztajera przy kociej muzyce, złożonej z harmonijek i fletików, której śpiewem wtórowały.

W miarę jak wypijano wymierzane oszczędnie przez władzę racje wody, a tem samem gdy ubywało beczek, sala stawała się obszerniejsza, tańczące wieczorki częstszymi.

Chyba że się Neptun na nie zagniewał, pogroził trójzębem i rozkazał staremu Eolowi rozpuścić wiatry, wtedy Niemki, każda przy-czepiona do swego rusztowania, kiwając się oerowały pończochy lub skrobały ziemniaki.

Dla wesołków, tanecmistrzów i muzykantów była to pora gry w karty i kości. Każdy z graczy przytrzymywał je i składał w korytko, aby się nie rozsypały z nachyleniem się okrętu.

Lecz czegoż mieli się smucić? Czyż cała ta ludność nie przebywała Atlantyku w słodkiej

nadziei pochwycenia z drugiej strony owego *majaka*, miłego widma, co się zowie *Fortuną*? . . .

Pewnej nocy narodziła się na statku *najada*, przyszła obywatelka Stanów Zjednoczonych. Nie było doktora . . . starsze doświadczeniem matrony przyszły w pomoc młodszej. Brakowało także pastora — malutką ochrzczono z wody.

Chrzcziny zakończyły się fetą. Niemcy wieźli z sobą do Ameryki różne gatunki wódek gdańskich. Ucieszeni ze znalezienia sposobności do wspólnej biesiady, nie dość że się sami uraczyli, ale trącali także kieliszkami do niektórych majtków, zwykle łakomych trunku. Ci ostatni przebrali miarę w napitku, następnie w obrotach żaglowych coś się nie popisali.

Kapitan odgadnął zaraz przyczynę złego. Kazał im chuchać na się, maszerować po szparce od podłogi, a który się potoczył został obity powrozem.

Potem pan kapitan nikogo o nic nie nagabając, zapalił latarkę, przyzwał służbę, zeszedł do Niemców, zrobił rewizję, skonfiakował wszystkie baryłki, oplatane gąsiorki, blaszane manierki, flasze i butelki pełne spi-

rytusowej obfitości, i kazał je wrzucić do morza.

— Zostaw im pan choć jedną! wołałem.

— Ani kropli . . . żadnej kapitulacyi! odrzekł zagniewany.

Niemcy zrospaczeni wzdychali, gdy zapasy wódczane tonęły.

Z tem wszystkim nie śmieli bardzo sarkać: Kapitan, to dyktator na okręcie, pan życia i śmierci, komendant broniący swą fortecę od upadku i odpowiedzialny za nią.

Dzięki jego czujności zawiązało się u nas towarzystwo wstrzemięźliwości.

Stratni, mszcząc się, czy za swą wstrzemięźliwość, czy też za wszechwładztwo kapitańskie, otruli mu za kilka dni krowę.

Ucieszyłem się nie z zemsty, lecz z czynu; albowiem biedne bydlę męczyło się stojąc oparkanione w cieśni; widać mu tylko było łeb rogaty z wywieszonym językiem z po nad ogrodzenia; w czasie burzy ryczało żałośnie, mściło się też ze swej strony i nie dawało mleka.

Niemcy dowiedziawszy się od kucharza negra, iż kapitan ze swym pomocnikiem i jego narzeczoną pijali już od dawna kawę bez śmietanki, zatruli kojec kapłonów. Nie po-

zostawało arystokracji okrętowej, jak karmić się szynką, na równi ze wszystkimi.

Gburowaty kapitan nie mogąc wysledzić spółki trucicieli, groził całemu ekwipażowi procesem i kozą za przybyciem do Nowego Jorku.

Sześć tygodni spędziłem na „Helwecyi,” długie jak sześć wieków.

Pewnego poranku obaczono zabłąkane ptaszki, które świegocąc czepiały się masztów. Były one posłankami zgody i pokoju dla wszystkich. Zapędzone wiatrem od brzegów lądu, zgubiwszy drogę, chroniąc się od śmierci, przyfrunęły do nas zwiastując najpierwsze, że ziemia nie bardzo daleko. Choć jej nie widać było jeszcze, czuliśmy już jej zbawienne sąsiedztwo.

Kapitan się udobruchał i włożył prymkę do ust, majtkowie się uśmiechali i także wysysali tytoniową prymkę, podróżnicy promieniali zadowoleniem.

Powaśnieni podawali sobie dłonie, przeprasząc się wzajemnie za urazy różnemi językami, chociaż nie wszyscy się rozumieli. Jakóbek nieborak skakał z radości, w nadziei obaczenia swej ciotki, gdy będzie szła do kościoła.

Nie rozczarowywałem biedaka z tej płonnej otuchy . . .

Niezaadługo z wierzchołka najwyższego masztu zawołano: ziemia!

Kapitan przyłożył lunetę do oka i powtórzył „ziemia!“. Gdy pozwolił mi spojrzeć przez swoje szkło, dostrzegłem zaledwie podłużny cień, niby fryzowany obłoczek śpiący na wodzie.

Pałałem niecierpliwością ujrzenia jak najprędzej z bliska owej plamki, która w rzeczywistości była krańcem Ameryki, miejscem mego przeznaczenia; lecz wiatr przybrał niepomysłny kierunek i okręt leniwo posuwał się naprzód. Nareszcie płótna obwisły na masztach.

Napróżno kapitan rozpinał je, aby je rozdać, choć cokolwiek napuszyć, byle tylko wpłynąć z okazałością do przystani, jak łabędź z rozpostartymi skrzydły, — byle popisać się przed oczekującą go tam kochanką; wszystkie jego usiłowania okazały się daremnymi, żagle zupełnie oklapły. Gdyby to się przytrafiło było na środku Atlantyku, moglibyśmy wiekować na nim, jeśliby się wiatr nie zlitował.

Ale na ten raz obaczono nasz kłopot z Ameryki i mały parowiec przybył z pośpiechem na nasze usługi. Kapitan zmuszony

mu się poddać, z żalem spoglądał jak na jego ogromną Helwecyę zarzucono linę z parowca, i ten włókł go za sobą po błyszczącej bródzie rozpuszczając nad nim słup dymu.

W miarę zbliżania się do brzegu, coraz mocniejszy zapach roślinności mieszał się z wyziewami słonej wody; widok był coraz więcej ożywiony i przeświadcający o nadzwyczajnej czynności ludzi drugiego świata; mnóstwo różnokształtnych statków krążyło tam i owdzie; łoskot z maszyn, a zgiełk zalatywał chwilowo z wielkiego miasta; seciny bark rybackich o trójkątnych żaglach przesuwaly się majestatycznie: jedne zdążyły w przeciwną nam stronę, drugie płynęły z nami póki mogły, aleśmy je wyprzedzili. Oświecone słońcem rysowały zalotnie swoje sylwetki w powietrzu, rzucając cień na płaszczyznę morską, na której iskrzyły się gdzieniegdzie srebrne skrzela pluskających się rybek.

Nie potrzeba być marynarzem, aby z pierwszego rzutu oka ocenić lekkość i dokładność budowy statków, w czem Amerykanie nad innemi narodami celują.

Nie było to już morze, lecz drugie błękitne niebo, po którym żeglowaliśmy. Okręt nasz kołysał się na niem powoli. miękko, lubieżnie. Ruch okrętu żaglowego jest miłszy

od ciągłego drgania statka parowego; pomimo swych niedogodności przedstawia poemat piękna.

Na wstępie do zatoki przybyli do nas goście, a mianowicie: lekarz kwarantanny, celnicy, gazeciarze chciwi nowin, chłopcy z adresami hotelów, tudzież przekupnie ze świeżemi bułkami, które wymieniali u biedniejszych podróżnych za pozostałe im resztki sucharów — byle handel szedł.

Lekarz brał z powagą podróżnych za pulsa, aby się przekonać, czy który z nich nie przywiózł z sobą zarazy z Europy. Wszyscy, dzięki Bogu, mieli się dobrze; powietrze morskie ożywia i wzmacnia.

Celnicy w jedwabnych kapeluszach, jak panowie, opatrywali rzeczy, które wedle zwyczaju miejscowego miały być odesłane pod ich nadzorem na komorę do ściślejszego przeglądu.

Korespondenci gazet najwięcej robili hałasu: każdy z nich spieszył się zasięgnąć najświeższych wiadomości, stósownych do organu dziennika, którego był przedstawicielem; zmieszane słowa, urywki mowy, wyrazy: Europa ... dolary ... maszyny do szycia ... Napoleon ... bankructwo ... cena bawełny ...

patentowe koszule i zegarki... parowe sikawki... itd: dawały się słyszeć dokoła.

Winienem tu dodać, że Ocean ma swoje poczty. Każdy statek spotykający swego pływającego kolegę zamienia z nim wiadomości, już to za pomocą tuby (rodzaj trąby), już zobopólnych znaków wywieszanych na flagach. Ten, co prędzej staje u lądu, roznosi wieści od wszystkich, które pozostawił za sobą.

Zanim dostaliśmy się do Nowego Jorku, już tam wiedziano o nas — znano liczbę podróżnych, ładunek okrętowy, i zakładano spekulacye na niego, nim przybył.

Moi współtowarzysze pisali listy do swych rodzin i odprawiali je z morza do głównego kantoru pocztowego i do telegrafu Nowego Jorku przez rybaków pływających pędem strzały na czołnach, które za zbliżeniem się do „Helwecyi“ wyglądały przy nim jak wózki czekające przed kilkopiętrową kamienicą.

Przed ukazaniem się więc osobistem w mieście, kto chciał urządził swe interesa; a wszystko to odbywało się na wodzie.

Jedną z największych potrzeb człowieka przebywającego Ocean, jest danie rychłe znaku życia o sobie istotom drogim dla serca jego. Widzi on się tak drobnym owadkiem

na tym olbrzymie wodnistym, iż pragnie się zaczepić co prędzej choć głoską piśmienną o ziemię, pocieszając się pewnością, że jeszcze nie zginął.

Nieszczęśliwy, kto znalazłszy się w podobnem położeniu, nie ma komu donieść o sobie! . . .

Pod pokładem panował rejwach nie do określenia. Ten sobie gadał i ów sobie gadał, pełno było rad, zwierzań się, uciechy i krzyku.

Brodaci się golili, czyniąc straszliwe wykrzywiania; inni zmieniali bieliznę lub odświeżali swe nadobne oblicza przeglądając się w kieszonkowych lusterkach.

Potem całe prześwietne zgromadzenie z parasolami, laskami, torebkami, wystąpiło w świątecznych szatach na wierzch okrętu i przypatrywało się uroczyscie ziemi Nowego Świata.

IV.

**Widok Nowego Jorku — Żydzi polscy —
Straż ogniowa — Rodzina indyjska.**

IV.

Ogromna zatoka roztaczała się przed nami. Z przed zatoki po lewej stronie uśmiechała się zielenią i kwieciami wyspa Long-Island, zwana także Calipso, z powodu rozrywek, jakich dostarcza mieszkańcom Nowego Jorku. Przy niej widać było małą wysepkę, odznaczającą się śladami starej fortyfikacji Lafayetta — pod jej murami słaniał się obłoczek.

Brzegi zatoki, zdające się uciekać przed nami, ciągnęły się przez godzin parę, urozmaicone lasystemi wzgórzami, z pośród których wyglądały osady, podobne do małych miasteczek, tudzież rozrzucone domy, wiatraki i chaty.

W oddaleniu wznosił się poważnie, otoczony lasem masztów, wychylający się gdyby z za kurtyny uszytej z żagłów, Nowy Jork, owa wielka strażnica Ameryki, rozpościerająca swe ramiona z południowego rogu trójkątnej

wyspy, oddzielonej od stałego lądu rzeką Hudson.

Po za rzeką na pagórkach widać było wśród gajów przedmieście Brooklyn.

Nowy Jork ze swoim milionem mieszkańców jest największym miastem w całej Ameryce. Jest to, że tak powiem, ogromny kantor, pływający wśród interesów handlowych. Widok jego zdaleka w ogóle jednostajny i posępny. Ze składów nadbrzeżnych idą koleje żelazne do morza, dla ułatwienia ładowania okrętów. Przed każdym składem sterczą olbrzymie windy o zębatych kołach.

Z pośrodka miasta wystrzeliwają gdzieś wieżycy kościołów gotyckiego stylu; a na stronie widać kuźnie, wysokie kominy, zakłady fabryczne, z kąd dochodzi stuk młotów, wark maszyn obracających się na osiach, i zalatuje nieprzyjemna woń gazu z roztopionego tłuszczu.

Oto początek ziemi, którą wielu wystawia sobie tak dziewiczą i romantyczną!..

„Helwecya“ zarzucił kotwicę. Wszyscy podróżni przesiedliśmy na statek parowy, zawiniliśmy do brzegu i wylądowali — Europa wkroczyła do Ameryki... Było to w r. 1855.

Amerykanie zanim nas wpuścili do swej dziedziny, zapisali każdego po szczególe do

wykazów statystycznych. Żadnych zresztą formalności, papierów, pieczęci nie było. Deklaracje składały się ustnie.

Potem każdy udał się w którą chciał stronę.

Ale gdzie tu teraz moja strona?...

Alfred pożegnał się ze mną, spiesząc do szybkiego, co go miał uwieść niezwłocznie do Cincinnati; Jakóbek zaś widząc, że towarzysze podróży zaczynają się rozchodzić, powiedziawszy sobie: „*Zum Wiedersehen!*“ począł płakać oglądając się do koła.

Wziąłem go za rękę i poszliśmy do miasta dzielić razem przygody losu.

Obadwa nie rozumiejąc języka angielskiego, wstąpiwszy do najbliższej gospody rozmawialiśmy z dziewczyną fartuszkową na migi. Okazało się, iż Jakóbek był wymowniejszy odemnie.

Służąca dorozumiała się wnet o co chodziło i przedewszystkiem podała nam herbaty, tudzież porządną porcję befsztyku; a potem przywiodła młodego Francuza, zostającego w tej samej oberży, aby się z nami rozmówił.

Francuz, jakiś poczciwy człowiek, a do tego przyjaciel Polaków, ofiarował mi swe usługi, jakie cudzoziemcy spotykający się zdala od ojczyzny zwykli sobie wzajemnie

świadczyć; lecz co ważniejsze, że obiecał mię nauczyć najpotrzebniejszych wyrażęń po angielsku. Przyglądał się tylko ukradkiem zabawnej kapocie Jakóbka, w której mały wyglądał jak w niewłasnym domu.

Wypadało naprzód pomyśleć o oporządzeniu człowieczka. Poprosiłem Francuza, aby nas zaprowadził do tandeciarzy. Chętnie na to przystał; udaliśmy się więc do miasta.

Na pierwszy rzut oka ukazuje się ono, zwłaszcza dla Polaka co nie zna Londynu, w nader wydatnych rysach. Wszystko tam prawie dla niego jest nowe. W tem wielkiem ognisku rozbudzonego życia wszystko uderza cudzoziemca i wraża się w pamięć.

Drogi żelazne niemal po wszystkich ulicach, z wyjątkiem najgłośniejszej (zapewne z powodu zbytńiego na niej ruchu); toczące się na nich sznurami, jeden za drugim, mnóstwo różnokolorowych omnibusów; równoległe, częściowo wysadżane drzewami, poprzecinane w szachownicę szerokie ulice; pięcio i sześciopiętrowe domy; wystawa w sklepach najrozmaitszych towarów i surowych płodów — począwszy od rzeźnika, jubilera, aż do straszliwej rękodzielni trumien i nagrobków — wszystko znamionuje handel w ogromnych rozmiarach.

Nie ma tam w ogóle pałaców, nie ma przed kamienicami owych wspaniałych galeryi i portyków, pod któremi w czasie lata tak miła przechadzka we Włoszech, nie ma żadnych zamków ani zwalisk, podobnie jak w całej Ameryce; gmachy tam publiczne, są to zakłady dobroczynności, wodociągi, szpitale, ponure więzienia otoczone szarym murem, magazyny i fabryki.

Domy prywatnych są jednakie, każda cegielka obrachowana na przyniesienie dochodu, a nie efektu. Są one podobne do poprzegradzanych klatek; zwyczajem zaś dawnych Holendrów, posiadaczy niegdyś Nowego Jorku, pokostowane na kolory jaskrawe — kolor ceglasty przeważa.

Każdy z tych domów podzielony jest na części, na każdej części zawieszony numer; jedna część nie ma żadnej łączności z drugą, głucho je rozdzielają. Pod każdym numerem mieszka rodzina bez sąsiadów. Nie spotyka się ona z nikim obcym ani w sieni, ani na schodach, gdyż ma wchód osobny od ulicy, nadto ogródek ze sztachetami, co ten wchód otacza.

Chłód samolubstwa wieje z takich domów!

Częstokroć napotyka się części domów oznaczone numerami, które mają tylko po

jednej stancyi na każdym piętrze; lecz że te pokoje składają razem zupełnie oddzielny apartament, są przeto lubione przez mieszkańców pomimo niewygód na jakie swym rozkładem narażają.

Od tego ogólnego pravidła wyjątek stanowi główna ulica Nowego Jorku, zwana Broadway, przecinająca go na dwie połowy i dochodząca aż do morza. Jest to arterya długości pięciu mil angielskich, puls krążenia miejskiego.

Będąc ona środkiem handlu wewnętrznego, a tem samem pełną magazynów, sklepów, hoteli, teatrów, *itd.* ma najwięcej podobieństwa do ulic europejskich stolic i cechuje rozwój życia publicznego. Broadway jest tem dla Nowego Jorku, czem jest *np.* Krakowskie Przedmieście łącznie z Nowym Światem dla Warszawy. Widok jej poważny, nakazujący i wspaniały. Kto obaczył Broadway, poznał stolicę Merkurego na wytwornej stopie.

Pomimo tego, mieści ona w swem łonie jeden tylko budynek zajmujący pod względem sztuki architektonicznej. Jest nim pałac, w którym odbywają się sądy, zwany City-Hall (ratusz), z przedsionkiem porządku jońskiego i z posągiem Franklina przed frontem.

Nie znam większej przyjemności w po-

dróży, nad pierwszą przechadzkę w krainie nieznanej, nad błędzenie bez wyraźnego celu w obcym grodzie. Każde miasto ma swoją cechę, swoje piętno, swój nawet zgiełk odrębny, jemu samemu właściwy. W Nowym Jorku wszystkie przedmioty żywiej mię zajmowały niż gdziekolwiek indziej. Dostawszy się zaledwie od kilku godzin do Ameryki, jej życie było nowym światem dla mnie. Podobnieby się rzecz zapewne miała, gdybym był do Pekinu zawędrował. Hałas, ruch, turkot, co mię otaczał, gardłowe dźwięki obcej mowy, czyniły wrażenie na mym umyśle, przywykłym do stepu, uroczystego szumu fal morskich i zgrzytu łańcuchów kotwicznych.

Zatrzymaliśmy się na koniec przed kramami tandeciarzy. Za pierwszym na nie spojrzeniem przypomniła mi się ulica Franciszkańska w Warszawie. Domy wsparte jeden na drugim wznosiły się wysoko ku niebu, w oknach suszyły się pończochy i bielizna, czarnobrewa dziewczęta o wschodnich rysach twarzy przesuwwały się tam i owdzie szczeblicząc do siebie. Całe to miejsce składało jakby jedną synagogę. Do koła wisały przechodzone i nowe suknie, buty, i inne rupiecie tandeciarskie; przededrzwiami sklepów stały skrzynie z żelastwem — a wszędzie

słyszeć się dawał krzyk i szwargot, jak gdyby to pokolenie zwolywało się w podróż za morze Czerwone.

— Czy pan nie z Pocijowa?! .. zawołałem do zapraszającego nas po angielsku kupczyka.

— Aj waj! panowie Polacy! odpowiedział z uśmiechem.

Dowiedziałem się od owego starozakonnego rodaka, że wiele składów z tandetą w Nowym Jorku należy do polskich Izraelitów, przybyłych do Ameryki, chroniąc się od naboru wojskowego, szczególnie z Księstwa Poznańskiego. Są oni tam w swoim żywiole, trzymają się razem i mają się dobrze. Charakterystyką ich w Ameryce jest to, że o ile zajęci handlem, przestali być żydami pod względem wyznania, zaniedbując obrządków buźniczych i obchodzenia szabasów (z którego to powodu niektórzy z nich za powrotem do ojczyzny prowadzili spory z rabinami), o tyle pod wielu względami nie przestali być Polakami. Nie zapomnieli mówić po polsku: z radością byłem przez nich powitany, służyli mi w daniu wielu informacyi miejscowych, wspomnieli nawet o pomniku Kościuszki w okolicy Nowego Jorku; nadto obiecali przyjąć Ja-

kóbką do rzemiosła krawieckiego, jeśli nie da się odszukać jego ciotki.

Jeden z nich, uprzejmy żydek, wyręczył mnie w zatrudnieniu przez zamieszczenie w pismach ogłoszeń w celu znalezienia owej ciotki.

Oczekując skutku, powróciłem z ubranym już przyzwocie Jakóbką do gospody, w nadziei wygodniejszego noclegu niż na okręcie, gdzie częstokroć woda sącząca się przez szpary, padała mi kroplami na twarz.

Aliści po północy, za ledwie najmocniejszy sen zmrużył me powieki, gwar uliczny przebudził mnie nagle. Różar wybuchnął w poblikości.

Gromada straży ogniowej, złożona z *ochotników*, przebiegała pod oknem. Jej okrzyk: „Fire! fire!“ (ogień) rozlegał się do koła. Ubrani w bluzy czerwone, ciągnęli sami, z szybkością kłusa końskiego, sikawki błyszczące od czystości. Trzech ludzi wysokiego wzrostu pędziło naprzód: dwóch z nich niosło pochodnie, a jeden w środku między nimi zachęcał pozostałych do pośpiechu, za pomocą trąby powietrznej.

Orszak ów otoczony ciżbą widzów, rzucał na ściany domów podłużne cienie splecione w

czarowne grupy — nareszcie się przewinał i znikł jak widziadło na zakręcie ulicy.

Później jakiś przechodzień gwizdał krajowe piosenki, podobne nótą do krakowiaków.

Ubrałem się na prędcę i pospieszyłem do ognia. Kilka kompanii straży ogniowej zbiegło się z różnych części miasta. Są stolice, jak np: Londyn, gdzie w czasie pożaru policya i konstable otaczają dom gorejący łańcuchem, broniąc doń przystępu pospólstwu; lecz w Nowym Jorku nie mogą tego zwyczaju wprowadzić w wykonanie — tak dalece lud nawykł tam brać udział we wszystkim, nie wyłączając gaszenia ognia, przez co wkrada się nieporządek.

Lecz wielkie mają ułatwienie do gaszenia z powodu kanałów napełnionych wodą pod ulicami. Rozciągają się one nie tylko w kwartałach najwięcej zabudowanych, ale i w ulicach poprzecznych, co są nazwane po większej części liczbami: „ulica jedenasta“, „dziewiętnasta, dwudziesta, itp. Na nich co kilkanaście kroków spostrzega się na boku chodnika żelazny słupek przytwierdzony prostopadle do ziemi. W chwili pożaru straż nie wiezie żadnych beczek z sobą, żadnych ciężarów, lecz dobiega do najbliższego słupka od miejsca pogorzeli, odśrubowuje go w oka-

mgnieniu i zapuszcza w otwór rzemienną kiskę, przez którą woda sama wytryskując z kanału do wysokości dachu, zalewa w prędkie palące się przedmioty.

Przez puszczenie podobnym sposobem wody myją okna, mury kamienne, skrapiają chodniki i place w czasie gorącej kurzawy. Niekiedy dostanie się świgus niedorostkom, co zwykli swemi figlami przeszkadzać robotnikom.

W środku miasta, przy ulicy Broadway, znajduje się obszerny „plac Washingtona“ zabudowany w kształcie kwadratu.

Nazajutrz podczas przechadzki zatrzymałem się tam przed siedzącym w ubiorze jeneralskim na spiżowym koniu Washingtonem, jedynym w swoim rodzaju zabytkiem Nowego Jorku, który możnaby nazwać pomnikiem. Jest to ciężka bryła kruszcu, obrobiona grubem dłutem bez względu na uczucie piękna.

Wśród parku na placu, rozpamiętując dzieje bohatera ludowego, przyjaciela Kościuszki, postanowiłem korzystać z pobytu w zamorskiej dalekiej stronie, aby rzucić gałązkę wawrzynu na mogiłę wiekopomnego ziomka naszego.

Zaledwie zwróciłem kroki ku rzece Hudson, aby nią popłynąć do West-Point,

gdzie się ta mogiła znajduje, gdy w tem spostrzegam znienacka rodzinę indyjską — najpierwszych Indyan, których napotkałem w życiu! . .

Washington i Indyanie . . . jakież to sprzeczności? nie dowierzałem własnym oczom. Prawdziwi Indyanie! z piórami na głowach, w kolczykach, naszyjnikach z muszli, z czarnemi, ponsowemi i niebieskiemi pręgami na miedzianych twarzach.

Nieszczęśliwcy ci wystąpili na dziwo-wisko pacholąt i nianiek, rzucających im po drobnym pieniążku.

Widok ten sprawił mi bolesne uczucie.

Owi naturalni posiadacze kraju, stali się żebrakami we własnej ojczyźnie. Byli oni o tyle w niej obcymi, o ile by nim był Laponczyk lub Hotentot w Krakowie.

Cała historia dwóch ras ludzkich, odbija się tu jak w zwierciadle! Naczelnik najdzikszego pokolenia na puszczy nie uderzyłby tyle mej wyobraźni, ile owa rodzina, dzieci leśne, na brukach nowoczesnego Jorku, potężnego parą, o której cudownych skutkach ani się śniło pierwotnym mieszkańcom.

A jednakże terazniejsze niedobitki indyjskie, którym wydarto wszystko, przyjmują jeszcze białych gościnnie do swych szałasów;

przyjmują pomiędzy siebie toż samo plemię,
które ich ród ogniem i mieczem tępiło.

Zaprawdę, dusza niezsutego wycho-
wańca przyrody jest w wielu razach wyższą
od duszy człowieka cywilizowanego, z błędami
cywilizacyi, z zepsuciem niewoli . . .

— Co pan taki smutny? zagadnął Jakóbek,
przerywając me dumanie.

— Nic, nic, mój mały, bądź dobrej my-
śli . . . Pójdź kochanie! zrobimy wycieczkę,
pojedziemy do West-Point, opowiem ci żywot
Kościuszki na jego mogile.

V.

Kościuszko i Puławski w Ameryce.

V.

Do którejby części świata Polak zapędzony nie został zbiegiem okoliczności, wszędzie napotyka kamienne głoski przemawiające do niego o dziejach jego praojców.

Stany Zjednoczone Ameryki pod tym względem tę wyższość posiadają, iż dostarczają faktów odnoszących się do żywota, spędzonego na ich łonie, najczystszego z wodzów: Tadeusza Kościuszki. Z pomocą jego ramienia wywalczyły one swą niepodległość.

Imię Kościuszki należy więc do dziejów dwóch światów.

Najdrobniejsze szczegóły o tym znakomitym mężu po wszystkie wieki przypominać być winny dla nauki i pożytku młodego pokolenia, które nań jako na najlepszy wzór cnót obywatelskich zapatrywać się winno.

Zakres niniejszego pisma nie dozwala nam wchodzić w rozbiór życiorysu wodza, ale niech mi przynajmniej wolno będzie skreślić tu

kilka szkiców z pobytu jego w Ameryce, której opis przyjąłem sobie obecnie za zadanie do spełnienia.

Powrociwszy przybycia Kościuszki do Ameryki była okoliczność następująca:

Powróciwszy po ukończeniu nauk z zagranicy, został zaproszony do Sosnowic w Lubelskiem przez wojewodę Sosnowskiego i zobowiązany do dawania lekcyi rysunków i historyi córce jego Ludwice.

Przy codziennem przepędzaniu kilku godzin razem, uczuli ci młodzi skłonność wzajemną. Ze zaś krewna Sosnowskich, Karolina Zenowiczówna, zawsze była obecna tym lekcyom, trafili na sposób rozmowy tego rodzaju, że Tadeusz co miał powiedzieć pannie Ludwice, zwracał do Karoliny.

Oboje przewidywali, iż wojewoda nigdy nie zezwoli na związek ubogiego szlachcica z bogatą wojewodzianką; a więc p. Tadeusz udaje się do Warszawy, objawia królowi Stanisławowi Augustowi stan rzeczy, zgodę panny, i prosi go o wstawienie się za nim.

Z początku król odradzał, przedstawiał trudności; ale w końcu przyrzekł swoje pośrednictwo i ... zdradził.

Król ten wiekuiście dwuznaczny, tak w sprawach publicznych jak prywatnych, zamiast

przemawiać za Kościuszką, nadużył zaufania dostojnego młodziana i ostrzegł wojewodę, aby się miał na baczności.

Dyplomacya trzyma się głowy, nie serca..

Oburzony do żywego wojewoda, gotów był posunąć się do zbrodni, gdyby Kościuszko nie opuścił był kraju, tajemniczo i nagle.

W roku więc 1776 udał się do Gdańska za pożyczone pieniądze, a znalazłszy tam okręt odpływający do Ameryki, przybył do Stanów Zjednoczonych, które się właśnie wybijały na wolność, i gdzie już zastał Kazimierza Puławskiego i Lafayetta, walczących za sprawę tejże wolności.

Puławski, jako wódz konnicy, zjednał sobie już był podówczas swoją nieustraszoną walecznością wielkie względy u Washingtona, jako też poważanie i miłość żołnierzy amerykańskich.

Puławski przedstawił Kościuszkę naczelnemu wodzowi.

Washington, owa najznakomitsza postać swojego wieku, był wysokiego wzrostu, szlachetnych rysów twarzy — oczy miał jeniałne, nos orli, usta zamknięte, czoło wysokie. Jego ubogi mundur w pośród błyszczącego sztabu oficerów podwyższał powagę postaci żołnierza

filozofa. Był to biegły strategik, a przytem skromny — dyplomata a przecież nie szalbierz.

Kościuszkę mile przyjęty przez Washingtona, korzystając z chwili, zaciągnął się do służby wojskowej jako ochotnik.

Lecz w krótkie zdolności i męstwo młodziana wyniosły go, 18 listopada 1776 r. na stopień pułkownika, i był następnie adjutantem generałów: Gates, Armstrong i Greene; a nareszcie, samego Washingtona.

W czasie zaciętych walk z Anglikami i zbuntowanymi przez nich Indyanami, choć burze losu huczały nad jego głową, odznaczał się nie tylko sławą oręża, ale niósł wszelką możebną pomoc nieszczęśliwym, jak na rycerza przystało. Tu klęcząc obok rannego, obwijał mu bliznę; tam, rozpaczającemu niósł słowa pociechy i dodawał otuchy nadzieją lepszej przyszłości; pomagał nieść krwią zboczonych obywateli do lazaretu; owdzie w zgorzałej osadzie był pomocnym w sporządzeniu namiotów; a wszędzie działał szlachetnie, zacnie, czyniąc więcej nad proste okazywanie litości ofiarom wojny. Był zbawcą i bożyszczem pozostałych przy życiu.

Czyniły te wynagradzały go za trudy, tęsknotę za krajem i tyle smutnych chwil

życia. Czuł w duszy pociechę, że mógł świadczyć dobro bliżniemu.

Tymczasem w Polsce oblubienicę jego zmuszono wyjść za mąż za wojewodzica kijowskiego ks. Józefa Lubomirskiego.

Przytoczony tu list może posłużyć za dowód okropnego samowładztwa magnata polskiego.

Brzmi on jak następuje:

Kochany Tadeuszu, drogi przyjacielu!

Uczucia, jakie pragnę wylać przed Tobą, są nie do opisania — o! bo ja Ciebie, drogi Tadeuszu — po Bogu najgoręcej kocham. Me serce w tej chwili jest wzburzone, gdyby fale morskie, których nic ukoić nie zdoła po doznanych wstrząśnieniach; opisanie ich samo, grozą mnie przejmuję — bom cierpiała... wiele cierpiała — lecz jak róża bez cierni!... tak miłość bez cierpień — jest niepodobieństwem.

Od chwili gdy nas do wiecznego zmuszono rozstania, znoszę wciąż najstraszniejsze przeciwności losu. Przypuszczając śmierć Twoją, świat stał się dla mnie pustynią — moje serce było martwe i próżne tak, że sama przed sobą zadrżałam. Gdybyś był zginął w moich objęciach, byłabym cierpiała i w gwiazdach śledziła Twą miłość, lecz ręka mego

ojca wyrwała Cię od mego serca, więc sądziłam się być przychylną Twojej mniemanej śmierci, burzycielką szczęścia i pokoju domowego.

Moja miłość dla Ciebie była czysta, święta, od Boga zesłana — z utratą Ciebie zbladła gwiazda szczęścia mego, bo miłość Twoja była duszą mego istnienia.

W takim stanie oddanie ręki innemu byłoby tylko krzywoprzysięstwem — a jednak surowy rodzic nalegał, bym się przygotowała do wejścia w związki małżeńskie z księciem Józefem Lubomirskim.

Oh!... myśl to była okropna — postanowiłam się schronić w zacisze klasztorne, wyrzec się rodziców, ludzi i świata. Ze łzami błagałam ojca, aby mi pozwolił odpokutować błąd mój w murach klasztornych, lecz on milczał — i był zakamieniały na cierpienia dziecka swego.

Postanowiłam więc bez wiedzy rodzica ten krok wykonać, a poczciwa ochmistrzyni Kaczkowska była mi pomocą ku temu.

Pomimo czujnego oka mego rodzica, wśród nocy, przebrana za wieśniaczkę, na chłopskim wozie, opuściłam Sosnowice: przez trzy dni i trzy nocy odbywałam podróż najniebezpieczniejszą, wśród bezdroży leśnych unikając pogoni; starałam się dostać do klasztoru Kame-

dulek położonego w bezludnem ustroniu — wśród lasów niedaleko Kowla. Trudno byłoby mi cel ten osiągnąć, i tylko myśl o Tobie dodała mi wytrwałości i siły. Sądziłam, że jesteś na tamtym świecie, uznawałam więc za jedyną możliwość poświęcenia Tobie reszty życia mego, rzucając się w objęcia Boga — na łono kościoła.

Przełożona klasztoru, będąc już uprzedzoną o mem przybyciu przez Kaczkowską, przyjęła mię jak najuprzejmiej i we wszystkim starała się przynieść ulgę i pomoc.

W pierwszej chwili byłam w bezpiecznem ukryciu; lecz aby na przyszłość ochronić się od wszelkich prześladowań ze strony rodziny, poradziła mi przełożona podać prośbę do króla o pozwolenie, abym bez żadnej z nikąd przeszkody pozostać, żyć i umierać mogła w klasztorze, gdzie znajdowałam się.

Jakoż prośba moja otrzymała pomyślny skutek, i od tej pory byłam szczęśliwą na łonie naszej świętej religii — Ty zaś, kochany Tadeuszu, jako należący do innego świata, stałeś się ideałem mej duszy. Zapomniałam o tym padole, moja istność ziemską przeszła w Boga; z tęsknotą oczekiwałam tylko chwili by przywdziać suknię zakonną.

Pod tę porę wynalazł i ujrzał mię na

cmentarzu nasz wspólny przyjaciel Niemcewicz — ale zaparcie się świata zmusiło mnie uniknąć jego wzroku — by żadna dawna znajomość nie naruszyła spokojności mojej.

Lecz widać, niebo szczęścia mi kosztować nie dozwoliło — a w krótkce cały wątek mego żywota klasztorного przerwany został.

Jednej burzliwej nocy, gdy śnieg okrył martwą ziemię, a wiatr dzwonił szybami klasztorными, usłyszałam z okna mej celi jakiś płacz i jęki rozlegające się na cmentarzu wśród ciemności nocnych. Czemprowadź popiecham do sąsiedniej celi, aby uwiadomić starszą zakonnicę i pójść na ratunek cierpiącej istoty. Obie tedy przywdziewszy płaszcze pobiegłyśmy przekonać się o przyczynie tego płaczu.

Jakież zdziwienie nas ogarnęło, ujrawszy pod murem kobietę w łachmanach z małą dziewczynką — która w niebogłose wołała o pomoc dla umierającej z nędzy matki.

Brodząc wśród śniegu i zimna, pospieszyłam do tej biednej opuszczonej kobiety, a ledwośmy ją opatrywać poczęły, gdy z po za muru wypadło kilku ludzi, pochwycili mnie w pól i nim zdołałam się opamiętać, unieśli w głąb lasu, złożyli na saniach, które nieba-

wem ruszyły z miejsca; a ja niby we śnie, niby na jawie, spostrzegłam dopiero grożące niebezpieczeństwo, lecz już było za późno.

Konie leciały równo z wiatrem, co świadczało po za uszami — niewiem jak długo trwała ta jazda, bo leżałam prawie bez przytomności — zdaje mi się jednak że następnej nocy stanęliśmy przed bramami jakiegoś zamku, którego okna rzęsiście były oświecone.

Na pół martwą wniesiono mnie do komnaty, jak się zdaje, dla mnie przygotowanej. Na kominie palił się ogień — na stole stała przygotowana wieczerza — i było do spoczynku gotowe łóże. W drugim, dla służby przeznaczonym, pokoju, ujrzałam — tę samą żebraczkę z jej dzieckiem — grzejących się przy ogniu. Ach jakież okropny podstęp dokonany został!...

Znużona, zawlekłam się na łóżko.

Nazajutrz, zbudzona ze snu, patrzę... i wyobraż sobie, co za widok uderzył oczy moje!... Przed łóżem stał mój ojciec.

W miejsce mych szat, leżały wytworne suknie świeckie.

— Jesteś tam gdzie przynależy; czekam twego wstania — rzekł mój ojciec i oddalił się do drugiej komnaty.

Przywdziawszy odzież jaką nadybałam, w krótcie ujrzałam go znów przed sobą.

— Witam cię — mówił — nie jako zakonnicę, lecz moją córkę, która dziś ... za godzinę ... stanie przed ołtarzem do ślubu z księciem Lubomirskim!

Te słowa, wymówione groźnym tonem, zaparły mi oddech i dopiero po chwili wyrzec zdołałam:

— Nie, mój ojciec, to być nie może, — bom rozbrat zrobiła z tym światem — książę mógłby poślubić bogatą dziedziczkę rodu Sosnowskiego, ale nie biedną, opuszczoną sierotę klasztorną.

— Wszystko zostało do dawnego stanu przywrócone, król pragnie tego związku — książę nalega na spełnienie danego przezemnie słowa, aby moją córkę poślubić i moim zostać spadkobiercą — ty znajdujesz się w tej chwili w jego zamku, którego wkrótce staniesz się panią — i tym jedynie sposobem zmażesz twe winy, których się dopuściłaś przeciw twemu ojcu.

Padłam do nóg jego błagając o odwołanie tego postanowienia.

— Moje postanowienie jest niezmiennie — zawołał stanowczo — za godzinę książę zaprowadzi cię do ołtarza.

— Nie tak spiesźnie — odpowiedziałam — o ślubie nie może być mowy; król Stanisław dał mi piśmienne zapewnienie, iż resztę życia mego spokojnie w klasztorze zakończyć mogę.

— A księciu — rzekł ojciec — dał król Stanisław piśmienne zapewnienie, w którym przyzwala na związek.

— To musi być omyłka, król przecież nie może odwołać raz danego słowa.

— Jeśli to uczynił — rzecze szyderczo — to nie po raz pierwszy.

— Czy być może? ... wołałam w rozpacz — aby król swe słowo złamał!

— Stało się — a twój związek z księciem, jest króla, moją i twego przyszłego małżonka wolą — i punktem.

To rzekłszy, wyszedł mój ojciec z komnaty, a w kilka minut wszedł kapelan zamkowy.

Oświadczyłam mu, że tylko Ciebie kocham, że wyrzekłam się posiadania Twojej osoby, lecz nie Twojej miłości, i aby Ci wierną pozostać rzuciłam się na łono Kościoła. Kapłan zdawał się to pojmować, ubolewał nądemną — lecz wyższa jakaś władza nim potęga, która wszelki z mej strony opór zdawała się niweczyć.

Nie pomogły ani łzy, ani mój upór, ani

blągania — a w krótce nadszedł książę mówiąc: Pani! . . . przychodzę Cię zaprowadzić do ślubu — wszystko czeka w pogotowiu.

Tu myślą goniłam za Tobą — bo jak moja dusza była przy Tobie, tak moje serce należy do Ciebie — a tylko moją niezłączoną z duchem osobę oddałam księciu.

Wyznałam to jemu przed ślubem — wyznaję to Tobie Tadeuszu — po ślubie. —

Po kilku miesiącach przybył tu Niemcewicz, uwiadomił mię że żyjesz — dał do przeczytania Twój list — a ja nawzajem pospieszam Cię zawiadomić przez Juliana, że jestem sercem niezmiennie i dozgonnie Twoją

Ludwiką.

Równe d. 17 maja 1781.

Gdy wojna z Anglią z pomyślnym skutkiem na korzyść Amerykanów się skończyła, — ze stratą wszakże Puławskiego, który podczas szturm pod Sawanah d. 9 października 1779 r. życie zakończył — otrzymał Kościuszko 1783 roku stopień generała brygady, order Cincinnata, tudzież nagrodę narodową w pieniądzach i w ziemskiej posiadłości.

Pieniądzy tych użył głównie na założenie szkoły wojskowej w West-Point; ziemię zaś (opuszczając ostatecznie Amerykę) sprzedać

kazał na wykupienie na wolność pewnej liczby niewolników czarnych amerykańskich.

Dekret najwyższego sądu Stanów Zjednoczonych w sprawie spadkobierców Kościuszki, przeciw rządowi amerykańskiemu wytoczonej, spowodował niedawno ponowne ogłoszenie ze strony rządu rozporządzenia o którym mowa.

Brzmi ono:

„Dnia 15 maja 1798 r.

*„Ja, Tadeusz Kościuszko, zamierzając opuścić
„Stany Zjednoczone, oświadczam i żądam,
„że w razie, gdybym w żadnym innym testamencie
„nie rozrządził moją posiadłością
„położoną w Stanach Zjednoczonych, upoważniam
„mego przyjaciela Tomasza Jeffersona, aby za całą jej
„wartość, podług własnego wyboru murzyńskich
„niewolników zakupił i takowych w moim imieniu
„wolności udarował, wykształciwszy ich poprzednio
„dobrze w przemyśle, rzemiośle, itd: —
„pouczywszy ich tak o nowym ich stanowisku,
„ażebym stali się dobrymi sąsiadami, ojcami,
„matkami, mężami, żonami i obywatelami. i
„poleciwszy im w końcu być zawsze obrońcami
„wolności i ojczyzny, pożytecznymi i pracowitymi
„członkami ludzkości.*

*„Mianuję więc rzeczzonego Tomasza Jeffer-
sona wykonawcą mej woli.“*

- (podpisano) *T. Kościuszko.*

Czyż ten czyn najwznioślejszego dostoj-
nika Polski, który całkowicie poświęcił się
dla ludzkości, — czyż nie powinien zachęcić
nie jednego z rodaków do oddania wszyst-
kiego, byle tylko w braciach rozszerzyć pojęcie
obywatelskie obrońców wolności? . . .

VI.

**West-Point — Szkoła wojskowa —
Pomnik bohatera ludowego.**

VI.

Płynęliśmy na jednym z owych wielkich parochodów, podobnych do piętrowych pałaców, gdzie ściany salonów są zwierciadlane, a podłogi wysłane kobiercami; które bezustannie prują błyszczącą powierzchnię Hudsonu.

Przy jej to ujściu kwitnie terazniejszy Nowy Jork, przeistoczony z dawnego Nowego Amsterdamu, drobnej posiadłości holenderskiej, w r. 1664 zabranej przez Anglików, poglądających na jej wzrost okiem zazdrości.

Czarowna to rzeka! Przejażdżka po niej przypomniła mi wycieczkę po Renie, tak dalece wybrzeża ma malownicze; przypomniła mi nadto nazwisko odważnego a nieszczęśliwego żeglarza, kapitana holenderskiego, pierwszego na niej europejskiego wędrowca, co się puścił z miasta La Haye, celem odkryć, do przestrzeni nieznanych jeszcze w r. 1610.

Zwolna brzegi Hudsonu wznosiły się coraz bardziej, krajobraz coraz więcej był

zajmujący; lecz najpiękniejszy przedstawiał widok za zbliżeniem się do West-Point.

W tym punkcie koryto rzeki się zwęża, a okolice przybierają kształty gór zaokrąglonych, cechujących w ogóle przyrodę amerykańską.

Zdają się one być napływowe, nie zaś powstałe z porozrywanych gwałtem wnętrzności ziemi przez wybuchy wulkaniczne, jak na Kaukazie i w Szwajcaryi.

W Stanach Zjednoczonych przyroda, zarówno jak jej ludność, nie przedstawia tak urozmaiconego wdzięku, do którego przywykli oczy nasze; nie ma ona skał wystrzyganych w rąbki, plecionych gdyby z koronki, nie ma owych drobnych ruczajów, snujących się po nich nakształt galonków srebrzystych, ale ma powagę, siłę i wielkość!..

Amerykanie, zazdrośni nieco Europejczykom, zwykli przyrównywać rzekę Hudson do Renu. Brakuje jej tylko zwałisk, wieżyc, kamiennej historyi, jako w kraju nie mającym przeszłości, lecz wielką przyszłość przed sobą.

Z kąd inąd Hudson przewyższa Ren pod względem żeglugi. W każdej chwili, szczególnie w lecie, napotyka się tam mnóstwo bark i parochodów w ruchu. Statek nasz płynął, jakby w pośród flotyli. Owe seciny

żagli, co mię otaczały, niby białe obrazki rozrzucone na kanwie błękitnej niebios, wyrły się na zawsze w mej pamięci.

West-Point jest najwięcej uroczą stroną z nadbrzeży rzeki sławionej przez podróżnych.

Szkoła wojskowa ukazuje się tam na wyniesionej równinie, w miejscu gdzie rzeka zakręca się w kolano i ginie z obu końców pośród gór.

Stanąwszy na płaszczyźnie West-Point, rozpościera się pod nogami najcudowniejszy obraz.

To jest właśnie punkt, wielce strategiczny, który Kościuszko wybrał na założenie szkoły.

Przeznaczoną ona była pierwotkowo na kształcenie w naukach wojskowych synów biednych obywateli, że zaś wszystko z czasem podpada zmianie, tak też i z nią się stało. W r. 1817 została rozszerzoną, niby na wzór szkoły politechnicznej paryskiej, i przestali mieć do niej wstęp ubodzy, a zaczęła się cisnąć arystokracja kupiecka.

Nie jest to godne pochwały w zasadzie, ani odpowiada instytucyom równości republikańskiej kraju, że uczniowie zamiast tam być przyjmowani w miarę zdolności i przykładania się do nauk, na mocy konkursu egzaminów,

jak się to dzieje w całym świecie oświeconym, otrzymują miejsca za pośrednictwem przywilejów.

Każdemu członkowi kongresu służy prawo rozporządzenia jednym z tych miejsc.

Jest to błąd do poprawienia.

Błąd ten tamuje rozwój i postęp. Wynika z niego, że gdy się wciśnie do szkoły kilkunastu nieuków (a zwykle panicze do nich należą), wszyscy pozostali młodzi ludzie muszą, aby się do nich zastosować, powtarzać z nimi kursa elementarne, a tem samem tracić na czasie. Dla tego też zapewne kurs szkoły wojskowej rozłożony jest na cztery lata, gdy możnaby go ograniczyć, jak to gdzie indziej ma miejsce, do lat dwóch.

Pierwszą więc zmianą do przeprowadzenia w organizacyi szkoły w West-Point byłoby przedewszystkiem odsadzenie panów członków kongresu od władzy patronowania i zaprowadzenie konkursu, w skutek czego możnaby wymagać od zapisującej się młodzieży wiadomości przygotowawczych nierównie rozleglejszych i obrócić czas na wykład przedmiotów wyższych.

Zresztą w szkole West-Point wszystko godnie odpowiada powołaniu tego instytutu. Widać tam, podobnie jak w innych zakładach Stanów Zjednoczonych, przymioty właściwe

narodowi amerykańskiemu, przymioty ludzi przywykłych do robienia interesów: dokładność matematyczną, porządek, regularność, mianowicie oszczędność czasu w drobnych zatrudnieniach zwyczajnych, odpowiadającą przysłowiu krajowemu: „czas jest to pieniądz.“

Wedle doniosłego rozgłosu o tej szkole, ma ona wydawać dobrych oficerów. Ci, którzy z niej wyszli, odznaczyli się szczególnie w wojnie meksykańskiej.

Chociaż sztuka wojskowa i nauki ścisłe są w rozkładzie dziennym, — jednak wielu jej wychowanców — jak się to okazuje z wykazów, wyszło nie tylko na oficerów, tudzież inżynierów cywilnych, ale stali się kupcami, urzędnikami, gospodarzami wiejskimi; znajdują się nawet między nimi księża i jeden biskup.

Jest w zwyczaju amerykańskim nie przywiązywać się do jednego fachu. Każdy powinien być gotów do wszystkich rodzajów zatrudnień, stósownie do potrzeby. W skutek tej właśnie potrzeby, handel nawet w Stanach Zjednoczonych nie ma tak stałych, wytkniętych prawideł, jak u nas w Europie, lecz podlega zmianom. Trzeba być urodzonym Amerykaninem, ażeby we wszystkich odcieniach tej gałęzi mózdz wytrwać z korzyścią.

Anglikowi, Niemcowi, łatwiej to przy-

chodzi jak innym, bo tamten za przybyciem do Nowego Jorku staje zaraz za kantorem kupieckim i chociaż niezna jeszcze obrotów tamiecznych spekulacyjnych, wyciąga przynajmniej zręcznie towary na łokciu, cyfruje i jest niejako w swoim żywiole, jako handlarz od dzieciństwa; lecz dla przybysza z kraju czysto rolniczego, z Polski, trudne to zadanie, zwłaszcza przy nieznajomości krajowego języka.

Nad handel, nad szkołę wojskową, czarujące położenie Hudsonu, West-Point, i nad całą Amerykę, droższą jest dla Polaka, co ścigany losem zabłąkał się w tamtą stronę, droższą mu jest skromna mogiła z granitu, stojąca na ustroniu w cieniu drzew, rosnących nad nią rozploty zwisłych war-koczy . . . .

Jest to czworoboczna piramida: na każdym jej boku wykuto wieniec z kamienia; z piramidy wystrzela kolumna z fryzą u wierzchu; szum jodły i brzozy stanowi melodyę uroczystych pamiątek — zdaje się pielgrzymowi, że duchy jego praojców szepczą nad mogiłą.

Jest to skromny znak wdzięczności uczniów szkoły West-Point dla jej założyciela, Kościuszki.

Żadnemu, oprócz niego, cudzoziemcowi, Amerykanie nie stawiali pomnika.

Nikommu jeszcze w Polsce nie usypano tak wysokiego kopca, trwalszego od wszelkich pomników, jak ten który poświęcono na górze Bronisławy pod Krakowem ceniom bohatera z pod Racławic.

Trzeci pomnik widziałem w Szwajcaryi, w okolicy miasta kantonowego Solury (Solothurn), założonego przez Rzymian, gdzie bohater życie zakończył w 1817 r., w domu swoim obok poczty pod Nr. 5 przy ulicy Gurzelengasse. Okolica gdzie stoi monument zowie się Zuchwyl. Szmaragdowe wody rzeki Aar oddzielają ją od miasta. Jest tam kaplica, a za nią wiejski cmentarz; na krańcu wzniesiono pomnik, w którym zachowano serce wiekopomnego męża.

Towiański i jego zwolennicy ozdobili tę pamiątkę popiersiem Kościuszki w płasko-rzeźbie, odlanem z brązu, otoczonem gałązkami liści dębowych.

I z kądże to pochodzi, że sława ziomka naszego rozeszła się po szerokim świecie, że jeden ląd podał ją drugiemu, kraj jeden przekazał innym, że imię jego jest zapisane nie tylko w księgach nieśmiertelności, ale żyje w pamięci? ...

W proch się obróćą dumie stawiane marmury i zardzewieją złotem klecone na nich pochwały, a wspomnienie o Kościuszcze nie zaśniedzieje nigdy.

Dla czego? A oto, że był on bohaterem ludowym! że nie należał do żadnej kasty, lecz jedynie dobro całego narodu, całej społeczności miał na celu; słowem, że kochał brata, lecz umiłował go inaczej, niżeli Faryzeusze rządzący się pod znakiem krzyża Chrystusowego.

Wieczna cześć obrońcy takiemu!..

Świat cały przeminie, ale dążności jego nie przeminą — prawda pozostanie; świat przepadnie, lecz sprawiedliwość na wieki wieków istnieć będzie!...

VII.

Kościuszko i Niemcewicz w Ameryce.

VII.

Jenerał Kościuszko po powrocie z Ameryki na obronę Ojczyzny — po zupełnem oddaniu się świętej jej sprawie i po dokonanych cudach waleczności, dostał się do niewoli pod Maciejowicami. Odsiedziawszy dwuletnie więzienie w twierdzy Petropawłowskiej w Petersburgu, po śmierci Katarzyny uwolniony przez Pawła z kaźni wraz z towarzyszami niedoli (1796) — zwrócił się do Niemcewicza, zamierzającego wrócić do Polski i zawołał: „Czyż mię opuścisz w tym stanie?“ . . .

Na te słowa nieszczęśliwego wodza, Niemcewicz zaniechał zamiaru, i postanowił towarzyszyć koledze w powtórnej jego podróży do Stanów Zjednoczonych.

Dnia 19 Grudnia 1796 roku opuścili carski gród i udali się przez Finlandyą, Szwecyą i Anglią do Nowego Jorku.

Udał się także z nimi Libiszewski współ-

towarzysz więzienia, tudzież Tomasz Wawrzecki, murzyn służący Kościuszki, i kucharz.

Kościuszko po opuszczeniu murów moskiewskiej fortecy był nie do poznania, tak fizycznie jak i moralnie. Ten stan umysłu nie opuszczał go przez całą drogę do Ameryki, i dopiero tam, na gruncie świetnych pamiątek, wspomnienia przeszłych czynów, widok i łagodne powietrze wolności, wróciły zdrowie jego ciału i duszy.

Bo też i podróż morska Naczelnika narodu polskiego była nie do pozazdroszczenia! Przybył on do drugiego lądu okryty ranami jak Łazarz na łożu boleści, kosztem cara odstawiony, wśród burzliwej pory roku. Osiemdziesiąt jeden dni zmuszony był spędzić na Oceanie, zanim wylądował w Filadelfii.

Okręt unoszący Kościuszkę z Niemcewiczem, zdawał się uwozić po za Atlantyk znikające światło w niewoli pogrążonej Polski.

Przyjęcie ich w Ameryce opisuje Niemcewicz w liście do jednego z przyjaciół, w sposób następujący*):

Mount-Vernon, 25 Czerwca 1797.

Kochany Przyjacielu i towarzyszu broni!
„Przyrzeczenie jakie Ci dałem przy rozsta-

---

*) Wyjątek z rocznika: „Postęp.“

niu się naszym w Petersburgu, było dla mnie uroczystem — dla tego pospieszam Cię zawiadomić o losie Jenerała.

Jest on o tyle zdrow, o ile mu rany dozwalają; o tyle spokojny, o ile zbolełe serce mu nie dolega. Cześć i sława towarzyszą mu wszędzie, lecz Ty pojmujesz dobrze jak mało potrzeba człowiekowi, co poprzestaje na kwiecistej ziemi i jasnem niebie, temu — co szczęście narodu przenosił nad koronę. On miał tylko dwa żądania w swem życiu: kraj widzieć wolny i Ludwikę zwać swoją — Opatrzność odmówiła mu spełnienia tych skromnych życzeń — serce więc jego obumarło. —

Gdyśmy się z Tobą rozstali, udaliśmy się naprzód do Kronstadu, z tamtąd do Sztokholmu, a potem do Londynu. W Londynie przyjmowano naszego przyjaciela z zapalem; a że cierpienia wielce go skołatały, byliśmy więc przymuszeni nieco tam spocząć.

Po wielkich staraniach przyszedł jako tako do siebie, popłynęliśmy zatem dalej.

Wiadomość o przyjeździe Kościuszki do Ameryki uprzedził okręt, który przed nami wypłynął, i jak błyskawica rozległ się odgłos po wszystkich prowincjach: „Kościuszkę przybywa!“

Zaraz po wylądowaniu przyjmowała go deputacya kongresu i towarzyszyła mu na zgromadzenie rady narodowej.

Życzyłbym Ci być tu obecnym, a stałbyś się niezawodnie dumnym, że się zwać możesz przyjacielem człowieka, któremu wielki i wolny naród cześć oddawał.

Nie tylko Filadelfia, Nowy Jork, ale całe Stany Zjednoczone północnej Ameryki współubiegały się w okazywaniu mu tej czci i hołdów. Gdzieśmy tylko przybyli, wszędzie przyjmowano nas z radością, wszędzie tryumfalne bramy i przemowy, hymny i toasty — tak, że ten przejazd możnaby bez przesady nazwać pochodem tryumfalnym.

Serce Kościuszki nie było obojętne na takie owacye, ale one go znużyły tak, iż wreszcie zateęsknił za cichem ustroniem. Gdzież je mógł znaleźć, jeżeli nie w objęciach Washingtona? . . .

Ten wielki bohater, równie skromny jak Kościuszko, po wyswobodzeniu północnej Ameryki osiadł na małym dziedzictwie Mount-Vernon; żyje tu z przyrodą i trudni się uprawą roli. Raz tylko po wojnie, idąc za wolą narodu, stanął na czele jako prezydent Rzplitej, lecz po spełnieniu swego powołania powrócił natychmiast w wiejskie zacisze.

Do jego więc siedziby skierowaliśmy podróż naszą. Trudno sobie wystawić tak piękne ustronie jak Mount-Vernon. Miejsce to położone jest w Wirginii na prawym brzegu rzeki Potomaku i ozdobne całem bogactwem dziewiczej przyrody. Bujne łąki, żyzne pola, pełne zwierzyny lasy, otaczają powabny dwór na pagórku, z kąd na około roztacza się wspaniały widok.

Tu zamieszkuje Washington, tu zastaliśmy najwięszego człowieka tego wieku.

Gdy go Kościuszko ujrzał, padł w jego objęcia i przemówił: — Ach! kochany ojcze... czy poznajesz twego syna? — a stary Washington zapłakał łzami radości i przycisnął go do łona.

Jeżeli przeznaczoną była dla Kościuszki chwila szczęścia, to było nią owe spotkanie.

Tu pozostaniemy czas jakiś — bo pan Tadeusz ma opowiadać staremu wodzowi historię polskiej rewolucyi...“

Dwaj przyjaciele, Niemcewicz i Kościuszko, przyjechali później do Nowego Brunświku. Tu mnóstwo dawnych znajomych odwiedzało generała. Jedną z pierwszych gości była pani Kean, młoda wdowa po zmarłym jego przyjacielu. Nie zgadywał wówczas Niemcewicz, że ona za lat kilka miała być

z nim złączoną najściślejszym węzłem; ale z pierwszego wejrzenia podobała mu się i ujęła go, bo była hoża, przystojna, posiadająca wiele wiadomości i pięknie ułożona.

Kościuszko, tchnieniem swobody kwitnącego kraju odżywiony, wrócił był do zdrowia; jego rany się zagoiły; jego siły odzyskały pierwotną sprężystość. Skutkiem tego odzicia było, że będąc w Ameryce jak w drugiej ojczyźnie, uczuł się w prawie wzięcia udziału w sprawach krajowych, sprzyjał opozycji i złączył się z wiceprezydentem Jeffersonem przeciw prezydentowi Adams, następcy Washingtona.

Nie tak było z Niemcewiczem. Widząc się cudzoziemcem w tym kraju, sądził, że nie powinien wchodzić w żadne stronnictwa; atoli był skłonny wspierać raczej rząd, niż jego przeciwników.

Niemcewicz przez swe zwyczaje, gusta, postępowanie nie był rewolucjonistą, należał do arystokracji, co jednak nie przeszkadzało, aby hrabiem z przywarami i księciem darmozjadem w duszy nie pogardzał.

Kościuszko postępował bardziej za szlachetnem i wspaniałem uczuciem, niż za chłodnem wyrachowaniem. Niemcewicz, choć poeta, szedł w działaniu za popędem rozbie-

rającego, zimnego rozsądku. Ta różność ich charakterów była przyczyną jakowejś oziębłości, która się poczęła naówczas zjawiać między nimi i która rozdzieliła ich wkrótce.

Zimę całą z 1797 na 1798 rok przepędzili w Filadelfii. Różnica zdań politycznych i z Jeffersonem nie naruszyła przychylności tego ostatniego dla Niemcewicza. Ów mąż stanu w wielu razach dał mu dowody przyjaźni, zawiązanej w Paryżu przed kilkunastu laty, kiedy Jefferson był tam pełnomocnikiem amerykańskim. Za jego staraniem Niemcewicz został obrany członkiem Towarzystwa Filozoficznego w Ameryce; ofiarował on temu gronu na pamiątkę pieniędzy złoty, za rewolucyi po raz ostatni bity ze stępem: „Króla Polskiego, Wielkiego Księcia Litewskiego.“

W lutym doszła do Filadelfii wieść o zgonie Stanisława Augusta Poniatowskiego w Petersburgu.

Było w trafach przeznaczenia Niemcewicza, że w czasie długiego swojego zawodu spotykał i znał wszystkich prawie w świecie europejskim znakomitych ludzi poprzedniej, równoczesnej i po nim idącej generacyi.

W ciągu tej zimy zdarzyło się, że młody książę Orleanu — w kilkadziesiąt lat później król Ludwik Filip — i dwaj jego bracia,

wydaleni z Francyi przez dyrektoryat, znajdowali się w Filadelfii. Obowiązani byli co tydzień stawić się przed konsulem francuzkim, aby swoją obecność udowodnić. Często wieczorami bywali oni u Kościuszki i mieli to sobie za szczęście: bo nasz naczelnik był w ówczas we wzięciu u republikanów i miał popularne imię we Francyi.

Niemcewicz często z nimi obcował; później znowu spotkał ich w Nowym Jorku i widywał tam ich poufale, w chwilach różnych bied, trwog i przeciwności, któremi młodość ich była doświadczoną, póki się do Anglii nie schronili.

W czterdzieści lat potem, gdy tułacze polscy w Paryżu udali się do Tuilleriów, aby królowi Francuzów wyrazić swoją radość, Niemcewicz będąc z generałem Kniaziewiczem na czele deputacyi, przypomniał królowi owe dawne czasy i szczegóły ich pobytu w Ameryce, ale Ludwik Filip nic na to nie odpowiedział*).

Na wiosnę 1798, Kościuszko wezwany przez Dąbrowskiego, aby przybył do Europy w celu objęcia dowództwa nad legionami we

---

*) Ob. Żywot Niemcewicza przez Ks. Adama Czartoryskiego.

Włoszech, zgodził się na powrót, lecz odmówił swego zwierzchnictwa na stare lata. Przed wyjazdem rzekł do Niemcewicz: „Zostań tutaj, gdyby żadnej nie było nadziei wrócić nazad i razem będziemy gospodarowali na kawałku ziemi.“

Niemcewicz przeczuwał, że się ta obietnica nigdy się nie ziści — mając atoli więcej zaufania i lubiąc więcej prostych, rozsądnych i w ten czas jeszcze bez skazy republikanów Ameryki północnej, aniżeli przesadnych a bez dobrej wiary republikan francuzkich, wołał pozostać między pierwszymi.

Tak więc dla niektórych odrębnych przekonań rozstali się dwaj przyjaciele, którzy wychodząc z więzienia myśleli, że się nigdy z sobą nie rozdzielą.

Kościuszko przybywszy do Francyi, pod nazwiskiem pewnego kupca amerykańskiego, wziął udział w tworzeniu legionów, podobnie jak w innych zajęciach dotyczących się nie-szczęśliwej sprawy ojczystej, i nie wrócił więcej do Ameryki.

Wolność odzyskała swego najgodniejszego obrońcę w Europie.

Niemcewicz za pozostawioną mu szczupłą kwotę pieniężną wyprawił wkrótce potem do Hamburga sługę Kościuszki, Stanisława,

tęskniącego za krajem, a sam znajdując się w potrzebie, zmuszonym się ujrzał pożyczyć sto dolarów od Jeffersona, chcąc zaś rozbić smutek i dogodzić swej ciekawości, postanowił zwiedzić szczególniejsze miejsca Stanów Zjednoczonych. Jednocześnie napisał do ojca o zasiłki.

Z ułamka jego podróży wydanego przez Mostowskiego pokazują się, że pomiędzy innemi miejscami zwiedził także nowozałożoną stolicę Washington, w której wytknięte już były szerokie ulice i place, czekające na domy.

Po odbyciu podróży osiadł dla oszczędności w małym miasteczku Elisabeth-Thown, gdzie najął sobie izdebkę u krawca, nazwiskiem Rivers, jadał z nim i z jego czeladnikami, kupował drzewo na opał i sam je sobie piłował.

Zdolności Niemcewicza, jego interesujące położenie, i postać ujęły czułe serce pani Kean, która mieszkając w tem mieście, była świadkiem jego życia.

Raz więc, podając mu rękę zwyczajem angielskim, rzekła z szczerością pełną prostoty: „*Czy chcesz ją mieć?*“... Niemcewicz ucałował podaną rękę, ale nie naglił o spełnienie obietnicy, nie chcąc, aby choć na chwilę

mogła myśleć, że jej znaczny majątek wabi wygnańca.

Rzecz ciągnęła się przez dwa lata.

Szwagier i siostra odwodzili ją od zameścia z nieznanym cudzoziemcem; ona sama narreszcie zaczęła się wahać. Już Niemcewicz zamyślał odjechać do miasta Washingtonu i założyć tam księgarnię. Zatrwożona tem pani Kean, która się była prawdziwie do niego przywiązała, ponowiła stanowczo swoje oświadczenie.

Wtedy przystał na nie, ale pod warunkiem, że w intercyzie zapisane zostanie jego zrzeczenie się majątku żony. Ta szlachetna delikatność ujęła brata i siostrę, którzy sami odtąd naglili do zawarcia ślubu.

Pani Liwingston Kean pochodziła z pierwszej rodziny Nowego Jorku, była słusznego wzrostu, blondynka, oczu niebieskich, białej cery, bardziej hoża i przystojna niż piękna; wiele czytała i pamiętała, przyjemna w mowie, dowcipna w odpowiedziach — nerwowe tylko napady czyniły ją czasem drażliwą; lecz rozum miała mieć rzadki i serce wyborne.

Przed ślubem kupiła przy Elisabeth-Town dom ze stajenką, z ogrodem, łączką, i ośmnastu morgami ornego gruntu, gdzie

nowożeńcy mieli zamieszkać. W papierach publicznych posiadała znaczną fortunę, którą starannie zachowywała dla syna swego, liczącego lat dziesięć. Ile ona wynosiła, Niemcewicz nigdy nie pytał.

Sam nie mając już jak 100 *złp.*, przyniósł ze stancyi obywatela krawca swoje zawiniątko, i w stajence próżnej jeszcze przy domu ubrał się na wesele. Kilku tylko przyjaciół było zaproszonych. Po ślubie herbata i poncz zakończyły skromną biesiadę.

Zdaje się, że Niemcewicz przejął się chęcią żony, zachowania, a nawet powiększenia dla jej syna matczynego miana. Sam uprawiał własnymi rękami ogród i sad przy domu, a za miastem łąki i rolę. Wracał co dzień znużony i przebrawszy się zasiadał do wieczerzy. Z rana na koniu jeździł na targ po mięso lub rybę; czasami pomagał żonie w kuchni, wieczorami zaś dawał lekcye języków łacińskiego i francuzkiego, oraz historyi i geografii młodemu pasierbowi.

Dziwna rzecz, że pani Niemcewiczowa, która męża podobno kochała, przy swoich dostatkach dozwoliła, aby tak ciężko pracował.

Wszystkie podobne przygody i prace

przyjęte bywają z ciekawością i wytrwałością, póki wiek i zdrowie nie miną.

Miła towarzyszka osładzała znoje. Tak upłynęły dwa pierwsze lata ich pożycia.

„Spokojny i bezpieczny pod skromną mą strzechą,
Praca była ucieczką, sumienia pociechą;
Zorza mnie zastawała nad mym polnym zbiorem,
A domowe ognisko czekało wieczorem.“

Lecz w r. 1802 Niemcewicz odebrał od Matusiewicza wiadomość o śmierci ojca i wezwanie, aby choć na czas pewien wrócił do kraju dla załatwienia interesów familijnych.

Powrócił więc do Polski, a następnie do Ameryki, gdzie znowu upłynęły mu trzy lata w domowym spokoju.

W tem dowiaduje się o zwycięstwie Napoleona i o nowych nadziejach dla Ojczyzny; otrzymuje nadto, tytułem dawnego posła, list wzywający go od Stanisława Małachowskiego. Na magiczny wyraz „Ojczyzna“ pomimo oporu żony wrócił znowu do Europy, i oddał się zatrudnieniom politycznym i literackim.

Pani Niemcewiczowa o dalszych nieszczęściach Polski i o biedach Emigracyi uwiadomiona, przysyłała zasoby mężowi, prowadziła z nim ciągłą korespondencyą, lecz sama nie przybyła do Europy; w testamencie zaś

swoim uczyniła dla męża zapis (rocznego do śmierci dochodu 600 piastrów czyli dolarów).

Zapis ten atoli nie był wiernie przez spadkobierców dochowany, chociaż pod względem wzrostu majątku, rodzina ta miała tyle do zawdzięczenia naszemu ziomkowi.

VIII.

**Moja naturalizacya — Nabożeństwo
Kwakrów.**

VIII.

Powróciwszy z West-Point, mając jeszcze głowę nabitą dziejami rodaków rozproszonych po całej kuli ziemskiej, zacząłem się z kolei rzeczy zastanawiać i nad losem moim.

Nie dawno w Azji po nad Uralem, obecnie w ojczyźnie Washingtona — cóż to za przemiana!... ależ ta sama siła, niewidoma potęga — mówiłem sobie — która mi torowała drogę z pustyń azyatyckich*) do zamorskiego świata, może mię też jeszcze raz popchnie z powrotem do Europy, a kto wie czy i nie do rodzinnej ziemi.

Cokolwiek bądź, postanowiłem przede wszystkim obrać sobie jakiś punkt oparcia

---

*) Obacz:

- a) „**Sołdat czyli Sześć lat w Orenburgu i Uralsku**“
w Bibliotece pisarzy polskich, wydanie Brock-
hausa w Lipsku.
- b) „**Sechs Jahre in Orenburg**“ Dresden 1864.
- c) „**Zlatá Praha**“ (dziennik ilustrowany czeski) 1864.

i o ile się da najkorzystniej czas przepędzić za granicą.

Od kilku już dni chodziłem z dykcyonarykiem angielskim w kieszeni — gdyż grammatyki, która jest nadzwyczaj łatwą nauczyłem się jeszcze na okręcie — brakowało tylko słów.

Czytywałem szyldy kupieckie chodząc po ulicach, przeglądałem świeże gazety, robiłem co mogłem, aby te słowa jak najprędzej wlażyły do głowy; wypisywałem najtrudniejsze z nich na małych karteczkach, z niemi kładąc się zasypiałem; nazajutrz zaś rano, gdy mózg mój nie był jeszcze strudzony wrażeniami dnia całego, wyciągałem owe karteczki z pod poduszki i odczytywałem je powtórnie.

Tym sposobem czyniłem tak ogromny postęp, że Francuz, mój nauczyciel dziwił się i wieszował mi.

Mogąc już rozumieć cośkolwiek po angielsku, zamierzyłem chodzić na otwarte sądy, do kościołów na kazania, do teatru, a nawet jeśli będzie można znaleźć sobie oblubienicę Amerykankę, jako żywy dykcyonarz.

Pomimo to wszystko, obrachowawszy się z siłami, poczułem, że dużoby potrzeba poświęcić czasu ciągłej nauce, abym mógł władać językiem dostatecznie do zajęcia jakiego sta-

nowiska w tym kraju. Przewidywałem zatem, iż lepiej będzie udać się na prowincję Stanów Zjednoczonych, która należała kiedyś do Francyi, gdzie język mi znajomy i obyczaje pozostały francuzkie, i dla tego zamierzyłem parę miesięcy tylko zabawić w Nowym Jorku, zwiedzić osobliwości tego miasta a następnie pojechać do Nowego Orleanu.

Temi i tym podobnemi byłem zajęty myślami, gdy jakieś skomlenie w rogu izby uderzyło słuch mój. Cała rzecz, że Jakóbek, nie zawsze mogący ze mną rozmawiać, nudząc się, znalazł sobie pieska za towarzysza i uczył go służyć. Nie dość było zajmować się chłopcem, brakowało mi jeszcze pieska!...

Zbliżyłem się ku nim i wtedy dopiero zawieszone na ścianie malowidło zwróciło pierwszy raz moją uwagę. Zapomniałem i o Jakóbkę i o piesku, a wzrok mój w obraz utkwilem.

Przedstawiał on więzienie.

Przykuty do ściany urodziwy, w sile wieku mężczyzna, spoczywał na barłogu. Co najważniejsze, że był ubrany w czamarkę. Stojący przed nim kapitan statku wojennego amerykańskiego, witał więźnia wyciągniętą ku niemu dłonią. Drzwi więzienia były otwarte, a w głębi ciemnego korytarza ukazy-

wała się straż austriacka w białych mundurach.

Przebóg! zawołałem — czyż wiecznie, zawsze i wszędzie, nasuwać mi się pod oczy nie przestaną kajdany, pręgierze i szafoty; i czyż zniesiesz o wielki Boże! aby z twego pięknego świata zdarto szatę weselną, a zamieniono go w ponurą pieczarę nędzy, płaczu i narzekania?...

Nazajutrz, takie od Francuza o obrazie otrzymałem objaśnienie:

— Więzień — rzecze — który pana tak zajął szamerowaną czamarą, znany powszechnie w Ameryce, a mój niegdyś bliski znajomy — dopóki nie straciłem szacunku dla niego — nie jest Polakiem lecz Węgrem, nazywa się Kosta, dotąd mieszka w Nowym Jorku, i oto jego historia:

Za przybyciem tutaj chcąc zostać obywatelem krajowym, przystąpił do naturalizacji przez złożenie urzędowej deklaracji o swej chęci. Nie czekając atoli czasu przepisanego prawem do uzyskania obywatelstwa, wziął od władzy miejscowej paszport, gdzie tylko wyrażone było: *intencyonowanemu zostać Obywatelem Stanów Zjednoczonych Ameryki*, i udał się za nim do Smirny w czasie wojny krymskiej.

Konsul austriacki powziawszy o nim wiadomość, zatrzymać go kazał jako przestępcę politycznego, który po wojnie węgierskiej 1849 r. zdołał ujsć przed poszukiwaniem policyi, i uwięzić na okręcie mającym odpłynąć do Tryestu, nie zwracając bynajmniej uwagi na słaby rząd turecki.

W owym czasie stała fregata amerykańska w porcie Smirny. Nieszczęśliwy więzień dowiedziawszy się o tem, zawiadomił tajemnie kapitana fregaty o losie swoim. Amerykanin przyszedł więc do niego w odwiedziny, a następnie zażądał wydania więźnia, opierając się na zasadzie, że ponieważ Kosta złożył był deklarację na obywatelstwo Stanów, pozyskał tem samem prawo do opieki każdego współobywatela kraju, bezwzględnie na jego przeszłość.

Był to krok nader śmiały ze strony Amerykanina; nie będąc on bowiem naczelną władzą z Washingtonu, ani nie posiadając żadnego upoważnienia do obrony przybranego krajowca w obec rządu austriackiego, otrzymał od konsulatu odpowiedź odmowną na swe podanie, czy też nie otrzymał żadnej.

Wtedy Amerykanin, zagrzany niepowodzeniem, bierze rzecz całą na swą odpowiedzialność, stawia w szyku bojowym powierzona

mu fregatę i zamyśla szturmem odbić austriackiego więźnia.

Konsulat przewidując skutki awanturycznej utarczki o jednego człowieka i do tego w cudzoziemskim porcie, wydał Kostę w ręce kapitana, lecz zarazem protestował przeciw jego postępkowi, drogą dyplomacyi, żądając od prezydenta Stanów Zjednoczonych skarcenia niesforne go oficera.

Tym czasem ten ostatni zabrawszy więźnia, przywiózł go z sobą do Nowego Jorku. Na wieść o ich przybyciu, mnóstwo mieszkańców wyległo na brzegi morza, i obydwóch wniesiono na rękach do miasta.

Kapitan dostał wprawdzie nagane od zwierzchności; lecz wkrótce ona na mocy wyborów ustąpiła innej — a kapitana posunięto na stopień *kommodora* nawy amerykańskiej.

Imię Kosty przez jakiś czas było dość głośnem w Nowym Jorku — ale zdaje się, że przenosił on pieniądze nad wziętość swoją — gdyż niezadługo później zaślubił tu bogatą grzesznicę, należącą do liczby dewotek, które na starość nie mogąc własnymi, frymarczą wdziękami młodych kobiet. Od tej pory, rozumie się, drzwi wszystkich porządných domów zostały raptem zamknięte dla oswobodzonego Węgra. —

Opowiadanie to dało mi wiele do myślenia. Byłem wygnańcem na ziemi obcej, bez przytułku i opieki. Duma moja musiała ustąpić potrzebie protekcyi — zdecydowałem się więc przystąpić do naturalizacyi amerykańskiej. Kto wie na co się to przyda? powiedziałem sobie; upewnić jednak mogę, że jako obywatel nie miałem pretensyi zostać prezydentem Unii, podobnie jako szlachcic, zrodzony do korony, nie chciałem nigdy zostać królem polskim . . . .

Poszedłem nazajutrz do City-Hall (na ratusz), do trybunału, wydziału naturalizacyi. Zaledwie tam wstąpiłem, pan urzędnik, w odzieży cywilnej, powstał, wziął Biblię czarno oprawną, zapytał mnie pod jakim monarchą jestem urodzony, a potem szybko odmówił na pamięć rotę przysięgi, której z podniesioną do góry ręką słuchałem. Potem dał mi Biblię do pocałowania, z wykrzyknikiem:

— *Twenty five cents!* (25 centów, czyli dwa złote polskie).

— *Yes!* odpowiedziałem i wypłaciłem żadaną kwotę.

Wydano mi za nią drukowaną kartę z wyrażeniem rotę złożonej przezemnie przysięgi wedle praw republikańskich, że: „wyrze-

kam się wszystkich królów, książąt i potentatów, a mianowicie cesarza rossyjskiego.“

A kysz! a kysz! . . . .

Przystępujący do naturalizacyi, po pięciu latach zamieszkania w Stanach północnych, licząc od daty przystąpienia, otrzymuje dopiero paszport do Europy z tytułem obywatela; a to na mocy okazanej karty trybunału, o której powyżej wzmiankowałem. W Stanach południowych (separatystowskich) naturalizację można było otrzymać w przeciągu lat dwóch.

Z prawdziwym zadowoleniem opuściłem City-Hall, zostawszy kandydatem na wolnego obywatela w kraju wolnym.

Po wielu latach niewoli był to nowy chrzest dla mnie!

I znowu rozpocząłem moje ulubione, praktyczne przechadzki.

Właśnie otwarty kościół przedemną.

Chociaż nie ma na kopule żadnego krzyża, żadnego posągu, dzwonnicy ani wieży, umówionych znaków, coby zwiastowały przybytek boży, powiedziano mi jednakże że to jest kościół.

Wszedłem tam, lecz jakież było me zdziwienie na widok mężczyzn siedzących rzędami w kapeluszach. Sądziłem z początku, że wstąpiłem do synagogi żydowskiej, i na-

kryłem głowę, nie przez brak uszanowania dla wyznania, lecz żeby się nie różnić od innych. Szepnięto mi, że jesteśmy między *Kwakrami*.

Tyle czytałem, słyszałem, o owych pełnych prostoty, poczciwości, a surowych obyczajów i skromnych w życiu kwakrach, iż rad byłem przypatrzeć się ich nabożeństwu.

Zbliżyłem się do ławki, zrobiono mi siedzenie, zająłem je i czekałem.

Upłynęła godzina, a żaden obrządek religijny nie miał miejsca. Najgłębsza cisza panowała w świątyni. Modlitwa kwaków była czysto wewnętrzna. Mężczyźni i kobiety siedzieli zatopieni w rozmyślaniu.

Oddać im słuszną potrzebę, iż w całym ich ułożeniu nie widać było najmniejszego roztargnienia, lecz przebijała się uroczysta powaga, wezbranie ducha, godne ludzkości i Tego, któremu w cichości cześć składali.

Oczy jednych zwrócone były ku błętnemu niebu, co zaglądało do przybytku przez różnoszybne okna — drudzy spuszczały je ku ziemi — dziewice zasłaniały je sobie zroszoną łzami chusteczką — słyszeć się tylko dawały od chwili do chwili głuche ich westchnienia i dostrzedz można było jednostajny ruch palającej gorącym uczuciem piersi.

W świątyni nie było żadnych ozdób, obrazów, rzeźb i posągów. Był to prosty dom modlitwy, mający w środku jednej ściany podwyższenie z umieszczoną na niem drewnianą mównicą.

Częstokroć kwakrzy, jak zasiadają w milczeniu ławy kościelne, tak też opuszczają je po skończeniu nabożeństwa, jeżeli żaden z nich nie poczuje w sobie siły ducha i daru słowa, natchnienia bożego, aby zająć stanowisko kapłana dla ogółu w przewodniczeniu mu mową swoją.

Ale na ten raz inaczej się stało. Już zabierałem się do wyjścia, gdy oto z siwą głową pochylona staruszka podnosi się powoli i postępuje ku kazalnicy. Usiadła, spojrzała okiem łagodności i słodczy na swoich braci w Chrystusie i przemówiła do nich.

O ile zrozumieć mogłem, oprócz rozbioru tekstu Ewangelii, słowa jej zwrócone także były na stosunki towarzyskie, na wychowanie dzieci, obowiązki matek i przełożonych nad dziatwą. Pomiędzy wielu zdaniami wyraziła jedno, które bez wątpienia pokryteby zostało śmiesznością przez słuchaczy, gdyby ci nie byli z wiarą wstąpili w świątyni progi. Staruszka rzekła: „Za złe uważacie bracia mili, jeśli młodzież uganiania się za dziewczętami ... chce-

aż . . . aby panny starały się o młodzień-
w?“ . . .

Gdy skończyła, zabrał głos młody człowiek z miejsca swego. W tym jego drżącym głosie zdawało mi się czytać z początku orędzie bożę, którą serce mówiącego było zejęte; atoli stopniowo wolniejąc, wśród kwestyi religijnych dotykał i politycznych, a nawet ekonomii, przemysłu, handlu, i wszędzie czego człowieka obchodzić może.

Następnie całe zgromadzenie rozeszło się prostocie.

IX.

**sta Kwaków tańczących — Litwin
ędzy nimi — Mormoni — Anabaptyści
— Metodyści — itd.**

IX.

Ameryka północna z dawien dawna była gniazdem sekt religijnych, a wojna sprzyjała swobodzie ich wyznań i obszerne nastroczała im pole do jednania sobie licznych zwolenników.

Obecnie mieści ona w swem łonie około dwustu sekt różnych. Widziałem w Nowym Jorku nawet meczet tatarski. Nikt się tam atoli nie pyta bliźniego o jego wyznanie — tolerancya pod tym względem jest najzupełniejsza. Nie jestli ona dowodem ogólnej obojętności w przedmiocie religii?...

Do liczby propagatorów religijnych należała niegdyś nie pospolita istota, która wnet między dzikimi pokoleniami Indyan zjednała sobie sławę prorokini i czarnoksiężniczki.

Była to Anna Lee, mówiąca wielu językami, rodem z Anglii, która jeszcze w młodości swojej przez czytanie pism religijnych, wykształciła się w teologii, a ogarnięta szałem

fanatycznym przysłała do tego przekonania, że posiada dar prorocstwa i jest w możności objawiać wolę bożą.

Wkrótce zgromadziło się około niej grono wyznawców, którzy jej prawie boską cześć oddawali, a kościół anglikański w obawie utraty swego wpływu rzucił klątwę na Annę i tak dalece ją prześladował, że postanowiła r. 1774 udać się do Ameryki, miejsca schronienia i wolności dla wszystkich wyznań.

Tam przybywszy, osiadła wraz ze swymi współwyznawcami w okolicach Albany, w kantonie Nowego Jorku, a utworzona sekta, pod nazwą Shakers (tańczący kwakier), wkrótce stała się znakomitą i rozległą.

Shakery wierzyli w odrodzenie i powrót Chrystusa i uważali urzeczywistnienie tego w osobie Anny.

Do gromady ich łączyli się często Indianie i inne plemiona, które w czasie przechodu przez lasy i doliny, napotykały ten, pod naczelnictwem Anny, wędrujący orszak.

Obecnie zajmują oni ustronną i spokojną kolonię, zwaną Niskayuma, obejmującą kilka wsi na przestrzeni kilku tysięcy akrów ziemi, która jest ich własnością i którą uprawiają z wielkiem powodzeniem. Często można czytać

na afiszach gazet: „mąka kwaków“, „siano kwaków“, — bo te są najpokupniejsze.

Żyją zdala od zgiełku światowego, jakby na pustelni — wszelakoż mieszkają razem i urządzili się w sposób czysto komunistyczny.

Zakład ich przypomniiał mi *falanster* wymarzony przez Furyego; tylko o namiętnościach nie ma tam mowy.

Kwakrzy ci czezą dotąd Annę Lee, założycielkę ich zakonu. Wierzą, że pani Lee — jakkolwiek sama żona ślusarza — narzuciła dogmat bezżeństwa dla zbawienia ich duszy. Potrafiła ona wmówić w sekciarzy, że koniec rodzaju ludzkiego byłby rzeczą najpiękniejszą. Naturalnie, że i sekta musiałaby jeszcze wprzód zagać, gdyby jej wyznawcy nie byli się chwycili ostateczności, ciągłego tworzenia nowo-nawróconych.

Wszelkie rozkosze cielesne są u nich najsurowiej zabronione. Dla tego też matka Anna zdołała tylko zgromadzić pierwiastkowo około siebie po większej części stare panny, które nie mogąc już kosztować słodczych światowych, czyniły sobie zasługę z opuszczenia tego padółu w czystości.

I proszę sobie wystawić, że i tam nawet, w owym zakładzie, tak mało mającym powabów i ponęty, tam nawet napotkałem Polaka,

rodem z Litwy, wcale nie źle wykształconego pod względem naukowym, który zaniewierszył się tam i zapisał do bractwa Kwaków. Nazwiska jego nie wymieniam. Powrócił już na łono rodziny swej, dosyć zamożnej, w Polsce. Podejrzywałem go o wadę próżniactwa. Jakoż, i między Kwakrami wytrzymać długo nie mógł, bo i tam pracować trzeba było.

— Dokąd to ojciec kwakier zdążył? dzień dobry!... zawołałem, spostrzegłszy go później na ulicy w Nowym Orleanie.

— A bracie, już wystąpiłem od Kwaków... niech ich tam! — rzecze — i ot, jestem znowu w kłopotcie... przeprowadzam się... gospodyni, jędza Irlandka, dała mi się we znaki, a z góry za kwaterę kanálja płacić sobie kazała...

— I cóż myślicie teraz robić?

— Myślę pojechać do Kalifornii, kopać złoto....

Mimowolnie spojrzałem na węzelek, który rodak nasz trzymał pod pachą.

— Nie mylisz się bracie, nie mylisz — dodał — wszystkie moje manatki są w tej paczce... oprócz świeżego kołnierzyka, co go noszę w pularsie.

Los, jakiemu popadł ziomek ów, spotkał niestety nie jednego i nie setnego, co popły-

nał dla zrobienia fortuny do wielkiego *majaka*, zowiącego się Ameryką.

Lecz wróćmy do Kwakrów.

Mężczyźni mają za ubiór kapelusze szerokie, spencerki, spodnie i kamizelki koloru cynamonowego, i białe chustki na szyi — kobiety suknie szare i czepki fałdowane. Ubiór ten jest czysty i schludny.

Podczas nabożeństwa każdy z nich może być mówcą, podobnie jak u kwakrów zwyczajnych; lecz nabożeństwo różni się tem, że nie modlą się w milczeniu jak tamci ale w śpiewie, i że na dany znak każdy z mężczyzn stanąwszy naprzeciwko jednej z przybranych siostr i ująwszy ją za ręce, podryguje z nią w miejscu na znak wesołości, trzymając się dosłownie wyrażenia Biblii: „Bądźcie prości jako dzieci“ . . . *itd.*

W ich urządzeniach jeden rys jest chwalebny, a to że nie wymagają ani rekomendacyi która najczęściej bywa stronną, ani prób, rekolekcyi i examenów, zgoda żadnych formalności od bliźniego, chcącego się zaciągnąć do ich grona. „Chcesz należeć do nas — powiadają oni — dobrze! dzielimy się z tobą wszystkim, lecz pracuj, podobnie jak my pracujemy. Zobaczymy wreszcie, i poznasz sam wkrótce, czy ci będziemy dogodni.“

Do każdego używają zaimka osobistego *ty*.

Ze wszystkich sekt w Ameryce najgłośniejszą się stała za naszych dni, tak przez swą oryginalność, jako przez silną organizacją i ogromny wzrost, sekta Mormonów, mająca głównie swoich agentów w Londynie i Liverpoolu, z kąd liczni do niej zjawiają się przybysze.

Oskarżona o szkodliwe zasady, jakoby mające na celu wywrócenie porządku społecznego, wzmogła się wszelakoż w liczbę wyznawców.

Wiadomo, że sekta ta została założoną przez niejakiego Smitha, który dowodził, jakoby znalazł tablice złote, na których prawo boże było wyryte i przekazane do objawienia jemu, Jozuemu Smithowi, przez patryarchę Mormona przybyłego z Palestyny do Ameryki.

Prawo to — powiadają — wyczytać on miał w rękopisie nie wydanej powieści, przez pewnego pastora, który wpadł przypadkiem w jego ręce.

Ów Smith został wtrącony do więzienia i tam zamordowany w chwili rozlewu krwi o religię, którego Mormoni doznawali, pomimo wolności najdziwaczniejszych nawet

wyznań w Ameryce, wszędzie gdzie tylko odkryto ich osady.

Prześladowani schronili się ku rzece Mississipi, w okolicę miasta St. Louis, zbudowali tam świątynię w ogromnych rozmiarach, mogącą pomieścić 3000 osób, i w nieznanym dotąd stylu — gdzie na nowo ścigani bronili się zapamiętale, wytrzymali oblężenie, lecz pokonani, uprowadzić zaledwie zdołali swoje trzody.

Do tego czasu pozostały w małym miasteczku Nauwoo rumowiska ze zburzonej tej świątyni w 1848 r. Kosztowała ona pół miliona dolarów, czyli 4,000,000 przeszło złotych polskich.

Na tem to miejscu obrał sobie później mieszkanie p. Cabet, mistrz tak zwanych Ikaryanów, co jak wiadomo porzucili z nim Francję i przybyli do Ameryki w celu zastósowania tam do praktyki swoich zasad komunistycznych.

Mormoni założyli ostatecznie rozległe kolonie w obwodzie Utah nad *Jeziorom-Słonem* (Salt-Lake), gdzie nie ma ryb wcale; wprowadzili rolnictwo, przemysł, rękodzieła, kuźnie, szkoły, biblioteki, domy przytułku dla emigrantów, drogi żelazne, maszyny wszelkiego rodzaju, a to wszystko siłą stowarzyszenia.

Rząd obawiał się, aby przez szybki wzrost sekta ta nie zwiększyła swej ludności do liczby mogącej składać Stan czyli kanton w kraju, gdyż miałyby w ówczas swych reprezentantów w senacie i w izbie prawodawczej.

W r. 1858 gdy powzięto wieść, że armia związkowa ma nacierać na Mormonów, ci założyli u siebie fabrykę karabinów, rewolwerów, dział, kul, prochu, i groźną przybrali postać, pod dowództwem swego naczelnika Brigham Jounge. „Jeżeli mamy silną wolę — przemawiał do nich — posłać wrogów naszych do piekła, żadna potęga nie jest w stanie nas pokonać, gdyż było mi objawionem, że nie pozostanie ani źdźbła trawki na paszę dla koni nieprzyjaciół naszych!“ . . .

Skończyło się jednak na tem, że Utah, mimo oporu, został wcielony do rzeczywospolitej.

Mormoni, wprost przeciwni zasadzie Kwaków (Shakerów), przyjęli u siebie wielożeństwo i nazwali się *świętymi dni ostatnich*. Oto wina, za którą starano się ich zgładzić z globu ziemskiego. Mówią oni, że Pismo S^{te} jest jako skała, na której wiara się ich opiera; że pierwsi patryarchowie wprowadzili wielożeństwo, i że jest ono wielce użyteczne dla domu z powodu rozdziału pracy pomiędzy

małżonki. Mianują się być pochodzenia żydowskiego i naśladowcami Chrystusa.

Donosiły gazety, że widziano naczelnika Mormonów, za którym jechał orszak złożony z szesnastu niewiast. Wszystkie były jego żonami i każda trzymała małego dzieciaka.

Cokolwiek bądź, fałszem są owe liczne a niesłychane, potworne pogłoski o obyczajach Mormonów, rozsiewane w celu oczernienia ich przed światem. Sekta ta, podobnie jak wiele innych pierwiastkowych, bredzi, uważa się za doskonałą, nieomylną, prześladowania ją drażnią, nie cierpi wszystkiego co się z jej nauką nie zgadza, co nie jest do niej podobne, prześladuje nawet sama będąc prześladowaną, dopóki postępowo nie dojrzeje, zapatrując się na dzieje przejść swoich. Wielkie prawdy zdobywają się tylko długiem doświadczeniem i przez długą walkę z sobą samym i z nieprzyjaciółmi swymi.

Przykłady tego dają nam Kwakrzy i krwawi niegdyś Anabaptyści, uchodzący dziś wszakże za najmoralniejszych ludzi na świecie.

Od dwóch już lat nawet (w 1863 r.) sekta Mormonów zrobiła pewien postęp za pośrednictwem p. Moris, który wprowadził w nią rozdzielenie, zdolawszy pozyskać stronników będących tego co i on przekonania, że wie-

łożeństwo jest doktryną najszkodliwszą w sobie i poniżającą rodzaj ludzki.

Obecnie 40 kobiet Mormonek wystąpiło gotowych w razie potrzeby do walki w obronie prawa jednożeństwa.

Księga ustawodawcza Mormonów, która jest przetłomaczoną i wydrukowaną, nosi cechę pewnego racjonalizmu. Jeden z jej artykułów wyraźnie opiewa: „Nie zdarza się, aby głos ludu żądał czegoś coby się sprzeciwiało dobru; lecz trafia się często, że mniejszość wymaga tego co nie jest dobrem. Dla tego prawem naszym jest rządzić się wolą ludu.“

Szczególne rzecz, że człowiek pomimo postępu oświaty, zdaje się być pod pewnym względem jednym i tymże samym zawsze i wszędzie. Najdziwniejsze kłamstwa znajdują do niego prędzej przystęp, aniżeli zbawienne prawdy, byle tylko były one zręcznie pokryte płaszczkiem jakiejś tajemniczej cudowności, nadzwyczajności, wyrażone językiem niezrozumiałym, ciemnym, mistycznym.

Mamy uderzający przykład na Mormonach, że kłamstwa takie, szkodliwe teorie, w kraju najwięcej postępowym i w czasach najnowszych, działały na umysły gorące, skłaniały do najwznioślejszych ofiar, wiodły do

heroizmu i męczeństwa, pod sztandarem fałszu, który czczono jako prawdę.

Zachodzi pytanie, czy Jozue Smith ze swojemi tablicami był szalbierzem, czy też chorym na umyśle? . . .

Uczeń jego, nazwiskiem Snow, który skreślił życiorys swojego mistrza, oznajmił, że Jozue w pierwszej młodości już miał stosunki z duchami; że w szesnastej życia wiosnie przybywali do niego z wizytą aniołowie; w dwa lata później, na jednym z takich sławnych posiedzeń, (21 września 1823) Serafin powiedział mu, że Indianie Ameryki Północnej są niby szczątkami zagubionych pokoleń Izraela, o których Pismo wspomina; że tablice historyi tych pokoleń zostały ukryte w ziemi przed czternastu wiekami na wzgórzu Cumorah w kantonie dzisiejszego Nowego Jorku, i że on jest wybrany dla odkopania tych tablic, podstawy nowego kościoła.

Smith miał je znaleźć dopiero w kilka lat później po objawieniu, 1827 r. Widzieli i dotykali je tylko dwaj jego przyboczni sekretarze. Były one wprawdzie nieznanego pisma, lecz obok nich Smith miał szczęście odkryć okulary z przezroczystego kamienia, przez które sam jeden czytać je i wykladać umiał.

Wszystko to być może, jednakże ja to między bajki włożę.

Jeżeli w najodleglejszej starożytności Numa Pompiliusz zasięgał rady u pięknej nimfy Egeryi; Mahomet porozumiewał się z gołębiem; Mojżesz, sam jeden mądry wśród tłumu ciemnego ludu, widział cud w krzaku gorejącym i sam czynił cuda; car udawał natchnionego, niby pomazaniec boży w obec *czerni nieproswieszczonej*, — temu wszystkiemu bynajmniej się nie dziwię — ale że w obecnym czasie, w kraju chrześcijańskim, a nadewszystko w Ameryce, mogły się przyjąć mniemane tablice i okulary Smithowe, i zrobić tam rewolucyą, nie przynosi to zaszczytu Stanom Zjednoczonym i całej ludzkości.

Fałszywi mesyasze, gdy im świat stary odmówił chleba i soli, rzucili się do nowego.

Protestanci Metodyści stanowią oddzielną sektę, którą można nazwać *kościołem wojującym*. Ośmiu jego biskupów są w ustawicznym ruchu; jego księża przenoszą się bezustannie z miejsca na miejsce, prowadząc życie, że tak powiem koczujące; rozdają Biblie i inne druki religijne, nawracają więźniów, pocieszają chorych. Misyjonarze ci zbierają pod gołem niebem *meetingi*, gdzie odbywa się

często duchowna polemika, która zdawać się może nieco lekkomyślną tym, co nie przywykli do podobnego rodzaju zgromadzeń i mowców.

Metodyści, podobnie jak Baptysci, zajmują się najwięcej klasą ubogiej ludności, zaniedbanej przez Episkopalistów, Presbiteryan, Unitarystów i Kongregacyonistów, w kościołach których nie ma miejsca dla biednych, a jeśli są, to poniżające.

Metodyści i Baptysci przeciwnie, otwierają kaplice dla owej klasy robotniczej, jednak opuszczonej; język ich też jest pełen gorczy przeciw kościołom przywłaszczonym przez bogaczy.

Rzeczywiście, kościoły one należą do pewnych zgromadzeń; pastory w nich są niejako urzędnikami płatnymi i zależnymi od tychże. Gdy im kościół jest niedogodny, sprzedają go innemu zgromadzeniu lub przenoszą na inne miejsce.

Kościoły są podzielone na akcye, a ławki w nich przedstawiają wartość kuponów tychże akcyi. Ławki pierwszych rzędów, wyobrażające największe kapitały, są zajmowane przez akcyonaryuszów należących do najwyższej arystokracji pieniężnej.

W ławkach drugiego rzędu zasiada arystokracja mniejsza, i tak dalej. Ławka ko-

ścielna jest wartością na giełdzie, podobnie jak każda inna. Za jednym rzutem oka można widzieć w świątyni pańskiej, który śmiertelnik jest najbogatszy. Wszystkie ławki są zamknięte, klucze od nich posiadają właściciele.

Znajduje się wprawdzie parę niezamykanych i bez poręczy przy drzwiach, przeznaczonych dla przybyszów nieposiadających akcyi ani nie płacących pensyi pastorowi; lecz nikt nie chce tam siadać. W obec Boga wszyscy winni być równi; a i w kraju demokratycznym równość obywatelska jest podstawą prawa! . . .

Gdy pastor jest zamożny i swoim kosztem wybuduje kościół, wtedy wypuszcza ławki w dzierżawę drogą licytacji. Ochotnicy do pierwszych miejsc wbijają się na tych licytacjach do sum szalonych, aby je uzyskać przemocą złota — za co pastory nie zwykli się gniewać.

Nie wiedząc o owych zwyczajach, zaszedłem raz w Niedzielę do pięknego i wielkiego kościoła w gotyckim stylu, przy jednej z ulic Nowego Jorku. Był to kościół episkopalny. W miejscu wielkiego ołtarza stało podwyższenie, na którym wznosił się pulpit z rozłożoną na nim księgą; stojący przed nim pastor nader przyjemnej powierzchowności, trzymając

szkiełko tłómaczył słowo ewangeliczne czystym i dźwięcznym głosem.

Chcąc mu się lepiej przysłuchać, postąpiłem naprzód, ale za zbliżeniem się do pierwszych ławek, nie wiedziałem gdzie się podziać, gdyż były one z osobami pozamykane, a wniknąć na podwyższenie do pastora nie miałem wielkiej ochoty. Obejrzałem się do koła i obaczyłem, że sam jeden pośród siedzących stoję, jak na widowisko. Korciło mię to trochę, nie śmiałem jednak zaraz za przyjściem zawrócić się z powrotem.

Lecz otóż jakiś grzeczny, podeszłego wieku jegomość, podnosi się, otwiera swe drzwiczki, lubiąc zaś zapewne siedzieć z brzegu, zaprasza mię do środka ławki.

Wszedłszy tam ujrzałem się nagle obok gładkiej i strojnej jejmości. Ma się rozumieć, skłoniliśmy się sobie oboje. Ławka mieściła w szufladzie mały księgozbiorek na pokarm duchowy, gdyż skoro kazanie się skończyło i rozpoczęły się kantyczki, piękna pani wydobyla jedną książkę z nutami dla siebie, a drugą dla mnie, i otworzywszy ją ukazała paluszkami stronę, którą wraz z nią i z innymi pobożnymi śpiewać byłem winien.

Ale, jak to mówią, i okulary nie pomogą kiedy czytać nie umiesz. Skłoniłem się więc

powtórnie Amerykance za jej uprzejmość z największą gracyą na jaką się zdobyć mogłem i złożyłem ofiarowaną książkę.

W pół roku potem, gdy opowiadałem jednemu z moich dobrych znajomych o tem zdarzeniu, zawołał:

— Człowiecze, coś ty uczynił? Gdyby drugi Dżengiskan, lub jaki inny pazurant napadł był na Nowy Jork, nie byłby zrobił tyle wrażenia na Episkopalistach, ile twoja nieproszona wizyta w ich łóży.

Wolność amerykańska sprzyja rozwijaniu się sekt. Dla tego też wyradzają się tam łatwo najrozmaitsze stowarzyszenia.

Jedno z nich, Milleristów, wierząc w bliski koniec świata, stało się przyczyną zawichrzeń, które nabawiły kłopotu policję.

Nie trzeba szukać daleko, aby okazać tę łatwość tworzenia się amerykańskich związków religijnych. Oto obwieszczenie, które niedawno czytano na rogach ulic w Bostonie:

„Uprasza się, abyście przeczytali i przybyli na zgromadzenie ogólne Chrześcian wierzących: w osobiste i bliskie zstąpienie Chrystusa; w zmartwychwstanie umarłych; w nieśmiertelność sprawiedliwych tylko, w zupełną zagładę złych.“

„Posiedzenie odbędzie się w Chapman-Hall, we wtorek 9 kwietnia b. r. o godzinie pół do pierwszej po południu.“

... — I co też pan myśli o owych tak licznych sektach? .. zapytałem raz siedzącego w wagonie obok mnie Amerykanina.

— Im więcej ich będzie — rzecze z najzimniejszą krwią — tem lepiej dla naszego kraju.

— Jakto? zawołałem, nie dowierając, czym dobrze dosłyszał.

— Nie ma się co dziwić — my lubimy różnice religijne, bardzo je lubimy. Są one — rzecze dalej — rękojmią naszego bezpieczeństwa, gdyż żadna z sekt nie mogąc stać się przeważną, nie zagraża naszej wolności.

X.

**Yankee, typ Amerykanina — Praca,
praca! — Ptaki składające guano.**

X.

Amerykanin, co tak obawiał się utraty
długości, p. John F . . . , jechał z Nowego
orku w jedną ze mną stronę. Po bliższem
poznaniu się, postanowiliśmy zatrzymać się
w wodospadu Niagary, a następnie odbyć
zem podróż do miasta Cincinnati, leżącego
drodze do Nowego Orleanu, gdzie mieliśmy
zstać się z sobą.

W cudzych krajach mam zwyczaj wpa-
rzać się w ludzi, ażeby móc pochwycić
py narodowe. Badanie podobne wymaga
rpliwości i uwagi, gdyż z postępem ogólnej
wiaty ludzie zbliżają się coraz więcej po-
bienstwem do siebie, wydatne postacie za-
rają swą oryginalność.

W tej chwili, gdy rozpamiętuję przeszłość
ją w Ameryce, i gdy przedstawia mi się
raz pana John F . . . , wnoszę, iż był on
awdziwy, najczyściejszej rasy *yankee*.

Czy wiecie, kto to jest *yankee*? . . .

Jest to handlarz w całym znaczeniu tego wyrazu, krwi anglo-saxońskiej, chudy, mający czaszkę w tył przedłużoną, owalną, w której środkowe siedlisko rozumu i woli jest rozwinięte kosztem skrajnych komórek, gdzie mają przemieszkwać wysokie myśli, szerokie poglądy i wielostronność. Czoło jego nad oczami jest rozdęte czynnościami rozumu; — lecz za to dolna część twarzy będąc w zaniedbaniu, jest stosunkowo bardzo zwężoną.

Całkiem przeciwnie jak u nas, gdzie szczęki i zęby mając więcej do roboty, bywają rozwinięte.

Yankee nosi kapelusz w tył zadarty, surdut brunatnej barwy i wielki parasol w ręku.

Jest najczęściej zamyślony, oko ma bystre i przenikliwe, usta ruchome choć zamknięte, policzki wystające od prymki tytoniowej, którą przeżuwa i po której ciągle s pluwa, mówiący angielszczyzną nosową, z rękami w kieszonkach od kamizelki i z nogami zadartymi na okno, stół, lub krzesło.

Przechodząc około hotelu lub kawiarni, najprzód się postrzega owe nogi w oknach. Słyszałem cudzoziemców, szczególnie Anglików oburzonych tym widokiem i nie chcących

zrozumieć, że yankee, którego głowa wiecznie jest zatrudnioną licytacyami, karczowaniem lasów, to kopaniem kanałów i tysiącem innych a śmiałych przedsięwzięć, nie ma czasu ani chęci współubiegać się o zgrabne ułożenie z elegantem z Westminsteru.

Ogniskiem domowym yankeego jest szybkwóz na drodze żelaznej — jego meble: torba podróżna i gazeta.

Jeśli ma córkę, nie daje jej posagu: kto ją kocha, weźmie ją i bez pieniędzy; — jeśli ma syna szesnastoletniego, powiada mu: „Rozpuść chłopcze skrzydła i marsz w świat! toruj sobie drogę jak ja torowałem moją; gdy sobie dobrze pościesz, to się dobrze wypiszesz; zbieraj dla się owoce pracy, jak ja je zbierałem. Nic ci nie jestem dłużny i ty nie będziesz nic winien swojemu synowi; prawo sukcesyjne, mówiąc nawiasowo, nie jest u nas obowiazujące; a jeśli co zostanie po mej śmierci, tem lepiej dla ciebie!“..

I pędzi dalej, i miłość ojcowską zagłusza szalonemi spekulacyami.

Zapytaj go o kapitał, wykaże ci ogromny; lecz jest w nim zaledwie dziesiąta częśćka jego własnego, którym obraca; połowa wzięta w towarach na kredyt — a reszta leży w

planach na przyszłość, które dopiero w mózgu mu się roją.

I z kądże pochodzi ten duch osobistości trawiący siłę moralną? Cywilizacja nowoczesna, przebiegłszy krwawe drogi, miałażby posłużyć jedynie człowiekowi do powrotu na punkt materyalnego wyjścia?...

W żaden sposób przypuścić tego nie mogę!...

Sądzę raczej, że naród młody, potężny pracą, gdy zdobędzie sobie byt wśród cierni i mozołu, gdy zostanie otoczony nie pustynią, lecz sadem wydającym słodkie owoce; gdy nie potrzebując walczyć z dziką przyrodą, tem samem ulży swojej ciężkiej pracy, co go ciśnie do ziemi; zrobi w ówczas postęp w dziedzinie ducha, gdyż to jest naturalnem następstwem.

Często słyszałem uzalających się Polaków w Ameryce „gdybym tak był pracował w Polsce — mówił nie jeden z nich — tobym sobie już dawno majątek zebrał.“ —

Trwałość pracy, stale wymierzona w całej Ameryce, stanowi dziesięć godzin dziennie i trwa zwykle od 7 do 12 z rana i od 1 do 6 po południu. Oprócz tego w potrzebie pracownicy należy po nad czas oznaczony, co jednak bywa wynagrodzone.

Sposób pracowania jest zupełnie inny niż w Polsce. Przybądź - no tam kto z lenistwem, prędko odzwyczaisz się od niego. Albo nie zarobisz, albo wypędzisz z siebie próżniaka.

Nie napróżno mówi każdy rzemieślnik co się dostał na tę półkulę, że trzeba rozpocząć na nowo swój zawód nauką. — Jego czynność równie jak chód nawet muszą być odmienne w Ameryce, bo tam godzinę odbywa się w czterdziestu minutach.

Proszę się przypatrzeć *np.* polskiemu murarzowi — jak on stoi przy ceglach, których ma użyć do stawiania muru, jak wprzód trzy razy opatrzy każdą, dwa razy obróci, potem nałoży fajkę, zapali, przywoła chłopca z wapnem i znów cegłę obróci, aż póki ją położy.

Ten sam murarz w Ameryce w tym samym czasie złoży dziesięć cegieł lub kamieni. Dom murowany postawiony zostanie (wprawdzie z pomocą maszyn) we dwa tygodnie; w Polsce potrzeba na to dwa lata.

Ale bo też tam całkiem dzieje się inaczej! Naprzykład aby wstawić okna potrzeba zaledwie jednego dnia, bo pójdziesz do fabrykanta okien, kupisz jedno podług miary, fabrykant w 10 minut przywozi ci wszystkie

przed dom i póty nie odejdzie póki nie zostaną wstawione.

Wieleż to czasu na to u nas potrzeba? ...

U nas chcąc wstawić piec musisz pójść do kupca po kafle, potem do murarza, potem u blacharza obstalujesz rury, potem przychodzi murarz by wybić dziurę, potem przychodzi blacharz by rury wstawić. Musi iść spiesźnie robota, aby zapalić w piecu za tydzień. W Ameryce idziesz po prostu do sklepu, wybierzesz piec gotowy, a za godzinę stoi on przyrządzony w twoim pokoju.

U nas aby sporządzić lada drobnostkę, przychodzi najprzód majster, wydobywa miarę i mierzy pół godziny, potem w pare dni przysyła czeladnika, a ten znów mierzy i odchodzi, by przynieść czego potrzeba; potem zaczyna się robota; potem przychodzi znów majster i przypatruje się robocie czeladnika, w końcu przynosi rachunek.

W Ameryce odbywa to wszystko sam majster w kwandrans, a czeladnika nie odrywa od warsztatu. Lecz w Polsce majster jest wygodnicki, chorujący na pana, na nieszcześliwego *wielmożnego*.

— To nie moja rzecz! — mówi dla tego tylko, że się wstydzi przejść przez ulicę ze

sznurem w rękę, aby go nie obaczył kancelista co się umizga do jego córeczki.

W Ameryce ujrzysz bogatego kupca, gdy nie raz dopomaga stróżom zdjąć pakę z wozu. Pójdź tam, a w jednym roku odrzucisz przesady. Ileż to Polaków, co byli pieczeniarniami u siebie, prowadzili wygodne życie cudzym kosztem mimo pogardy towarzystwa, ciągłego ubóstwa, zaczęli swój zawód w porcie Nowego Jorku, znosząc towary ze statków, a dziś krociowymi są kapitalistami.

Robi to nie małe wrażenie, gdy po długim pobycie w Ameryce północnej wróciwszy do Europy jest się uważanym według stanu lub rangi; gdy tam każdy się przyzwyczaił do prostego miana „sir“ (pan). Pan N. N. według potrzeby to albo inne zatrudnienie prowadzi, a o które nikt nie ma prawa ani śmiałości go zapytać.

W Ameryce nie jest się literatem lub drukarzem, lecz panem X., dziś właścicielem, wydawcą lub współpracownikiem dziennika, jutro czcionkoskładaczem i posiadaczem prasy parowej.

Pan X. był zeszłego roku nauczycielem, a po czterech lub pięciu latach staje się dyplomata, archeologiem, albo prezydentem jakiego Stowarzyszenia przemysłowego. Może

też odkupić od pana Z. dobra ziemskie, a od pana Y. skład sukien; praktykuje przytem jako doktor, ma udział w jakiej firmie adwokackiej, lub jest pułkownikiem w milicyi, i Bóg wie czem. Słowem, zmienia on zajęcie jak koszulę, byle wynikiem jego zachodów była brzęcząca moneta.

Mało jest w Ameryce ludzi powołania, lecz są ludzie *zatrudnienia*, miłujący pracę nadewszystko, jako najpewniejsze źródło bogactwa krajowego.

Yankee, mój towarzysz podróży — wedle jego własnego opowiadania — był w młodości prywatnym nauczycielem języków, następnie przez długi czas dentystą; że zaś miał nie-szczęście nadwerekzyć szczękę jednej damie, która zepsuła mu wzięcie przez ogłoszenie go w pismach publicznych jako niezgrabijaszka, — porzucił więc rzemiosło i zajął się dostawianiem do Europy nawozu ptasiego, zwanego *guano*, na czem ogromną zrobił fortunę.

Przed opuszczeniem Hawru widziałem tam w przystani okręt naładowany workami napełnionymi *guanem*, delikatnym i miękkim proszkiem czekoladowego koloru, sprowadzonym dla rozproszenia go po polach w celu użyźnienia takowych. W niemiły sposób

raził on me powonienie mocnym zapachem amoniaku.

Obecnie, gdy handel *guanem* nabrał tak wysokiego znaczenia na całym świecie, nie od rzeczy będzie poznać czytelnika z peruwiańskimi ptakami, znoszącymi *guano*.

Gniazdo ich, ciekawy i malowniczy to obrazek!

Rzecz doświadczona, że te narody są najbiedniejsze, których ludność ubiega się jedynie za poszukiwaniem drogich kruszców i kamieni na ziemi swojej, a zaniedbuje uprawę roli. Podobnie się stało z prowincją Peru, gdy najezdniczy Hiszpanie rzucili się tam z chciwością do kopalni złota. Rolnictwo tej kwitnącej prowincyi upadło i nie podniosło się aż do r. 1840 — *guano* poszło w zapomnienie.

W tem, jeden z przyjaciół pana John F..., podobny do niego *yankee*, nazwiskiem Franciszek Quiros, zjawia się w Limie, staje przed rządem peruwiańskim i prosi o wypuszczenie mu warendę *guana*, ofiarując za wywóz rocznie 10,000 piastrow (80,000 złp.).

Niespodzianka ta zwróciła uwagę publiczną. Zaczęto szperać i dowiedziano się, że nawóz ten sprzedawano już cichaczem od

niejakiego czasu w Anglii po cenie 140 piastrow za beczkę.

Wypuszczono go więc w dzierżawę na pięć lat, lecz za cenę 480,000 piastrow; po upływie tego czasu w r. 1847 rząd zachował dla siebie prawo wywozu drogiego produktu.

W 1852 r. handel *guana* wzrósł w takim postępie, iż przyniósł 4,500,000 piastrow dochodu.

O kilka mil od brzegu peruwiańskiego znajdują się wyspy, czyli raczej grupa skał zwana Chinchas, nakryta pokładem, grubości około piętnastu łokci, nawozu *guano*, zbitego ciężarem wieków na masę. Pył ulatujący z niej wpada do gardła, zamienia się w klejowatość, przenika odzież, osiada na oczach, w uszach, lecz nie jest szkodliwy zdrowiu. Emigranci Chińczycy są użyci przez rząd Limy do ładowania okrętów tym towarem, pod dozorem urzędników celnych.

Ileż to potrzeba było wieków i ile miryadów ptastwa do złożenia takiego zapasu!...

Lecz jest to bogactwo, które wkrótce wyczerpane zostanie.

Niezmierny napływ drobnych ryb około wybrzeży, ma być przyczyną gromadzenia się tam ptaków karmiących się niemi. Chmury tych ptaków żeglują w powietrzu po nad

wodą, i na raz, jakby na komendę, całe ich pulki rzucają się z szybkością na powierzchnię morza i ulatają na skały, do swego siedliska, każdy ze zdobyczą w dziobie.

Po uczcie zasiadają spokojnie na wodzie, aby odpocząć. Zajmujący widok jak one się szykują gromadami — każda gromada obejmuje gatunek.

Pelikany stanowią najpowabniejsze grono. Gatunki owe różnokolorowego ptastwa nigdy się z sobą nie mieszają, każdy pilnuje swojego obozu.

Są one protegowane przez rząd miejscowy; płaci ten karę kto się ośmieli je płoszyć; niegdyś groziła za to kara śmierci. Dla tego tak są one obłaskawione, że zaledwie ustępują z drogi tratwom płynącym po zabór ich *guana*. Nadewszystko pelikany, przeprowadzają wzrokiem statki i witają ludzi spokojnie swym klekotem z taką powagą, jak gdyby rozumiały użyteczność usługi jaką im świadczą.

Wyspy Chinchas są nie tylko gniazdem, dziedziną, gdzie składają jaja, ale zarazem ich cmentarzem. Pokój, którego tam doznają przez ciąg całego żywota, sprawia, iż obierają te miejsca za swą mogiłę.

— Poczciwe ptaszki! pomruknął p. John, kończąc opowiadanie.

— Z taką serdecznością zapraszaj do pań-
stwa, jakoweś — rzekłem — czy ją zamienić
w się ciębień.

Także nie nie odpowiedział, lecz z
czymś takim zdziwieniem pogłaskał się po bro-
dzie i włożył świeżą pryzkę do gęby.

XI.

**Drogi żelazne — Gawęda w wagonie —
„O! yes“ — Wodospad Niagary.**

XI.

Kilkanaście tysięcy mil kolei przeżynającej jak siatka żelazna ląd Unii, jest bez wątpienia, w braku innych, pomnikiem kraju. Jeśli w Polsce odległość miast liczy się na dziesiątki mil, to w Ameryce na seciny. Znajdź jeno z kolei, a ujrzysz się w pustyni, nie wiedząc jaką drogę sobie obrać, jak przebyć strumienie i bagna, gdyż Amerykanie mało się zaopatrują w szosy, żadnych gościńców bitych nie lubią, lecz wszystkie z żelaza.

Parowce i wagony są u nich nierównie większe niż w Europie i wygodniej urządzone. Każdy wagon ma drzwi na obu końcach, na przodzie i z tyłu, w podłuż próżne miejsce, na stronach zaś poprzeczne rzędy ławek, i nie jest podzielony na żadne przegrody.

Podobne urządzenie widziałem także w niektórych okolicach w Szwajcaryi.

Kto chce, może chodzić w odwiedziny z ostatniego wagonu do pierwszego, lub sta-

nąwszy na jednej z galeryi pomiędzy dwoma wagonami, przypatrywać się wygodnie okolicy zmieniającej co chwila obrazy; bieg parowców amerykańskich jest daleko szybszy od naszych.

Ale za to w miejsce wspaniałych domów na stacyach, ogrodów i kiosków, obaczysz najczęściej zaledwie wielką chałupę z tarcic, która mieści biuro, telegraf i oberżę razem. Po nad wodą ujrzysz zarzucone belki bez pomostu z przybitemi na nich szynami, i oko twe zatapia się w otchłani, po nad którą przejeżdżasz.

Tunele są bardzo rzadkie, gdyż kraj jest w ogóle równy, monotonny. Nie ma przy drogach wsi o rozległych zabudowaniach, lecz drobne osady zwane *fermy*; bo tam właściciele wielkich obszarów nie wyszliby na swoje (wyjawszy w prowincjach, gdzie posługują się niewolnikami).

Kraj świeży, niewykarczowany, obszerny, a ludzi w nim mało; cena więc rąk jest droga i trudno o nie. Drobny *fermer* więcej stosunkowo zarabia od wielkiego dziedzica. Człowieka, który z dziećmi swemi, rodziną i czeladką pracuje na siebie, robocizna nie wiele kosztuje — najemnicy zaś zjedliby go

wraz ze zbożem i z ziemią do niego należącą . . .

Całe karawany podróżnych, zamkniętych w ogromnych wagonach, widzieć się dają w ulicach najczęściej zaludnionych Nowego Jorku; gdyż za zbliżeniem się do miasta, odczepiają od wagonów lokomotywę, zaprzęgają do nich konie i wjeżdżają do środka miasta. Ten widok ich przejażdżki, przesuwającego się szybko obok trotoarów długiego orszaku, szczególnie na mnie pierwszy raz zrobił wrażenie.

Droga żelazna nie jest dokładnie niwelowaną w Ameryce — wozy nachylają się z jednej strony na drugą. Amerykaninowi chodzi głównie o pośpiech. Byle dalej, coraz dalej! na tem rzecz cała u niego. Każdy tam gdzieś pędzi i leci zziąjany, jakby nie miał nadziei powrotu. Szczególniejszy naród! . .

Liczba dozorców na linii jest nader ograniczoną — w kraju wolnym, gdzie praca musi być dobrze wynagrodzoną, utrzymanie ich drogo kosztuje.

Częste też bywają wypadki, zwłaszcza, gdy kolej zrobiona z nieczystego żelaza amerykańskiego, które pęka; — ale mało się troszcza o to. Gdy rozjadą kogo, konduktor

uderza w dzwon śpiżowy na parowcu i pędzi dalej na naznaczoną minutę do kresu.

Wagony nie są rozdzielone na klasy — jak to zrobili Amerykanie ze swemi kościołami — każdy wagon gotowy dla wszystkich. W pośrodku każdego w porze zimowej stoi żelazny piec dobrze ogrzany, przy którym szanowna publika prowadzi gawędę.

W tych przenoszących się z miejsca na miejsce salach napatrzeć się można rozmaitych dziwacznych figur i nasłuchać pociesznych anekdot, zbiorowiska ze świata całego. Postrzegłem tam między innemi jakąś zalotnicę, gryzетkę paryzką, która szczebiotaniem była zdolną strącić żandarma z konia.

Lecz jedyny wyraz, trzymający pierwszeństwo, co się aż do znudzenia obijał mi o ucho, wyraz sakramentalny, charakteryzujący Amerykanina, zarówno jak i Anglika, był to przysłówek potwierdzający „*yes!*“ (tak!). Na około słyszałem powtarzających nieustannie: *yes!* — *o! yes* — *yes, sir!* (tak! — *o! tak* — tak, panie!).

Zauważyłem, iż Niemiec emigrujący do Ameryki, co nie umie jeszcze nic po angielsku, zaledwie postawił nogę na desce okretowej, przemienia natychmiast swoje rodzinne *ja* na angielskie *yes*, tak mu się owo *yes* podoba.

Dickens po mistrzowsku skreślił gawędę anglo-saxonów, której główną ośnową jest nie polityka, nie przemysł ani handel, lecz właśnie *yes*.

Tłusty jegomość w słomianym kapeluszu zajrawszy przez drzwi wagonu, zwrócił się do siedzącego jegomości w szarym kapeluszu i zawiązała się między nimi rozmowa:

Słomiany kapelusz — Jeśli się nie mylę, mam przyjemność widzieć sędziego Jeffersona?

Szary kapelusz (nie patrząc na pytającego) — Yes, sir!

Słomiany kapelusz — Sędzio, mamy upał.

Szary kapelusz — O! yes.

Słomiany — Było jednak troszkę za chłodno zeszłego tygodnia.

Szary — Yes.

Słomiany (z tą samą powagą) — Yes!

Następuje pauza, dwie głowy wpatrują się w siebie z zajęciem.

Słomiany kapelusz — Myślę, że proces stowarzyszenia musiał się już skończyć, sędzio?

Szary — O! yes.

Słomiany — I jakież rezultat? . . .

Szary — Na korzyść apelującego.

Słomiany (z zapytaniem) — Yes, sir?

Szary (z potwierdzeniem) — Yes, sir!

Obydwa razem, zwolna, spoglądając na przechodniów:

— Yes, sir.

Nowa pauza. Dwie głowy patrzą na się jeszcze z większem niż poprzednio zajęciem.

Szary kapelusz (na ten raz zaczyna) — Zdaje mi się, że pociąg ten się opóźnia.

Słomiany (tonem powątpiewania) — Yes sir?

Szary (patrząc na zegarek) — O! yes, o dziesięć minut.

Słomiany (z zadziwieniem) — Yes?

Szary (stanowczo) — Yes.

Chór podróżnych: Yes!

Uderzono w dzwonek na stacyi Buffalo przy jeziorze Erie, pociąg się zatrzymał, i dwie głowy rozeszły się, każda w swoją stronę.

Szybkowozы znowu ruszyły dalej, i znowu stanęły na przystanku; wieczór się zbliżał, zdrzymnałem się trochę.

— Czy pan słyszy ten szum, jakby zgiełk wielkiego miasta? rzecze do mnie John.

— Yes, sir! odpowiedziałem ziewając.

— To Niagara.

— Yes?

— O! yes.

W samej rzeczy niezadługo przybyliśmy do miasta Niagara-Falls leżącego w bliskości

wodospadu. Założone na obszerną skalę, było ono jeszcze mało zabudowane. Na szerokich ulicach dawały się spostrzegać liczne place, brakowało tylko domów — po placach spacerowała rogaczna.

Poszliśmy do oberży.

Na wstępie do niej stróż miejscowy tytułował mnie swoim przyjacielem, a dziewczynę numerową nazywano tam damą (lady). Raczyla ona przedstawić nas obywatelowi woźnicy, co miał nas obudzić nazajutrz i służyć za przewodnika do zwiedzenia wodospadu i jego okolic.

Z jakimże pośpiechem zerwałem się z łóżka, gdy do mych drzwi zapukano zrana!

Ubrawszy się na prędcę, zarzuciłem na się burnus z kauczu, pan John już mnie czekał w korytarzu — i puściliśmy się po nad wodną wycieczkę.

Najznamienitszy w świecie wodospad, powstały z połączenia jezior Erie, Ontario i innych za pośrednictwem rzeki Niagary, przedstawia trzy prostopadłe spady.

Za zbliżeniem się doń, pomimo nadzwyczajnego wód spienionych łoskotu, wywarł na mnie wrażenie dziwnie uroczyste i błogie, wrażenie wewnętrznego pokoju, jakiejś niewy-

mownej pociechy, zdało mi się że żyję w całym wszechstworzeniu.

Nigdy przedtem nie czułem się tak bliskim Boga! Jego wszechmoc napełniła me jestestwo . . . . duch mój nieśmiertelny rozwinął skrzydła. Wprawdzie wyobraźnia ma wystawiała sobie poprzednio ów wodospad wspanialszym jeszcze niżeli jest w istocie, nie dziwię się atoli temu, gdyż oprócz że żądza człowieka nie ma granic, wszystkie przedmioty, skoro się na nie patrzy, maleją w obec ogromu całej przyrody; w wyobraźni zaś przedstawiają się one oddzielnie, same przez się, w oderwaniu, co im dodaje wielkości.

Pomimo to, poglądałem niemy, ze zdumieniem, na owe dzieło stworzenia.

Proszę sobie wystawić coś nadzwyczajnego, najwyższą karpacką górę przeistoczoną w bałwan wody, spadający wierzchołkiem z wysokości 150 stóp i rozbijający się z hukiem w przepaści.

Obraz ten pozostaje w pamięci jakby widziadło . . . marzenie . . . jednostajne i spokojne w swojej wielkości! Żaden pędzel nie w stanie oddać tego zjawiska w całej wspaniałości i grozie.

Widnokrąg był zamglony, woda podobna do rostopionego ołowiu zdawała się lecieć

prosto z chmur. Gdy słońce zajrzało przez nie jak z za firanek, nagle zmieniło się panorama.

Ruchome tęczę krzyżowały się w różnych kierunkach nad otchłanią, a czarne skały w straszliwych szczerbatych postaciach, sterczały obok jak widma na strażnicy.

Żadnego zwierzęcia nie widać było w okolicy; brunatne sępy tylko i długoskrzydlate białe ptaki krążyły nieustannie nad wodą, zataczając coraz to mniejsze koła.

Bałwan uderzał z siłą, a ląd drżał w posadzie.

Przyczyną tak gwałtownego spadu jest to, że płynąca rzeka od jeziora Erie aż do katarakty, wązka i kręta zarazem, ocieniona gajem, zabierając po drodze wody, jeziora i rzeki, toczy się po coraz spadzistszej pochyłości, aż zamienia się w końcu we wzburzone morze, którego wszystkie wiry i potoki zmącone niewidzialną siłą, cisną się na raz do kamiennej paszczy.

Lecz zanim się do niej strąca, następuje wprzód między niemi rozdwojenie — podobnie jak to bywa niekiedy między ludźmi dążącymi do upadku — Otóż dzielą się na dwie odnogi odgraniczone lesistą wyspą. Miejsce to

składa kształt podkowy zajmującej około wiorsty przestrzeni.

Objętość wody odnogi południowej opuszczając brzeg, rzuca się w kształcie najogromniejszego, jaki sobie wystawić można, srebrnego walca, a następnie rozpościera pianę, gdyby zawieruchę śniegową zmieszaną ze szmaragdami.

Druga odnoga, północna, szklisto-zielonej barwy, wpada gdzieś do wydrążenia ciemnego, niedościgniętego okiem, do jakiejś głębokiej jamy, jakby do podziemnych Tartarów, osłoniętych białą parą rozbitej wody, kipiącej z oburzenia, podobnej do fałdującej się draperyi z muślinu.

Na urwisku wyniosłej skały ręka człowieka zbudowała tam basztę. Ale ani widok z onej, ani przesmyk pod kataraktą, pomiędzy wodą a skałami, z których spada — z kąd się wychodzi zmoczonym — nie przedstawia tak olbrzymiego krajobrazu, ile pyszny widok z mostu, długiego na 760 stóp, śmiało zarzuconego na wyniosłe brzegi rzeki o 230 stóp nad jej poziomem.

Most ten łączy posiadłości Stanów Zjednoczonych z angielskimi i jest arcydziełem sztuki w obec cudu przyrodzenia.

Z drugiej jego strony, od granicy kana-

dyjskiej obaczyłem najbliżej i najdokładniej szczegóły wodospadu, widzianego poprzednio jedynie z boku.

Niagara, kraina wodnista, w którejby się schowały wszystkie razem wzięte kaskady globu ziemskiego, ukazuje się w ówczas zdumionemu wędrowcowi w całej nagości, jako jeden z owych pierwotnych żywiołów, który będąc w zaciętej walce z innemi, ryje dla się łożysko, dopóki się z niemi nie zrównoważy.

Wedle obrachowania siła hydrauliczna owej trąby potopowej, wystarczyłaby na obracanie wszystkich maszyn na świecie.

Biada temu, kto na jej prąd popadnie!

Gdy Indyanin zapędzony burzą, ujrzy się znienacka na nim, kładzie się w łodzi, nakrywa głowę — jak to czynili Rzymianie w straszliwej godzinie śmierci — i pędzi do otchłani na złamanie karku, bo już nie ma dla niego ratunku. Nikt z tamtąd nie powraca.

Nie ma roku, żeby nie było tam ofiar ludzkiej nieostrożności. Otchłań wszystko połyka na wieki, jak gdyby posiadała ogromne przestrzenie i składy w swych wnętrznościach skalnych. Ani topielca, ani kawałka drzewa ze zgruchotanego statku nie wyrzuca ona z siebie. Wszystko w niej ginie bez śladu!

Tonący na morzu, może przynajmniej włożyć swój testament do barylki i umrzeć w słodkiej nadziei, iż fale prześlą ostatnią jego wolę pomiędzy ludzi.

Niagara w nicość obraca człowieka wraz z wolą jego! . . .

Posłuchajmy niektórych okropnych podań, służących zwykle *cyceronim* miejscowym za przedmiot do opowiadań, jako też do gawędy osobom zwiedzającym tamte miejsca.

XII.

**Niagara: — Doświadczenie na niedźwie-
dziach — Statek zatopiony z powstań-
cami — Pustelnik katarakty — Podróż
nadpowietrzna.**

XII.

Trzydzieści lat temu, dzienniki zwiastowały mieszkańcom Ameryki o mającym się odbyć, szczególniejszym rodzaju widowiska, na wodospadzie Niagary.

Obwieszczenie to powtarzane w gazetach, okrzyczane, otrąbione zostało po wsiach i miastach, z wielką pompą i hałasem, wedle zwyczaju wprowadzonego do Ameryki.

Wiedzieć bowiem potrzeba, że tam każdy szarlatan chcący coś zarobić, musi wystąpić na wielką stopę okazałości, aby go widać było — inaczej zginie. Rozlepia on tedy naprzód telegraficzne doniesienia o sobie na tysiącach afiszów, w miejscach, na które każdy przechodzień mimowolnie spojrzeć musi, w słowach które każdego zaintrygować powinny, *np.* „On przyjedzie jutro z rana!“... „już, już jest na kolei“... „za dwie godziny nadzwyczajne, nieznane światu widowisko!“ *itd.* Naturalnie, ciekawi dowiadują się, kto jest

ów *on*? jakie to widowisko? dziwią się w prostocie ducha, że dotąd nie słyszeli o sławnym sztukmistrzu przybywającym z Europy i spieszą na widowisko z ochotą, byle coś obaczyć.

Otóż zebrało się około wodospadu Niagary, naznaczony dzień i godzinę, kilkadziesiąt tysięcy widzów, przybyłych ze stron najodleglejszych w oczekiwaniu na obiecane im przedstawienie.

Na dany znak ujrzano stary statek, który się już wysłużył był na jeziorze Erie, płynący poważnie po rzece z biegiem wody.

Na statku znajdowali się ludzie i zwierzęta, a mianowicie: dwa niedźwiedzie, jeden bawół, cztery psy, cztery koty, trzy gęsi i dwa borsuki.

Ludzie zbliżywszy się do spadu, wsiedli do barki i dopłynęli do brzegu, zostawiwszy statek na widowisko zgromadzeniu.

Płynął on zwykłym trybem dalej, dopóki nie wpadł na prąd i wiry. W ów czas zaczął się kręcić i tańczyć. Niedźwiedzie, przeniknąwszy co ich czekało, wyskoczyły z niego przez burty i po żwawej walce z kołującą się wodą, zdołały z zadziwieniem publiczności wylądować; — pozostała reszta zwierząt stoczyła się ze swą arką do przepaści, z

wrzaskiem, wyciem, miaukiem nie do opisanie.

Ryk ocalonych niedźwiedzi zmieszany z grzmotem wodospadu, wtorował im na straszliwą nutę.

Zauważano, że statek z upadkiem spłaszczył się od razu, potem rozerwany został na sztuki, każda z nich zmięta na miazgę, i nagle wszystko znikło ze sceny.

Na tem skończyło się widowisko, czyli raczej doświadczenie mocy katarakty.

W r. 1840, podczas rokoszu w Kanadzie, Anglicy pojмали wśród czarnej nocy okręt „Karolina“ przewożący kontrabandę dla powstańców. Zapalili oni i popchnęli go z całą załogą na wodospad. Piekielny to miał być widok — podobnie jak czyn był piekielny — lecz w jednej chwili podziemna przepaść pochłonęła okręt w siebie.

Nie sam tylko wodospad, ale i rzeka co go tworzy obfituje w nader uderzające fenomena.

O milę od niego na dole, wody zdają się kipieć i obracać na miejscu, z gwałtownością wprawdzie innego rodzaju, lecz nie mniej wielką jak nad wodospadem. W tym to punkcie Niagara zrobiła sobie koryto pod

kątem prostym, ale węższe niż gdzieindziej. Bieg jej przy wirze jest tak silny, że podnosi się tam ona, na podobieństwo ostrokończastego pagórka, do wysokości przeszło pięciu łokci nad powierzchnią wody płynącej u brzegów.

Wszelkie ciała, jakiejby nie były rozciąłości, które nieszczęśliwy przypadek zbliży do wiru, bywają natychmiast pochwyczone przezeń. Daje się często spostrzegać pień drzewa porwany w jego objęcia i krążący coraz prędzej, przez przeciąg kilku godzin, a nawet i doby całej, dopóki przez kołowanie, nie zbliży się i nie wpadnie na punkt środkowy, gdyż wtedy dopiero tonie.

Dowodzi to owej siły wciągającej, jaką posiada w kierunku linii prostopadłej ukryta pod wodą a niezgłębiona jaskinia zniszczenia.

Na krańcu wyspy Goat-Island (Kozia Wyspa), ukazują dotąd zatokę, gdzie się utopił w 1831 r. tajemniczy człowiek, przewany przez mieszkańców okolicy: „Pustelnikiem katarakty.“

Zjawił się on pewnego pięknego poranku, na dwa lata przed swym tragicznym zgonem, pomiędzy miejscowymi włościanami.

Wszystkie jego ruchomości składały się:

z kołdry flanelowej zwiniętej w wałek, fletu i gitary.

Najął sobie na wyspie skromną chatę w cieniu czarownego gaju, skąd nieustannie czynił wycieczki, zwłaszcza przy księżycu, lub wtedy gdy piorun grzmiał na niebie a Niagara na ziemi, — zdaje się, że i w sercu jego zrywała się burza. — W zimie nawet lubił prześladować czas wśród lodowych a pięknych kryształizacji u brzegów wodospadu. Żył samotnie z przyrodą i nasyczał się w milczeniu jej uroczemi darami. Za powrotem do chałupy zwykły był zajmować się muzyką.

Ponieważ okazywał wyraźny wstręt do towarzystwa ludzkiego, nikt się nie zbliżał do samotnika i nikomu nie znana była jego przeszłość.

Chęć do życia ustronnego, zdala od ludzi, zdawała się pochodzić z cierpień, do których nie mieszały się wyrzuty sumienia. Cierpienia te rozlewał w miłych acz smętnych dźwiękach fletu swojego, zwykle wieczorem o szarej godzinie.

Nie był on jednak w całym znaczeniu odludkiem — niektórzy z podróżnych rozmawiali z nim i ocenili go za człowieka wyższego.

Wedle pewnych śladów po jego śmierci okazało się że był Szkotem z urodzenia i

należał do bractwa *kwaków*. Miał lat dwadzieścia kilka.

Boska przyroda mieści tyle powabu w sobie, iż w ciągu mych długich podróży nie zdarzyło mi się widzieć miejsc uprzywilejowanych przez nią, któreby nie miały swoich pustelników.

Dnia 4 Lipca 1859 r. nowe widowisko było dane nad kataraktą.

Na ten raz Francuz popisywał się ze swoją zręcznością i nieustraszoną odwagą. Francuz zawsze i wszędzie jest ten sam, przedsiębiorczy i śmiały do zapamiętałości. Swoje rycerskie usposobienie odziedziczył po pradziadach i tę spuściznę umie praktycznie na swoją korzyść obracać. Takim jest Mr. Blondin.

Może to mniej sztuka jak odwaga, aby z zawiązanemi oczyma po wyciągniętym sznurze — po nad samą przepaścią spadku Niagary, z jednego brzegu rzeki na drugi przechodzić — ale zawsze warta uwagi.

Około dwudziestu tysięcy ludzi przypatrzywało się temu. Powietrze było spokojne a niebo pogodne, gdy Blondin niektóre porobił przygotowania i pewien czas swoje członki przez rozmaite poruszenia sposobił,

wszedł potem ze strony brzegów amerykańskich na linę i postąpił naprzód — lecz skoro znaczną uszedł przestrzeń, wrócił napowrót w to miejsce z którego wyszedł.

Podobne ćwiczenia powtórzył kilka razy, jak ów biegły sportsman, który na nieznanym mu koniu swoje siły chce wypróbować, zaczem mu cugle popuści.

O godzinie piątej poszedł śmiało i wkrótce stanął w połowie drogi — Niagara liczy w tem miejscu około 600 sążni szerokości. Zatrzymawszy się, Blondin poruszył rękami i nogami, siadał i kładł się na linie — i przebył drugą połowę rzeki z taką pewnością, jak gdyby po równej drodze.

O dwadzieścia kroków, nie dochodząc do brzegów Kanady, pozdrowił publiczność, zatrzymał się powtórnie, ażeby w tak niebezpiecznem stanowisku dać się fotografować; potem na ląd wyskoczył.

W godzinę później wracał tąż samą drogą z workiem na głowę zarzuconym, który mu sięgał do kolan — dwie miał tylko w nim dziury dla wydobywania rąk swoich; w tem to przebraniu przeszedł szczęśliwie na drugą stronę.

Za trzy dni później przechodził z jednego brzegu na drugi cofającym się w tył krokiem.

Jego odwaga wzrastała widocznie, bo powziął zamiar przebyć całą tę przestrzeń z człowiekiem na plecach.

Ten, który się w ów sposób przenieść dozwolił, nazywa się Henryk Colcord i waży sto trzydzieści sześć funtów.

Przy doświadczeniach gimnastycznych Blondina, przypatrującym się mróz ciało przejmował, lecz tego właśnie życzyła sobie publiczność...

XIII.

**Urywek z poezyi amerykańskiej —
Cincinnati — Arystokracja.**

XIII.

Mówiono o poezji w wagonie... cały w słuch się zamieniłem na myśl, że do ludności kłopotającej się głównie o byt polityczny i przemysłowy, zajrzała muza w odwiedziny.

Jakiś Hiszpan przekonywał młodego doktora z Nowego Jorku, że Amerykanie nie mają poezji, ani są zdolni do pocucia żadnej sztuki wyzwolonej, słowem, że gdyby nawet przeniesiono Alhambrę z Grenady na ich półkulę, przeistoczonoby cudowne jego portyki na sklepy z tytoniem i pieprzem.

Porównanie po części było dosyć trafne, ale ubodło słuchacza do żywego. Wyjął on z kieszeni świeże utwory swego rodaka, jednego poety nowoczesnego, pana Longfellow (Wassdworth), którym się szczyci Ameryka, i czytał z uczuciem jego „Hymn do życia.“

Jaki naród, taki wieszcz. Piewca wziął za przedmiot odpowiedź Eklezyjaście na tekst: „Wszystko jest próżnością!“ a każde słowo

jego wierszy porównać można do uderzenia młotu w kuźni Cyklopów.

„Nie nuć mi — wyrazy pisarza — w swych strofach melancholicznych, że życie jest czczą marą!... Sen tylko jest obrazem śmierci.

„Życie jest najrzeczywistszą rzeczywistością; grób nie jest jego celem. *Z prochuś powstał, w proch się obrócisz — to nie stosuje się do duszy.*

„Jak rozkosz, tak i smutek nie jest przeznaczeniem człowieka — ale czyn, któryby z każdym dniem parł go naprzód... do doskonałości.

„Na obszernem polu walki świata, w namiocie życia, nie naśladow milczącej trzody, którą pastuch przed sobą pędzi, ale bądź bohaterem w boju!

„Nie ufaj przyszłości; przeszłość niech pogrzebie swoich umarłych; działaj, pracuj w obecnej chwili z sercem w łonie i z Bogiem nad sobą.

„Dzieje wiekopomnych mężów niech przypominają nam tylko, że możemy istnieć z pożytkiem i wielkością, tudzież pozostawić ślady stóp naszych na kurzawie ubiegłych czasów. Inny żeglarz, brat zabłąkany na

oceanie żywota, ujrzy te stopy pielgrzymie i nabierze otuchy.

„Naprzód więc i do czynu!.. Gotowi zawsze na wszelkie przygody, umiejmy pracować i wytrwać!“...

Poezya jest duszą narodu — cała dążność amerykańskiego ducha odbija się w tych kilku wierszach, jak w zwierciadle. Gdy Europa starzeje się i odradza o ile może, naród czerstwy kładzie podwalinę do zbudowania dla się świątyni sławy.

Bez wątpienia hymn powyższy nie jest arcydziełem pod względem formy, nie wytrzyma porównania z „Odą do młodości“ naszego wieszczą; lecz ma zaród i tło wielkiej przyszłości dla autora, który będąc młodym, nie wypowiedział jeszcze ostatniego swojego słowa. Poemata jego w ogóle mieszczą żywioł broniący społeczność od choroby i śmierci — mieszczą najczystsze pojęcia sprawiedliwości.

Literatura amerykańska wydała plody we wszystkich gałęziach, oprócz dramatycznej.

Washington Irving, najprzyjemniejszy pisarz (szkoły angielskiej), a za nim Cooper, nowej szkoły amerykańskiej, obydwaj tłómaczeni na polski język, już nie żyją; Longfellow zajął po nich miejsce na świeczniku lite-

rackim. Nadmienić tu winienem, że i romans „*Uncle Thom's Cabin*“ przez panią Stowe, gdzie bohaterami są czarni niewolnicy, zrobił rozgłos w całym świecie.

Im więcej zbliżałem się do środka Stanów Zjednoczonych, do miasta Cincinnati, ku rzece Ohio, tem więcej przyroda ukazywała się dziką i wydatną. Okolice rzeki są pokryte dziewiczemi lasy i wykarczowanemi niwy, zasianemi kukurydzą; w pośrodku każdej stoi folwarczek. Postrzegłem przed domami gromadki niewiast o krótkich stanikach u sukien, krótkich rękawach, krótkich spódnicach i potężnych łytkach obciążniętych w niebieskie wełniane pończochy. Witałem je głośnie „Guten Morgen, meine lieben Mädchen!“.

Jasnowłose głowy, rasy germańskiej, z błękitnemi oczyma, zwracały się ku mnie z uśmiechem i odpowiadały chórem:

— Guten Morgen, mein Herr!

Piękne te dziewice nie mając co jeść u siebie w przeludnionym kraju, przeskoczyły Ocean, aby się osiedlić na rozległej i żyznej glebie.

Zauważyłem w ciągu całej podróży, że wszystkie osady, jakkolwiek złożone z różnej

ludności, przedstawiały na pozór charakter jednolity.

Pomiędzy temi osadami sterczały na równinach wypalone pniaki, smolne korzenie, ścięte drzewa, a po nad niemi na wzgórzach rozpościerała się czarna dziedzina dziewiczego lasu.

Las dziewiczy — wyraz poetyczny! lecz siekiera, motyka i graca co raz bardziej, co raz dalej go przerzedzają — padają stuletnie olbrzymy pod ich ciosami — cuda pustyni zamieniają się na równoległe skiby — czarowna kraina marzeń przeistacza się na praktyczną rolę.

Na każdym kroku daje się postrzeć w Ameryce północnej, że tam góruje duch filozoficzny nad poezją. To, co Amerykanie zyskują w ogóle na wiedzy, tracą na uczuciu. Rozum i serce nie chodzą u nich w parze — pierwszy przeważa. Pewniki matematyczne zabiły tam pewne prawdy wyobraźni, daleko ważniejsze dla moralnego bytu człowieka, niż się to nie jednemu zdawać może.

Starożytni podróżnicy, a zarazem prawodawcy, poeci i bohaterowie: Likurg, Pitagores, Homer, Herkules, aż nadto dobrze te prawdy rozumieli.

Przybyliśmy do Cincinnati.

Miasto to, środkowy punkt handlu wewnętrznego Unii, złączone ze wschodnią jej stroną za pomocą kolei, z zachodnią przez spławną rzekę Ohio wpadającą do Mississipi, liczy dziś 200,000 mieszkańców, chociaż przed 35 laty wyglądało ono jak wieś, a mieszczanie jak chłopci.

Pyszni i zamożni obywatele tameczni lubią pokazywać cudzoziemcowi dwa rysunki: Cincinnati pierwiastkowe o kilkudziesięciu niekształtnych chałupach i Cincinnati terazniejsze, świetne, ze wspaniałymi ulicami, kościołami, teatrami i gmachami zakładów publicznych i stowarzyszeń.

Wszystko to winni oni zwierzętom; którym Mojżesz i Mahomet się brzydzili, i które są w pogardzie na pańskich stołach.

— Jakto, *świniom?!...* zawoła przenikliwy czytelnik.

— Tak jest! *świniom* i *wieprzkom* czyli delikatniej mówiąc: *trzodzie, nierogaciznie*.

W przeciągu trzech miesięcy zabijają ich tam około 500,000 sztuk. Wszystkie są dobrej tuszy, tak dalece klimat miejscowy im sprzyja. Wędliny z nich dochodzą jako towar do Londynu nawet, pomimo zapowiedzianej przez lekarzy szkodliwej *triszyny*.

Bogaczów z Cincinnati zowią powszechnie *arystokracją wieprzową*.

Arystokracja ta buduje zwykle swe wille jak najdalej od szlachtuzów, gdzie kwiczące padają setkami ofiary.

Z tem wszystkiem, odszukawszy w Cincinnati Alfreda (z którym zapoznałem czytelnika w pierwszym rozdziale tej książki), i korzystając przez kilka miesięcy z miłej gościnności jego stryja, gdy poznałem się z arystokracją tego miasta, uznałem ją za zacną, posiadającą wiele cnót prawdziwie obywatelskich.

Z boleścią serca wyznać mi przychodzi, że pracująca *arystokracja wieprzowa* podobała mi się lepiej od herbowych pasożytów, którzy z czeladką swoją wicherzą po dziś dzień w nieszczęśliwej Polsce i na emigracyi, biorąc przewagę nad umysłami krótkowidzów, zaślepionych pozornym ich blaskiem. Piękny grobowiec marmurowy ze złożonemi głoski, lecz odkryj go a obaczysz robactwo w stęchlinie! ...

Stryj Alfreda, p. Louis, były wojak z czasów napoleońskich, oprócz zacności. posiadał wiele światła, nabytego raczej w życiu praktycznem niż wziętego z teoryi. Walczył niegdyś pod Saragossą i mile o Polakach,

swych dawnych towarzyszach broni, wspominał. Na obliczu jego malowała się owa szczerłość i pogoda, która cechuje starych wojskowych.

Zajmował się ogrodnictwem, szczepił drzewka, co go przeżyć miały, cieszył się widokiem synowca, i często nas gromił: jego, za zbytęcną lekkomyślność; mnie, za niektóre spaczne wyobrażenia; — ale widząc, jak lubilem go słuchać, jak zdania doświadczonego męża rozwijały mój umysł, i jak korzystałem z każdej jego przymówki, słuchając nadto opowiadań moich o Syberyi, pokochał mię serdecznie.

Kurs uniwersytecki możeby mię tyle nie był oświecił, ile pogadanki z pocziwym starcem, którego już zapewne pokryła mogiła . . . .

Jakaż to była chodząca zacność, ten pan Louis! Gdy wynurzyłem mu boleść z powodu pozostawienia sieroty Jakóbka na miłosierdzie Izraelitów w Nowym Jorku, i opowiedziałem treściwie o zarodzie twórczości i pięknych uczuć, jakie miałem sposobność odkryć w moim małym towarzyszu — p. Louis napisał zaraz do swych znajomych i sprowadził do siebie chłopca. Sam też go polubił i oddał na naukę do jeżdżącego kupca z towarami,

aby się powoli obeznał z krajem, językiem, ludźmi, zanim wyjdzie na człowieka.

Ze łzą pobłogosławiłem tedy chłopca rozstając się z nim, poleciłem aby nie zapominał o Kościuszcze, nie przewidując bynajmniej, że za kilka lat ów dzieciak wzrosłszy na młodziana, zawdzięczy mi przez oddanie ważnej usługi, przychyłość moję ku niemu. Co się atoli stało.

Bywałem niekiedy zapraszany ze starszym Louis na obiady do rodzin amerykańskich.

Przyjęcie u Amerykanina lepszego tonu jest pełne prostoty, odpowiadającej instytucjom republikańskim, lecz widać w nim zawsze człowieka przemysłu i handlu.

Nie uszło mej uwagi, że gdy podczas biesiady przyniesiono listy gospodarzowi, rozpieczętował je z pośpiechem i naznaczył ołówkiem datę, i godzinę odebrania.

Zauważyłem, że wśród najbardziej ożywionej rozmowy przy stole, damy wydobywały z kieszonek próbki rozmaitych towarów, wprowadzonych przez mężów swoich, polecając je sobie wzajemnie.

Zresztą, zostawiwszy interesa na stronie, Amerykanie przedstawiają dobrze, choć może nieco za sztywnie, swą godność narodową.

W miarę przybywania osób, nie było owych niskich, pokornych ukłonów jezuickich, tuzinkowych ckliwych grzeczności, odznaczających dobrze niby wychowanego Europejczyka. Podawano sobie ręce bez przesady, mówiono otwarcie, a w całym obejściu się nie było nic, coby miało podobieństwo do komedyi odegranej z gimnastyką.

Salon do przyjmowania gości i sala jadalna są zwykle na dole, wysłane dywanami, i łączą się z sobą przez szerokie drzwi, rozsuwane na obie strony.

Ostrzygi grają główną rolę na obiedzie amerykańskim; surowe przed zupą, gotowane w zupie, dają je nadto po raz trzeci, smażone jak kotleciki.

Wina w najrozmaitszych gatunkach oznaczają wytworność stołu; — szeregi kieliszków, w różnych wyszukanych kształtach i kolorach, stoją przed każdym z gości.

Deser składa się z pomarańcz hawańskich, czerwonych w środku, daktyli, bananów, ananasów i innych owoców wysp antylskich.

Płukanie ust po obiedzie i w Ameryce należy do warunków dobrego tonu. Niech to będzie przestrogą dla czytelnika wędrowca, żeby nie napił się przez pomyłkę ciepłej

wody, gdy mu ją podadzą w kryształowej niebieskiej filiżance. Człowiek zawiadomiony!

Oddychałem dość swobodnie w towarzystwie amerykańskiem. Bywały jednak chwile, w których postrzegałem z pewnych odcieni, że równość w ścisłym znaczeniu, do jakiej tamci obywatele dążą, jest nader trudną do wprowadzenia. Jeżeli ma ona znaczyć równość w obec prawa, w obec kodexu karnego, przez zniesienie przywilejów, zgadzam się na to; lecz cóż pomogą prawa przeciw próżności człowieka i jego żądzy odznaczania się od innych?...

Wstrzymaj ludzi od tego na jednym punkcie, rzucają się z większą gwałtownością na drugi. Człowiek najwznioślejszy nawet ma zawsze jakiś wyłączny, właściwy sobie przymiot ciała czy ducha, jakąś cnotę, zdatności, majątek, słowem coś, co się nie da oznaczyć, rzeczywistego lub urojonego, a przez co jednak się wywyższa, choćby przed sobą samym, po nad bliźniego.

Zwyczajne zapytanie Anglika, jako i yankeego, gdy chce powziąć wiadomość o kim: „*Co on wart?*” czyli: jaką kwotę rocznie przeżywa? znamionuje, że równość, o której mowa, nie jest ścisłą, i że samo to pytanie jest najniesłuszniejszym w zastosowaniu.

Z drugiej strony, proszę mi pokazać choć jedną ładną kobietę, któraby nie była arystokratką?...

Wieki upłyną nim ludzkość dojrzeje do mądrości i nauczy się oceniać bliźnich wedle ich zasługi.

Zaszedłem raz z p. Louis na otwarte sądy. Sędziowie i adwokaci byli ubrani w surduty, paletach i frakach. Towarzyszący nam yankee zdawał się chlubić z tego, że ich władze nie okrywają się togą, purpurą, gro-nostajami, jak to czynią w Europie. — Przyznaję — rzekłem — że wasza równość w odzieży może mieć pewną dobrą stronę, ale tylko w części... Gdyby człowiek był samą istotą duchową, wszelkie formy stałyby się dlań bezużytecznymi. Zresztą, w tej okoliczności, uszanowanie w formach nie tyle się robi dla człowieka, ile dla powagi prawa, będącego jedynem ogniwem społeczeństwa. Wszak Pan Bóg jest wszędzie, pomimo to budujecie kościoły, któreby wielkością i uroczystością podnosiły wyobraźnię śmiertelnika.

Słuchacz zdawał się nie dzielić zdania mojego.

XIV.

**Cena ziemi — Sposób kolonizacyi —
Przechadzka w lesie dziewiczym —
Amerykanki na parochodzie.**

XX

Louis posiadał piękna i zryzną *ferme* ziami po nad rzeką Ohio. Często robił w niej wycieczki statkiem parowym. Pewnego razu byłem zaszegnąć bliższych szczegółów kolonizacyi. Dowiedziałem się tedy, że amerykański ustępuje każdemu, kto by chciał mieć własność ziemską, przestrzeń sięgającą do stu sześćdziesięciu akrów, po naszej monecie, dziesięciu złotych piętnastu za akier. Należność może być płaconą ratami.

W ten sposób ograniczyło rozciągłość 160 akrów terytoryi, aby tym sposobem położyć tamę żądaniom spekulantów.

Terren wynosi 43.681 stóp kwadratowych, co pada, iż każdy bok jego ma 209 stóp

W ten sposób kolonista zakupiwszy dla siebie teren za cenę 1680 zł., a to w tych stanach mniej zaludnionych, jak: Bili-

nois, Missouri, Miszygan, Texas, Kalifornia, Kansas, Oregon, *itd.* potrzebuje jeszcze kapitału na zakupienie narzędzi rolniczych i naczyń gospodarskich, na odbycie z niemi podróży do miejsca naznaczenia, jakoteż na zbudowanie sobie baraku na początek.

Kolonista wycina najprzód las w przestrzeni jednego akru. Drzewo w części pali, w części rąbie na sęgi, lub zwozi na budowę, stósownie do potrzeby; pozostałych zaś pni z razu nie wykopuje, gdyżby mu to wiele czasu zabrało, lecz wykarczowany jako tako kawałek gruntu natychmiast zasiewa zbożem, kukurydzą, ziemniakami i baniami bardzo pożywnemi, które się tam rodzą w obfitości.

Potrzeba się przygotować na roli świeżej do chorób gorączkowych, z których tylko *china* i czas ulecza. Miryady różnych gatunków muszek stają się także nieznosną plagą dla początkującego kolonisty.

Gdy to wszystko wytrwa, przy pracy, porządku i oszczędności może sobie zapewnić niezawisłe utrzymanie, a z czasem dojść nawet i do majątku w zawodzie wiejskiego gospodarstwa.

Że zaś w Ameryce ziemia jest tania, lecz ręka ludzka nader droga, tak, że można tam liczyć w przecięciu zarobek dzienny jednego

owieka na 10 złp., to jest prawie cenę jednego akru ziemi, im więc kolonista więcej będzie kilkonastoletnich dzieci, tem pręcej z nimi wydała w przedsięwziętej pracy.

Ochota do polowania jest zgubną dla nika, a tem niebezpieczniejszą w kraju, gdzie zwierzyny jest mnóstwo; łatwość bowiem łapania jej w celu wyżywienia rodziny, wodzi od pługa.

Wieśniak bez rodziny, samotnik, lepiej wychodzi, skoro ofiaruje swą robociznę, na warku lub w mieście, jako najemnik; gdyż może otrzymać wysokiego wynagrodzenia i pokarmu swego, może być pewnym należnych względów od swoich, nie zwierzchników lecz właścicieli, których w znaczeniu moralnem jest *mocnikiem* i taką też nosi nazwę (*help*).

Obrachowano, że rodzina szukająca formy w Ameryce przez uprawę roli, na warkach wyżej wzmiankowanych, potrzebuje przynajmniej przez dziesięć lat mozolnie i nieustannie pracować w lasach lub na łąkach, zanim dojdzie do dobrego bytu.

Lubiłem błądzić w cieniu puszczy dziecięcej nad brzegami Ohio. Ach! jakże pełną miarą oddychałem piersią. Gdy porzuciwszy łaty osadników, ujrzałem się pierwszy raz

wśród owej dzikiej, a tak poważnej i uroczej przyrody rozpostartej na około mnie, czułem się być w szale jakiegoś niewymownego uszczęśliwienia, z powodu mojej bezwzględnej swobody.

Nie zwracałem wtedy uwagi na żadną drożynę lub ścieżkę, lecz postępowałem, dokąd mi wzrok przewodniczył.

W domu, w mieście, w okopconych murach było mi niegdyś ciasno i duszno jak w mogile. Tutaj nic mię nie krępowało, ani przedmioty, ni ludzie z ich nędznymi prawami, samowładcami, przesądami, obłudą i złośliwością. Nie nasuwali mi się przed oczy Faryzeusze uchodzący za świętych, poważni na pozór a nikczemni w duszy — nie widziałem też przed sobą zacnych nieszczęśliwców, których świat za życia kamieniuje, nie mogąc znieść ich wyższości, ani też kupić ich poniżenia. Nie było przedemną żadnych prezydentów ani poważnionych republikan, monarchów ni poddanych, jezuitów ni cyników...

Byłem sam! i zdawało mi się, iż jestem wyłącznem dziecięciem Boga i że ustronie należy do mnie dla szczęścia mojego. Dusza ma roztopiała się w żywiołach, ulatała w nieskończoność, jak gdyby była wyzwoloną z doczesnej skorupy!...

Wydobyłem bussolę z kieszeni i skierowałem się ku rzece.

Cóż to za czarodziejski obraz biegu wód w samotniach nowego świata!

Modre zwierciadło przeżynało po cichu najgęściejsze lasy. Drzemiące dęby i wierzby o długich warkoczach, pochylone od starości, przeglądały się w niem. Mnóstwo czarnych wiewiórek i białych gronostai wyprawiały gonitwy skacząc z gałęzi na gałąź.

Słychać było jakieś odgłosy, nie wiadomo z kąd pochodzące. Olbrzymi kondor zataczał w powietrzu koła, co raz mniejsze, co raz niżej, dopóki nie znikł w gęstwinie rzucając się na zdobycz. Skrzeczenie ogromnej żaby, żyjącej w wydrążeniu spruchniałych konarów było podobne jużto do odgłosu dzwonka owcy zabłąkanej, już do szczekania psa w oddaleniu.

Myślę, że jestem w bliskości chaty i idę zaspokoić pragnienie. Próżna nadzieja — złudzenie — puszcza coraz gęstsza roztacza się przedemną .... Włazę na wierzchołek najwyższego drzewa, i widzę tylko pod sobą cudowny kobierzec utkany z różnobarwnych liści; kolor czerwony, żółty, brunatny, rozsiany na zielonem tle w rozmaitych odcieniach ...

Zerwał się wiatr i napełnił dziką melodyą

głębin lasu. Śpiewał chór utajonych w krzakach faunów — śpiewał, ucichał zwolna pośród trzciny i rozłożystych cedrów, nareszcie przeminał, jak wszystko na świecie przemija.

Ustały arfy powietrzne, a natomiast mgła kojarzy się cichaczem u pokładów skalnych nad wodą, przyczaja się i liże podnóże opoki. Z pośrodku tej białej mgły wyglądają czarne stropy skał, niby fantastyczne, nieruchome widma spoglądające na się w straszliwym milczeniu.

Na spodzie ponurego wąwozu kwitnie różany krzak maliny, a na rzece żeglują parami białe łabędzie, prowadząc wojnę z czarnymi.

Lecz cóż to za klekot, jakby donośny dźwięk muszli, słyszę opodal? To nic! to grzechotnik potrząsa ogonem z twardej łuski. Poczciwy gad ostrzega mię, abym nie wkroczył do jego dziedziny i zostawił go w pokoju.... Czyż nie jest on lepszym od wielu ludzi?...

Znowu jestem na statku parowym z powrotem do Cincinnati. Słońce się chowa za góry i lasy. Zadzwoniono, i nasz pałac pływający z belwederem i powiewającą flagą na

erzchu, sunie się po Ohio, zostawiając za sobą ciemno-szmaragdową bródę.

Na dole statku, nie mającym ścian lecz ary z boków, widzę kilku biednych emigrantów zdejmujących tłumoczki z pleców, kilka próżnych powozów i stangretów pilnujących konie.

Wstępuję po schodach z panem Louis na pierwsze piętro, zawieszone na filarach.

Cóż to za zbytek! We wspaniałym salonie zastawionym machoniowemi meblami, aksamitem, mężczyźni czytają gazety, ają w kości, spacerują paląc cygara.

Róg salonu, oddzielony pewnym rodzajem białej zasłony, ozdobiony z całą wytwornością, na jaką się yankeech smak zdobyć może, jest przeznaczony dla płci niewieściej. Jeden obcy mężczyzna, kawaler czy żonaty, nie może w nim być, dopóki nie zostanie przedstawiony jednej z dam. Że zaś panie w dróżki nie lubią czczości, kapitan wieczerki przez grzeczność wprowadza kilku walczyków do owego *sanctorium* kobiecego, ci prowadzą innych, i w krótkim czasie zaczynają się zabawy, wrzawa i tańce. Brak śpiewów, gdyż Amerykanki nie celując w tę sztukę, nie lubią popisywać się ze swym talentem.

Przechadzałem się po sali z mym dobrodziejem. Myśl moja pierzchła po za Ocean i błędziła po Europie. W tym nowym świecie, w tem nowem towarzystwie, tak wszystko dla mnie było obce! Przepych raził moje oczy. Ludzie przy ich całkowitej swobodzie, we własnej ojczyźnie zdawali mi się być zbyt szczęśliwymi, nie potrzebującymi myśleć o jutrze! Moje istnienie było w przeciwnych warunkach. Bezdomny, nie mogąc dzielić się z nimi szczęściem osobistem, na którym mi tak zbywało, postanowiłem ich, ile można, unikać.

Pośród hucznej biesiady zdawało mi się, że jedną nogą stoję na tym podole, a drugą w zimnej mogile i że mię nic od niej nie dzieli. W takim nastrojeniu ducha nie miałem wcale chęci zapoznawania się z damami, myśląc, że nudziłbym je nie będąc zrozumianym.

Mocne dźwięki fortepianu na nieznana nutę przerwały me dumania. Zbliżył się do mnie uprzejmy kapitan i rzekł półgłosem:

— Wszak pan jesteś wojskowym, nieprawdaż?...

— Z czego to kapitan wnosisz?

— Postrzegły to najprzód kobiety z pańskiego ułożenia.

— Czy takie sztywne?

— O! bynajmniej; dla tego też nastąpiło między paniami *za i przeciw*, o mało nie przyszło do zakładów. Jedna tedy z nich — a ładna! — chcąc rozwiązać zagadkę, zagrała panu naszego narodowego marsza ... który widoczne na nim zrobił wrażenie.

— Proszę podziękować pięknej *lady* za jej muzykę; przywiodła mi ona wiele wspomnień...

— Jeśli się pan zechce rozerwać, to proszę do kompanii.

— Serdecznie dziękuję, nie mogę!

— Dla czego?

— Noszę żalobę...

— Upewniam, że Amerykanki potrafią goić rany sercowe, ręczę za ich gościnność.

— Powiedz mi kapitan, kto jest ta dama, którą widzę ciągle na uboczu, tam... przy bufecie. Czy pan niepostrzega pewnego wyrazu zamglonego cierpienia na jej obliczu? Jada na stronie... nie łączy się z towarzystwem... a jednak jest tak pełną uroku!...

— Skoro pan pozna lepiej Amerykę, wiele rzeczy nie będą dla niego tajemnicą... niestety. Ta zajmująca osoba jest to bogata dziedziczka plantacyi cukru w Stanach południowych. Jakkolwiek biała jak alabaster i ślicznie wychowana, nie przeszła ona jeszcze

czwartego pokolenia swych przodków murzynów — jest dopiero w trzecim. Otóż przywykła do praw swojego kantonu, które jej zabraniają publicznego miejsca między urodzonymi białymi, między wolnymi, oddała się od nich.

— Nieszczęśliwa! choć godna lepszego losu... Jednak, ów jegomość co jej towarzyszy, przychodzi na kawę do wspólnego stołu.

Ów jegomość jest jej oficjalistą, lecz pochodzi z rasy europejskiej... poprawnej, uprzywilejowanej, ha, ha, ha! — prawo zatem niewolnictwa nie ścieśnia go w niczem.

Mimowolnie westchnąłem, i z niechęcią poglądałem na owych chasających, co stworzyli prawa jedynie dla siebie.

Statki amerykańskie, równie jak i hotele wielkich miast, można nazwać pomnikami tego kraju zamorskiego, tak są wspaniałe, ogromne i bogate.

W najmniejszej stancyjce w hotelu znajduje się umywalnia z marmuru białego, po nad którą błyszczą srebrzone kurki od rur napełnionych wodą zimną i gorącą dla użytku podróżnych. Woda ta dochodzi do najwyższego piętra, podobnie jak i gaz do oświetlania mieszkań. Każdy porządny, prywatny nawet dom jest oświecany gazem i mieści w sobie

wanny. Amerykanin zwykł brać kąpiel zanim wyjdzie do swych zatrudnień. Wszystko to bardzo mało kosztuje z powodu dobrego urządzenia.

Na parochodzie, którym płynąłem, po obu stronach wpodłuż środkowego salonu, znajdowały się rzędy drzwi numerowanych od małych pokoiów przeznaczonych na sypialnie. W każdej z tych cel były dwa wąskie łóżka z materacami, jedno nad drugim, przytwierdzone do bocznej ściany. Na przeciwległej ścianie wisiało zwierciadło nad pułką mającą zastąpić stolik; a na przeciw drzwi znajdowało się okno wychodzące na rzekę, lub szklanne drzwiczki prowadzące do zewnętrznej galeryi.

Podróżny w takim pokoiku jest jak u siebie. Na noc tylko odmawiają mu światła, dla uniknięcia wypadku. Za to w sali, zostającej pod dozorem służby, lampy goreją przez noc całą.

Gdy udałem się na spoczynek, sąsiadka moja w przyległej kajucie, Meksykanka, odmawiała głośno pacierz, a jej dziecina powtarzała za matką słowa miłym, rzewnym szczerbiotaniem małego aniołka.

XV.

**Uszanowanie dla kobiet — Wścigi
na wodzie.**

XV.

Na parochodach, zarówno jak wszędzie w miejscach publicznych, pierwszeństwo jest ścisłej zachowane dla kobiet w Stanach Zjednoczonych, niżeli w jakimkolwiek bądź innym kraju. Gdy zadzwonią, czyli raczej zabrzęczą dzwoneczkami na śniadanie lub obiad, mężczyźni za liżeniem się do stołu nie siadają, lecz stoją przy swych krzesłach dopóki damy nie iadą.

Ktoby wykraczał przeciw temu zwyczajowi, jest przestrzeżony przez chłopca strażącego.

Nie ma narodu, któryby chętniej od amerykańskiego poddawał się władzy miejscowej, raz dobrowolnie przez siebie wybranej. Ila tego też rzadkie bywają zajścia między pitańcami a podróżnymi. Gdy się kto niezwykło na statku znajduje, kapitan po prostu wysadza go na ląd; nikt zaś nie śmie wątpić, jakie ma do tego prawo.

Co się tyczy służących, przestróg ich podróżni słuchają, gdyż są one zazwyczaj objawem tajemnej woli jeśli nie ogółu, to przynajmniej większości.

Kobieta w Ameryce może przejechać sama seciny mil, bez najmniejszej obawy bycia narażoną na jakieś ublizienie ze strony różnorodnych ludzi, z którymi razem podróż odbywa. Zostaje ona pod opieką całej publiczności, wszystkich w ogóle i każdego po szczególe.

Nie jednokrotnie, gdy jechałem omnibusem w Nowym Jorku, choć był napęczniony, zatrzymał się na skinienie idącej niewiasty. Skoro doń weszła, konduktor dawał znak najbliższemu mężczyźnie, aby ustąpił jej miejsca. Nie zauważyłem nigdy najmniejszego skrzywienia się strony przy podobnych ustępstwach. Pokryteby ono zostało ogólnem pośmiewiskiem, z którego najczęściej przychodzi do boksów.

Nie raz i sam zmuszony byłem powstać przed przybywającą kucharką z koszykiem, i odbyć dalszą drogę stojący, trzymając się drutu przeprowadzonego w pośrodku u wierchu, gdy kucharka wygodnie za mnie siedziała na ławie, obierając salate z liści.

Myliłby się atoli ten, kto by mniemał, że

uszanowanie to jest wynikiem delikatnego wychowania, serdecznej uprzejmości w obyczajach. Nie! W Ameryce forma ta pozornej grzeczności przeszła w zasadę z niezbędnej potrzeby ochrony płci słabej od surowości krajowców.

Tak na starym łądzie w średnich wiekach, wśród gwałtownych obyczajów feudalnych, mężczyźni hołdowali damom jako rycerze, aby ich nie uciskać jako dzicy.

Stanowisko kobiety we wszystkich krajach jest oznaką stopnia oświaty tychże krajów. Niewolnica u barbarzyńców nabywa swoich praw w miarę, jak u nich na drodze powolnego rozwoju życie duchowe bierze górę nad czysto materyalnem. Towarzystwo tylko moralnie dojrzałe, które rozumie, że prawo mocniejszego nad słabą istotą jest prawem zwierzęcem, nie nadużywa swej wrodzonej siły względem białogłowy, ale wspiera ją, uznaje jej wysokie posłannictwo i dopomaga do jej wpływu na zbawienny postęp społeczeństwa, którego kobieta stanowi niezbędne dopełnienie.

Lecz zdarza się, że ludzie nie umieją zachować koniecznej równowagi między sobą, wpadają z jednej ostateczności do drugiej, i to jest wielkim ich błędem. W takim stanie właśnie znajdują się Amerykanie względem

kobiet swoich. Nie poprzestają oni na stawieniu im należytej podpory, ale nadto oddają im panowanie. I do czegoż to wiedzie? Oto do odarcia kobiety z jej wdzięku niewieściego, co jest przeważną w niej zaletą, do fałszywych jej poczuć i do zmieszania obowiązków.

— Wszak kobieta u was tam w Europie — rzecze raz do mnie Amerykanka będąca doktorem medycyny — ma tylko przed sobą zakres domowy, a zabroniony jej przystęp do życia publicznego.

— Nie zupełnie — odpowiedziałem — jakkolwiek kobieta w domowym zaciszu ma większą misję do spełnienia, niż generał na polu bitwy.

— Lecz przyznasz pan, że jej zdolności pozwalają być także adwokatem, artystą, pastorem, kapitanem okrętu....

— Czy i żołnierzem?

— Tego nie mówię; lecz może celować w każdym zawodzie, nie wymagającym siły fizycznej — tem więcej, że wszystko co czyni pochodzi zwykle z zamilowania.

— A czyżby jej posadzić nie można, że właśnie miłość popchnęłaby ją na zboczenie z obranej drogi?

— Nie żartuj pan! W samej rzeczy, odmawiać kobiecie udziału we wszystkim, a

ściągać z niej obywatelskie podatki, jest to krzyczącą niesprawiedliwością . . . gorzej . . . jest barbarzyństwem!

Rozmowa poczęła się cokolwiek za ostro. Uznałem za stosowne, barbarzyniec europejski, ustąpić placu doktorowi z długimi warkoczami pięknych, czerwonych włosów i z ciemnozielonemi oczyma, które cudownie zmieniały barwę w chwilach wzruszenia.

Emancypowana ta Minerwa była klejnotem towarzystwa amerykańskiego — hołdowano jej gdy przemawiała na *meetingach* — sam niekiedy byłem olśniony jej potęgą umysłową — lubiłem jej słuchać — dużo korzystałem nawet z jej rozmów — z tem wszystkiem, gdyby mi się z nienacka była oświadczyła, abym ją pojął za małżonkę, długobym się namyślał . . .

Powstawała często przeciw płci męskiej, wytykając jej wady i ujemne strony. Ilekroć zaś razy w tym przedmiocie mówiła, myślałem sobie: chciałbym być spowiednikiem tego doktora panny! . .

W ogóle Amerykanki są więcej wykształcone wszechstronnie od swych rodaków — ale też nigdzie tak wiele stosunkowo ile tam nie widziałem starych panien. Przepraszam za zestawienie tych dwóch uwag; są one czysto osobiste.

Młoda społeczność mężczyzn handlujących ma zaledwie czas do pakowania bawełny i do przeprowadzania kanałów i kolei na ogromnej przestrzeni, gdy kobiety oddają się naukom wszelkiego rodzaju, poczynwszy od łaciny aż do anatomii.

Codziennie widzieć można nie jednego kapitalistę lub bankiera, idącego z rana na targ po sprawunki, gdy tymczasem jejmość w swoim budoarze chuśta się w fotelu (stojącym na pałakach w rodzaju kołyski) z gazetą lub książką w ręku.

Amerykanka wyższego tonu rzadko miesza się do zatrudnień gospodarstwa domowego — jest w tem wyręczaną przez męża, lub służy Irlandkę albo Niemkę.

Na wsiach koloniści doją krowy przez uszanowanie dla wieśniaczek.

W zgromadzeniu atoli najczęściej kobiety bawią się osobno, a mężczyźni rozmawiają z sobą na uboczu.

Dziwne towarzystwo!

Wszechwładztwo kobiet w Ameryce posunięte do ostateczności sprowadza nadużycia z ich strony, jak każda ostateczność.

Gdy niewiasta zaskarży mężczyznę i przysięże, że przyrzekł się z nią ożenić a złamał obietnicę, sąd go zmusza do zawarcia związku

małżeńskiego, jeśli nie ułoży się i nie załatwi dobrowolnie sprawy z oskarżycielką. Niech mąż zaniesie zażalenie, że mąż jej nie chce pracować na jej utrzymanie, może uzyskać wyrok zamknięcia go do aresztu, gdzie mu wydzielać będą robotę na utrzymanie kochającej żonki. Gdy chce otrzymać rozwód, dosyć jej zaprzysiądz, że mąż jej pijak lub próżniak, a natychmiast go jej dadzą bez wysłuchania nawet strony przeciwnej.

Przysięga jest tam poparciem oskarżenia. Niech rozumni juryści osądzą, czy postępowanie to jest sprawiedliwe i jakie skutki wywiera na moralność...

Dodać należy, że skoro dziewczyna pełnoletnia poczuje chęć do życia praktycznego i żąda pójść za mąż, może się obejść bez pozwolenia i błogosławieństwa rodziców. Drugi stopień moralności!... Niech tylko uciecze z domu, spotka się z gachem, niechaj wezmą z ulicy pierwszego lepszego świadka, a zwierchność nie odmówi im ślubu cywilnego, który jest wyłącznie zobowiązującym i ważnym, podobnie jak we Francji.

Jak tylko noc pokryła ciemnym całunem rzekę Ohio, nieznanie widowisko pojawiło się niespodzianie. Były to dwa ogromne statki

parowe, które płynąc w przeciwną nam stronę, zaczęły się ścigać.

Trudno sobie wystawić obraz bardziej czarodziejski nad ten, jaki przedstawiała ta nocna gonitwa. Tylko Amerykanie na coś podobnego zdobyć się mogą. Owe dwa płynące zamczyska, rześkie oświecone, puściły się w zawody z gwałtownością nie do opisania.

Szczególniejsze a niebezpieczne wyścigi, będące w zwyczaju u krajowców!

Łuna wychodziła z ognisk kotliny, a snopy niebiesko-zielonawe gazu węglowego ulatywały z dymem z wysokich kominów, rozpalonych do czerwoności. Sterczały one jak dwie piekielne larwy wśród ciemności. Jednostajne buchanie pary przyspieszonego biegu maszyn, zdawało się być ziajaniem dwóch strasznych potworów wodnych, czychających na swą zgubę.

Przy podobnych gonitwach bywają smutne wypadki niestety! Zdarza się, że piec żelazny pęka i pogrąża w przepaść ofiary, szukające rozrywki na *spleen* i nudę w szalonej zabawie. Pozostałe w wielu miejscach u brzegów rzeki szkielety ze zdruzgotanych statków, podobne do trupów opuszczonych, a nadto wyraźnym są tego dowodem.

Rząd usiłuje wszelkimi środkami zapobiedz owym konwulsyjnym ruchom. Coraz rzadziej się one wprowadzie powtarzają, ale zwyczaju stłumić całkowicie nie podobna, gdyż Amerykanie. ci morsecy gladyatorowie, wielce smakują w tego rodzaju szermierkach.

Przysłowiem ich jest: „chodź szybko — rób dużo — kupuj tanio!“ (Go a head, cheaply!).

Niechno kapitan dojrzy jaki inny statek przed sobą, drgnie jego żyłka, oczy jego palają chęcią wyzwania go na gonitwy. Jeśli przyjdzie do skutku, wtedy podróżni mogą na pewne wyobrazić sobie, iż stoją na deskach podsypanych prochem obok iskrzącej fajerki.

Drugą z pomiędzy wielu, a często wydarzającą się klęską żeglarzy, jest zetknięcie się dwóch parochodów płynących przeciw sobie podczas mglistej nocy. Pomimo światła latarni, trudno jest uniknąć przypadku w chwili szybkiego ich pędu.

Podczas długiego mego pobytu w Ameryce, wśród pewnej wycieczki na jeziorze, **wstrząśnięcie** nagle przebudziło mię i wyrzuciło z łóżka, gdyby z procy. Okropne zgrzytnięcie roztaczających się po pokładzie łańcuchów od kotwicy, brzęk metaliczny, szum niezwykły kotła, powietrze parne i gorące,

wszystko to przerażając oznajmiało o nieszczęściu. Statek uszkodzony został przez uderzenie o drugi. Wtedy to młodzieńce mieli porę popisać się z zapalem, z jakim rzucili się do pomp, gdy woda, która jeno czatowała rychło się zrobi dziura w parochodzie, zaczęła doń się cisnąć. Odwaga atoli i zręczność ludzka pokonała i na ten raz zawzięty żywioł.

Nie utonęliśmy przecie!

Inaczej, nie podobny prawie byłby dla mnie ratunek przez rzucenie się w pław, gdyż jakaś półtoraczna, silna a trwożliwa niewiasta objęła mię w pół rękoma jakby dwoma klezczami, najeżonemi dziesięciu szponami co się wpiły w moje biedne ciało.

Na pełnem morzu takie karambulowania się parochodów również mają miejsce, bowiem płyną one zwykle po jednych, oznaczonych na mapach prądach. Lecz tam trudne ocalenie się... najczęściej wypada pożegnać się ze światem.

Stokroć bezpieczniejsza, chociaż dłużej trwająca, jest podróż okrętem żaglowym, gdyż ten nie potrzebując prądów, płynie wolą wiatrów.

Parowiec i okręt można porównać do dwóch ludzi, z których jeden jest człowiekiem czynu, drugi bierny.

Pierwszy walczy z bałwanami, przecina je posuwając się naprzód w ustawicznym drganiu, z gorącym oddechem wśród zimnych fal toruje sobie drogę; dla tego też bywa niekiedy starty przez uderzające go wody, jeśli nie jest dobrze, mocno zbudowany, lub jeśli na starość połatano go wstawianiem deskami i krokwiemi.

Okręt przeciwnie, zależąc od wiatru nie walczy z falami, lecz toczy się z niemi. Wiatr ustał, on stanął; wichur się zrywa, on chyżo bieży. Nie ma żadnego przeciwnika, oprócz skał podwodnych lub nadbrzeżnych i mielizny. Czasami trąba morską dmuchnie na niego i chce go wyrzucić; atoli w chwili najwyższego niebezpieczeństwa podcinają mu maszty z żaglami, te padają, a okręt choć bez steru płynie dalej gdzie może.

. . . . .
Szczęśliwie powróciliśmy do Cincinnati. Bogaty gród zasypiał w spokoju, nakryty karmazynową kotarą gorejących lamp gazowych; jaśniał wśród czarnej dokoła płaszczyzny jak brylant na ciemnej kanwie. Lekki turkot powozu przerywał gdzieś ciszę na ulicach; milczące postacie stróżów nocnych przesuwali się po chodnikach.

XVI.

**nt oka na prawodawstwo, organizację
i stronnictwa.**

XVI.

W tej wielkiej Rzeczypospolitej związkowej każdy Stan czyli kanton ma swój kodex i swój rząd osobny, podobnie jak w Szwajcaryi. Chciej dowiedzieć się od Amerykanina o jakim artykule prawa, o jakim szczególe administracyjnym, zapyta najprzód, o którym z dwudziestu trzech kantonów składających związek jest mowa. Inaczej zmuszony byłby dać dwadzieścia trzy odpowiedzi; — jakkolwiek bowiem — organizacya polityczna wszystkich kantonów i ich księgi prawodawcze są w jednym duchu, mają wszakże różnice wydatne.

Od tego ogólnego pravidła wyłączyć należy ustawy dla oddzielnych okręgów, złożonych z nowo tworzących się kolonii, które nie posiadając jeszcze przepisanej na kanton liczby mieszkańców, a tem samem nie mogąc mieć swych przedstawicieli na kongresie, zmuszone są poddać się nadanym im insty-

tucyom. Są one niejako nowicyatem przysposabiającym się zwolna do dojrzałości politycznej, zanim same zaczną się rządzić.

Niezależność i życie własne każdego kantonu, we wszystkim co nie dotyczy interesu całego związku, jest głównym rysem ustaw amerykańskich.

Wszystko, co się odnosi do interesu ogólnego kraju, wedle litery i ducha karty konstytucyjnej, podpada pod rozstrzygnięcie kongresu czyli sejmu.

Stany Zjednoczone obejmują w sobie głównie dwa stronnictwa: republikań (whigów) i demokratów (nowatorów). Bezustanku ścierają się one z sobą, przedstawiając niejako owę odwieczną walkę konserwatystów z opozycją, od której żaden naród nie jest wolny.

Cechą różnicy republikań (federalistów) od demokratów, jest dążność pierwszych do wzmocnienia rządu tak, aby wziął przewagę zarówno nad jednostkami jako i nad partyami głosującymi w łonie kraju. Republikańie są to *unioniści*, obstawiający za centralizacją, za całością bezwzględną kraju.

Demokraci, postępowi w ekonomii politycznej, konserwatyści zaś pod względem niewolnictwa na południu, starają się pogodzić zasadę wolności ze starymi interesami kraju.

Występowali oni obecnie z taką niesłychaną potęgą w obronie niewolnictwa, bo było to dla nich kwestyą bytu i niezależności ich szczerzącego się stronnictwa. Nie ufając gabinetowi washingtonskiemu, starali się zawsze ograniczać władzę kongresu, a podnosić kantonową. Byli przeciwni co do przeprowadzenia komunikacyi lądowych i wodnych do stanów południowych. Wszystko, co zmierzało do zachwiania w czemkolwiek władzy ogólnej, było przez nich protegowane. Od dawna, bo od czasów trzeciego z kolei prezydenta, Jeffersona, przeważny był ich żywioł. Wytrącał on później z rąk gubernatorów kantonowych prawo wyboru sędziów, a oddawał tę godność pod głosowanie publiczne.

Tym sposobem nie jeden z tych, co miały być w przyszłości powieszonym, wybierał awczasu sędziego na swą szyję.

Demokraci dla własnych widoków usiłowali uczynić wszelkie posady urzędników zależnemi od wotowania, na czas ograniczony. Mieli na uwadze, że raz utwierdzona ta zasada ciągłego ruchu, zmieniająca bez przerwy administratorów, nie da się nigdy ustalić i wzmacnić rządowi, a tem samem zabezpieczyć ch od dążności unii.

Dwie tak sprzeczne zasady: republikan

unionistów i demokratów *separatystów* nie dały się pogodzić.

Zajścia atoli ich były i są innego rodzaju jak te, co mają miejsce w Europie pomiędzy konserwatystami a rewolucjonistami. W Ameryce nikt nie myśli o zniesieniu konstytucyi, o rewolucyi i *contre-revolucyi*: nikt nie pragnie monarchii ani anarchii w ścisłym znaczeniu tego wyrazu. Nie ma tam partyi, co by miała tradycyjną przeszłość historyczną, którejby się obawiano: lecz są dwie szale które się wazą. Zamilewanie niezależności jest wspólne.

Gdy się wspomni Amerykaninom, że Anglicy mogliby im zburzyć miasta nadmorskie, odpowiadają, iż nie wiele by na tem stracili, gdyż mają dosyć gliny, kamienia i drzewa, aby je odbudować na nowo: lecz — mówią oni — gdyby swobody ich kraju stłumione były, trudnoby znaleźć materiały do odbudowania tychże.

W Stanach Zjednoczonych namiętności polityczne burzą się zwyczajnie w chwili wyboru prezydenta, który co cztery lata się odbywa. Na którego z kandydatów głosowanie przeważy, ten zasiada na prezydenturze, w tak zwanym *pałacu białym* w stolicy Washingtonie a z nim wstępują i nowi urzędnicy, tu-

dzież ambasadorowie i konsule zagraniczni, należący do tegoż samego stronnictwa, co prezydent i mianowani przez niego.

Przyznać należy, że ambicje osobiste odgrywają niepospolitą rolę przy wyborach; ale ustają one z chwilą wybrania prezydenta. Gwałtowne mowy, artykuły dzienników, procesy manifestacyjne, jakoteż bójki uliczne kończą się także, a nazajutrz wszystko wraca do dawnego porządku.

Pozostaje tylko najdrażliwsza kwestya niewolnictwa, która mąci spokój publiczny.

Obecne czasy przedstawiają nam niepa-miętny w dziejach świata rozlew krwi i tragiczną śmierć prezydenta Abrahama Lincolna, będące wynikiem załatwienia tej ważnej kwestyi ludzkości.

Czas jego prezydentury był czasem tran-zycyi, uroczystego acz krwawego przejścia z jednej epoki do drugiej. Ukazały się w tym czasie, jak w zwierciadle stosunki amerykańskie. Epoka rządów Lincolna rzuca na nie wydatniejsze światło, aniżeli historia wszystkich prezydentów, razem wziętych, począwszy od Washingtona.

Dla tego nie od rzeczy będzie poświęcić mu rozdział następujący.

XVII.

Abraham Lincoln.

XVII.

Abraham Lincoln został wybrany na prezydenta przez stronnictwo republikańskie, które po długich zachodach otrzymało nakoniec zwycięstwo przy wyborach, i objął rządy nad Stanami Zjednoczonymi dn. 4 marca 1861 r.

Pochodzenie jego jest następujące:

Dziad prezydenta przybył z Wirginii do Kentuky w r. 1782, gdzie przy robocie w lesie został przez Indyan napadnięty i zamordowany. Syn jego wkrótce także po nim umarł, pozostawiwszy biedną wdowę z kilkorgiem dzieci, pomiędzy którymi znajdował się sześćcio-letni Abraham, urodzony w Kentuky 18 lutego 1809 r. Cała ta uboga rodzina udała się razem do południowej Indyan, gdzie Abraham przez sześć miesięcy uczęszczał do szkoły; — potem był chłopcem u młynarza; — a później majtkiem statku na Mississipi. W 21^{ym} roku życia powędrował do Illinois — tam przyjął obowiązek pomocnika w sklepie;

następnie wstąpił do kompanii ochotników, gdzie otrzymał stopień kapitana. Jednocześnie uczył się prawa, a wyszedłszy ze służby wojskowej został adwokatem.

W r. 1846 wybrano go na członka kongresu.

Wystąpiwszy z tamtąd, nie był powoływany powtórnie: przeto zaniechał na jakiś czas polityki, oddając się wyłącznie adwokaturze.

W sporach o prezydenturę w 1856 r. stał Lincoln na czele zwolenników kandydata Fremonta, który wszakże nie mógł wziąć góry.

Widziałem wtedy Lincolna na jednej ze stacyi kolei żelaznych, z torbą podróżną w ręku. Był wysokiego wzrostu, trochę pochylony, mógł mieć około lat 50, chudy, cery żółto-brunatnej, oczy miał wklęsłe lecz wymowne, i nosił zarost à la *yankee*, to jest brodę bez wąsów.

W 1858 r. został mianowany senatorem.

Przy wyborach 1860 r. na Prezydenta Stanów otrzymał za sobą o 30,000 głosów więcej niż wynosiła połowa wszystkich głosów. Już w początkach listopada 1859 r. miał Lincoln za sobą znaczniejszą ich liczbę, niżeli jego poprzednik Buchanan (stary dyplomata z partyi separatystów) w 1856 r.

Zaledwie objął prezydenturę, aliści rozpoczęły się od dawna już w zarodzie będące zatargi pomiędzy prowincjami południowymi a północnymi, prowadzące do rozdzielenia.

Już r. 1822 mieszkańcy południowych prowincyi (handlarze niewolnikami) gromadzili materyały, aby rozerwać tę tak świetnie urządzoną federacyę przed 85 laty, sformować swój osobny rząd, oparty na wojsku i zrównać się w powadze z angielskimi lordami.

Cale cztery lata prezydentury poprzednika, były niejako przygotowawczą konspiracyą południowych prowincyi, których Buchanan był narzędziem.

Na odgłos utrzymania się Lincolna postanowili mieszkańcy południa użyć wszelkich środków, aby wywołać rozprzężenie. Lincoln umiał zręcznie unikać wszelkich powodów do zatargów; pomimo tego gubernator południowej Karoliny (prowincyi rolniczej) Pickens i jenerał milicyi postanowili rząd w Montgomery wydobyć z pod wpływu Stanów Zjednoczonych i utworzyć własny. Znaleźli oni poparcie do tego śmiałego kroku u swych zwolenników w Nowym Jorku, tudzież u dwóch znaczniejszych dzienników. Wpływ to był wielki, mianowicie w mieście handlowem, którego interesem jest pokój. Cały związek

tej intrygi okryto płaszczem przezorności i osobistego bezpieczeństwa.

Czyny te wywołały straszliwą wojnę domową, której następstwa nie dały się początkowo obrachować. Od czasu Washingtona Lincoln był pierwszym prezydentem, co zmuszony został przelewać krew bratnią.

Wojna amerykańska stworzyła ogromne i wyćwiczone, stałe armie i wojenną marynarkę unii, czego zawsze tak obawiali się demokraci; przemysł krajowy zarzucił wszelkie wynalazki, a party potrzebą chwili, zwrócił się na udoskonalenie grotów bojowych. Wojska przyuczyły się czynić obroty na sto-milowych przestrzeniach z taką zręcznością, jak gdyby je robiły na placu musztry.

Władza wykonawcza czerpie najczęściej nową siłę w wojnie. Po skończeniu czteroletniej prezydentury Lincolna, tenże powtórnie, mocą wyborów w r. 1864 utrzymał się przy władzy.

W monarchiach konstytucyjnych, kiedy ministerium jest obalone, pozostaje jeszcze monarcha, armia, zarządy publiczne. W Stanach Zjednoczonych ustąpienie prezydenta pociągając za sobą ustąpienie urzędników, powoduje w całym prądzie życia publicznego odpływ podobny do odpływu morza, który się równie

czuć daje w najdrobniejszych szczelinach skał, jak na nieprzejrzanym obszarze wód.

Zupełna zmiana władzy wykonawczej podczas wojny zawsze jest niebezpieczną, lecz tem niebezpieczniejszą, jeżeli wojna jest domową. Zasady wtedy występują do walki równie jak ludzie; duch niezgody wkrada się do każdej prowincyi, do każdego miasta, do każdej niemal chaty; namiętności zapalają się; najszlachetniejsze i najpodlejsze popędy kłębią się w owych epokach wstrząśnień i rozkładu; zdrada wciska się po za bohaterstwo, tchórzostwo po za odwagę, nienawiść po za wspałałomyślność.

W początkach wojny — słowa p. Langel — gdy pierwszy huk działa zagrzmiał nad warownią Sumter, duch stronnictw ukorzył się na chwilę przed duchem patryotyzmu, powiew zapалу przeniknął cały naród; pochlebiano sobie, że w kilku miesiącach pokonać będzie można rokosz. Porażki, nieuchronne wśród wojny, przewłoki, wahania się rządu, dozwoliły dawnemu stronnictwu demokratycznemu, strąconemu przyjsciem do rządu Lincolna, odbudować się stopniowo, szukać nowych punktów zetknięcia i zreformować swoje kadry. Zdawało się z razu, że wojna zada cios fatalny stronnictwu demokratycznemu

północy, które od pół wieku okazywało się wiernym i uprzejmym sprzymierzeńcem możności władztwa właścicieli niewolników; lecz wojna tak się przedłużać zaczęła, że stronnictwo odzyskało odwagę.

Wszystko mu szło w pomoc: umiarkowanie polityczne Lincolna, który doszedłszy do władzy w najkrytyczniejszych okolicznościach, odczuwał się do wszystkich i okazywał demokratom uprzejmość, mogącą niepokoić i drażnić tych, co go wynieśli na prezydenturę; postawa i zdania polityczne Mac - Clellana, przywiązanego, jak większa część Westpoint, do zasad demokratycznych; zawiść długi czas głucha a nader otwarta pomiędzy tym młodym generałem a władzą wykonawczą: jego opozycja przeciw polityce emancypacji i rekrutowaniu pułków czarnych: porażki doznane w Wirginii przez generałów, którzy objęli po nim odebrane mu dowództwo armii Potomaku.

Zwłoki wojenne, następujące po sobie powoływania pod bron. konskrypcya, zamęt sprawiony ciąglem puszczeniem w obieg pieniędzy papierowych, musiały zasiać w kraju liczne opozycyi. Niemniej jednak tak przed podczas wojny Amerykanie dzielili się i w kwestyi niewoli.

Nie znam dziwniejszego fenomenu, jak ślepe przywiązanie wielkiego stronnictwa do starej *instytucyi*, z której żadnej bezpośredniej nie ciągnie korzyści.

Że w Stanach, gdzie jest zniesiona niewola, jak w Marylandzie, panowie wyłączeni z niewolników, żałują dawnego składu rzeczy, tłumaczą to do pewnego stopnia przesady wychowania i wrodzona człowiekowi żądza władzy bez kontroli; lecz pojąć trudno, jaką tajemną siłą wcisnąć się zdołała niewola, jakby rodzaj religii, w serca tylu demokratów północy, którzy żyli zawsze pomiędzy ludźmi wolnymi.

U ciemnych i na pół dzikich Irlandczyków, których emigracya rzuciła na stały ląd, nienawiść do rasy czarnych tłumaczy się wrodzoną zazdrością. Irlandczyk nie widziałby nic poniżej siebie na stopniach społeczeństwa, gdyby ustawa nie upośledzała murzynów i nie pozbawiała ich wszelkich praw obywatelskich.

Stronnictwo demokratyczne, które ma w mieszkańcach miast, mianowicie u Irlandczyków, najwierniejszych i najzgiełkliwszych popleczników, schlebia przesądom tłumu, aby go móżdż użyć za oręż na przeciwników swoich.

Jest jednak, jeśli się nie mylę, coś innego niż ambicya, niż miłość władzy w uczuciu,

które przywiązuje mienarów wielkiego tego stronnictwa do *instytucyi niewoli*; łączy się do tego jakaś nieczemność demagogiczna, która miesza pojęcia niepodległości i służebnictwa, równości i uciemżenia.

Demokrata amerykański tą samą podaje ręką swoim stronnikom rozkosze wolności i przyjemności tyranii.

W miarę, jak rząd ulegając silnemu parciu opinii liberalnej, coraz bardziej wchodzić zaczął na drogę polityki emancypacyjnej, opozycja stała się zapalczywszą, niecierpliwszą. Z większą przezornością jej naczelnicy mogliby byli dostrzedz, że walczą przeciw nieprzepartemu potokowi.

Odezwy emancypacyjnej z dn. 1 Stycznia 1863 r., która nadała wolność wszystkim niewolnikom Stanów powstańczych, nie podyktowała fantazja pojedynczej woli, zgadzała się ona z życzeniem narodu i z ogółem aktów władzy prawodawczej.

Nie podobna mieć dokładnego pojęcia o instytucjach politycznych Stanów Zjednoczonych, nie badając z bliska organizacyi stronnictw i systemu zgromadzeń, który główny stanowi żywioł owej organizacyi.

System ten stosuje się równie do rządu wewnętrznego Stanów, jak do rządu związkowego.

Organizm stronnictw amerykańskich najlepiej da się porównać z organizmem roślinnym: zebrania i wydziały gminy wyobrażają komórki; zgromadzenia Stanu, włókna; zgromadzenia ogólne, pień. Porównanie to tem jest trafniejsze, iż wydziały gminne pierwszego stopnia tworzą podstawę całego organizmu politycznego, jak komórka jest początkiem i istotą całej budowy roślinnej.

Zasada samorządu, przyniesiona z Anglii do Stanów Zjednoczonych przez pierwszych osadników, zwiększała ciągle zakres swego panowania; lecz zawsze pozostała przytwierdzoną do pierwotnego środka — którym jest *gmina*. Życie polityczne przepływa bezustannie z tego środka do obwodu i z obwodu do środka i utrzymuje ruch nieprzerwany owych wielkich ciał, co się zowią stronnictwami. Silny ten ruch nigdy nie ustaje, lecz przedstawia się naturalnie naglejszym w obec zbliżających się przesilen politycznych.

Przed wyborem na prezydenturę, członkowie każdego stronnictwa zbierają się we wszystkich gminach i wybierają delegowanych; ci znów zbierają się w swoich Stanach i

wyznaczają reprezentantów na zgromadzenie ogólne, które ogłasza swój program i wybiera kandydatów. Natenczas odbywa się niejako ruch odwrotny. Nowe zgromadzenia Stanu zbierają się dla potwierdzenia aktów zgromadzenia ogólnego i spisania imion swych kandydatów na *wyborców prezydencyalnych*; do imion tych dodaje zgromadzenie Stanu imiona kandydatów na opróżnione urzęda Stanu.

Każde stronnictwo tworzy tak zwany *ticket*, czyli listę obejmującą wyborców prezydencyalnych, gubernatora, urzędników Stanu i reprezentantów na kongres, których miejsca są opróżnione. W dniu wyboru prezydenta każdy obywatel wybiera pomiędzy rozmaitemi listami i zmienia je wedle upodobania. Mandat wyborcy prezydenta jest, rzec można, mandatem rozstrzygawczym tak, iż z imienia listy, która odniesie tryumf, odgadnąć można imię przyszłego prezydenta dużo wprzód, nim wyborcy prześlą senatowi zapieczętowane swoje wota.

Ciało wyborcze przeto wzoruje się ściśle według kongresu, do którego każdy Stan wysła niezmiennie po dwóch senatorów i mniejszą lub większą ilość reprezentantów, stosownie do liczby ludności. Reprezentantom odpowiadają wyborcy zamianowani w tych

samych okręgach; senatorom wyborcy obrani przez cały Stan. Prócz głosów do jakich każdemu Stanowi daje prawo liczba jego ludności, rzuca on tym sposobem dwa głosy dodatkowe na skalę wyborczą, które wyrażają pod pewnym względem oderwaną zasadę jego samodzielności.

Wydział redaguje i podaje pod zatwierdzenie zgromadzenia Stanu to, co tam nazywają *resolutions*; jest to nazwa, którą dają na wszystkich *meetingach* przedstawieniu zdań wszystkich tych, co w nim biorą udział, w kwestiach, nad którymi się tam obraduje.

Jedna postać — opowiadanie p. Langel — pozostała mi w pamięci, postać kapłana, który według zwyczaju odmawiał modlitwę w chwili otwarcia posiedzeń (1864 r. przy powtórnym wyborze Lincolna w Stanie Massachusetts).

Młody jeszcze, z długimi, spływającymi włosami i delikatną brodą, jak malują Chrystusa; widzę go nieruchomym i ze spuszczo-nemi oczyma; słyszę jego głos poważny i przeciągły, odbywający się w ogromnej sali wśród powszechnego milczenia.

Jego wymowa miała coś słodkiego i zarazem dzikiego; wzywał łaski niebieskiej dla ludu swego, skaranego za to, że uciemiał nieszczęśliwe plemię; lecz ofiarował Bogu, je-

żeli tego wymaga, nowe ciałopalenie z gotowością, w której więcej było pychy niż rezygnacyi.

Z czołem bez zmarszczków, a jednak przymgłonem troską, prorocze to oblicze wydało mi się jakby żyjącym wizerunkiem Nowej Anglii ubiegłych czasów, pobożnej, surowej, pracowitej, która w swych chatach drewnianych przygotowywała się do wielkich przeznaczeń.

Czyż nie miałem przed sobą potomków w prostej linii owych wychodźców, którzy na nowy ląd pierwsi z sobą przynieśli wolność i wiarę?

Nie znałem ani jednego z owych 600 delegowanych, przybyłych z różnych punktów Massachussetts. W prostej odzieży, w ciężkiem obuwiu, z rękami opalonymi, poznawałem w nich rękodzielników, dzierżawców, rybaków. Wszyscy zdawali się całkiem oswojeni ze zwyczajami parlamentarnemi; wstawali, mówili bez zmieszania, bez deklamacyi. Nie widziałem nigdy większego porządku, jak w owem tak luźnem zgromadzeniu. Każdy przynosił z sobą powszechnie Stanu zwyczaje, od dawna nabyte na zebraniach się gmin, miast i okręgów wyborczych.

XVIII.

**Wybór Lincolna w roku 1864
i jego śmierć.**

XVIII.

Wróciwszy do swych gmin, delegowani na zgromadzenie powszechne zwołują swoich stronników i zdają im sprawę ze swego posłannictwa na zebraniach, noszących dziwną nazwę *caucus*.

Widziałem — opowiada dalej p. Langel — *caucus* republikański w małym miasteczku Stanu. Zebranie odbywało się wieczorem w domu gminnym. Udałem się tam przy blasku słabej zorzy północnej, rzucającej światło blade i mgliste na wzgórza okryte karłowatemi cedrami, na białe domy, na sterczące mury kamienne, otaczające dziedzińce.

Przygotowywano się do *meetingu* ludowego, na który zgromadzić się mieli wszyscy stronnicy Lincolna, i zamianowano następnie kandydatów na urzędy radców municypalnych. Wyznaczono po jednym kandydacie na każdy okręg szkólny. Gmina posiadała osiem szkół na ludność ośmiotysięczną, rozrzu-

coną wprowadzie na wielkiej przestrzeni. Szkoła jest w całej Nowej Anglii zlewem elementarnym, który służy za podstawę i podpórę gminie. Jest ona również kolebką instytucji obywatelskich i wychowanie początkowe jest źródłem wychowania publicznego.

Podczas gdy republikanie odbywali swój *caucus* w jednej Izbie domu gminnego, demokraci w innej sali byli zebrani.

Wstęp do gmachu municypalnego nigdy nie jest wzbronionym zebraniu się obywateli w celu politycznym. Wszystkie stronnictwa potrzebują wolności: tryumfujący nie myślą pozbawiać swoich przeciwników praw, do których się sami odwoływali, nie będąc u steru.

Ze względu na nieograniczoną wolność, jakiej stronnictwa polityczne używają, mogą one sobie nadawać w Stanach Zjednoczonych silną organizację: zgromadzenia pierwszego stopnia, zgromadzenia okręgowe, zgromadzenia Stanu, zgromadzenia powszechne, tworzą rodzaj organizmu, który duch stronnictwa podtrzymuje i reguluje, jak systemem słonecznym rządzi ciężenie. Duch stronnictw zamiast okazywać się burzącym jak w krajach gdzie nie jest uregulowanym, staje się przeciwnie rękojmą zachowawczą. Rzecz jasna, że nie łatwo jest zmienić lub utworzyć ów organizm

polityczny, obejmujący wszystko, poczynawszy od najmniejszej gminy aż do ogółu Związku, nie łatwo stworzyć i zapełnić tak obszerne ramy.

Stronnictwo demokratyczne, które było u władzy od czasów Jeffersona aż do prezydentury Lincolna, zatrzymało do dziś dnia nie małą część potęgi, nabytej przez peryod tak długi. Teraźniejsze stronnictwo republikańskie nie zrodziło się w 1860 r., jest ono tylko ostatecznem przeobrażeniem dawnego stronnictwa whigów, które wbrew tylu przemian nie straciło nigdy całkiem z oczu dwóch celów: utrwalenia władzy wykonawczej i ograniczenia, jeżeli nie zniesienia niewoli. Tradycje polityczne nie mogłyby przechodzić z pokolenia w pokolenie demokracji, gdyby nie te wielkie rządy opinii, które panują w pokojowej dziedzinie idei.

W krajach, gdzie ciała wyborcze są mniej liczne i gdzie istnieją klasy uprzywilejowane, wspólność interesów wymaga poniekąd sama przez się jedności, logiki w akcji politycznej; lecz w Stanach Zjednoczonych, gdzie głosowanie jest powszechne, gdzie podział klas zaledwie jest dostrzegalny, gdzie panuje najzupełniejsza równość, ciało wyborcze gdyby się nie powodowało tradycjami stronnictw, sta-

łoby się, że tak powiem, jakimś pyłem bezi-
stotnym, rozrywany podmuchami najkapry-
śniejszych prądów. W społeczeństwie takim
nie dostrzega się nic po za obrębem akcyi
moralnej stronnictw, coby służyć mogło za
obronę albo przeciw anarchii, albo przeciw
despotyzmowi. Charakterystycznem jest zre-
szta, ile duch stronnictw traci z swej szorstko-
ści i zapalczywości, kiedy codziennie znajduje
sposobność objawienia się, kiedy wpływa do
wszystkich stosunków życia publicznego, kiedy
nie potrzebuje czekać na rzadkie i uroczyste
zdarzenia, aby wolny dać bieg zapalowi swemu.

Wybór prezydenta powtarzający się co
cztery lata wstrząsa wprawdzie krajem aż
do głębi, lecz wzruszenie to nie inaczej się
wyraża od wzruszeń zwyczajnych i miejsco-
wych. których teatrem jest Stan, miasto i
gmina. Nikt się tem nie przeraża, nie upa-
trując nic, coby było nienaturalnem, bo pra-
widła tych wielkich pojedynków stronnictw
są z góry określone.

Jeżeli organizacya stronnictw w Stanach
Zjednoczonych uważaną być winna, jako nie-
zbędna konieczność polityczna i jako rękojmia
porządku i trwałości, to ma ona jednakże
pewne niedogodności.

Można jej np. zarzucić, że **sfałszowała**

wybory na prezydenturę, oddając wybór pierwszego urzędnika Rzeczypospolitej, nie jak chciała konstytucya niepodległemu ciału wyborczemu, lecz zgromadzeniu, które narzuca uchwały swoje wyborcom prezydenta.

Można jej zarzucić jeszcze, że nad miarę zwiększyła ważność tych ludzi, których tu zowią *Politicians*, a którzy są czynnymi przewodnikami stronnictw. *Politician* nie ma nic wspólnego z właściwie tak zwanym mężem stanu; nie potrzebuje on ani głębokiej nauki ani wzniosłego charakteru, ani nawet wielkiej wymowy, lecz sztuki odgadywania i kierowania ludzi, głębokiej znajomości przywar i przymiotów serca ludzkiego, obok wrodzonego popędu do ruchliwości, do intrygi, do dawania protekcyi.

Nazwa *Politician* w ustach wielu Amerykanów stała się prawie obelgą, lecz nie pojmują, jakby się obejść mogły stronnictwa bez tych narzędzi codziennych; nie ma bowiem nigdy armii bez sztabu.

Menerowie nie mogą jednak nic uczynić bez poradzenia się i poznania uczuć ludowych; są oni jak chorągiewki polityczne, które wskazują bezustannie kierunek wielkich prądów opinii. Prawdziwy mąż stanu może zawsze mówić wprost do kraju po nad głową

owych *Politicians*, będąc pewnym, że jeżeli naród słuchać go będzie i pójdzie za nim, nie ma się czego lękać pasożytów, żyjących tylko popularnością.

Gdy praca stronnictw ukończoną i listy wyborcze uzupełnione zostały, inne pozostaje jeszcze zadanie do spełnienia; wtedy ubiegać się zaczynają o względy ludu, wtedy usiłują poruszyć opinię publiczną tysiącem głosów, prasy, z trybuny, a nawet z ambon. Mówcy ludowi, posłowie na kongres, senatorowie, gubernatorowie rozpoczynają *canvass*, to jest krucyatę wyborczą. Wtedy idą z miasta do miasta przemawiając do ludu, roztrząsając tytuły współzawodniczących kandydatów.

Meetings następują jeden po drugim, dzień w dzień.

Najważniejszy, w jakim uczestniczyłem, był w Bostonie w dniu 28 września. Republikanie, którzy dali sobie miejsce schadzki w klubach rozmaitych okręgów, przeciągali przez miasto przy blasku pochodni, z chorągwiami i przezroczami, na których czytać było można ich ulubione godła.

Gdym przybył do wielkiej sali, około trzech tysięcy osób zajęło w niej miejsce, a przy wchodzie postawiono dwa drewniane stopnie dla mówców mających przemawiać

do tych, którzy nie mogli się pomieścić wewnątrz. Z galeryi, na którą wcisnąłem się pomiędzy członków bióra i mówców tego wieczora, sala wydawała mi się, jakoby morzem ruszających się głów. Wszyscy widzowie stali ściśnięci jedni przy drugich, a czasem prąd nieprzeparty chwał tą ożywioną masą w kierunku odwrotnym, jak wiatr pochyla kłosa.

Przez cztery godziny mówcy trzymali tłum w wyteżeniu uwagi. Jeden z nich, przybyły z Maryland podniósł zapal słuchaczów, wywołując wspomnienie żołnierzy poległych, idących na pomoc Washingtonowi. Młody ten mówca przebiegając z jednego na drugi koniec galeryi i gestykulując gwałtownie, dziwił i zachwycał swem słowem południowej wyobraźni mieszkańców Bostonu, przywykłych do wymowy spokojniejszej.

Pan Karol Summer powiedział najznakomitszą rzecz tego wieczora; głos jego poważny i donośny panował nad wrzawą wielkiego tłumu. Podczas, kiedy z nieubłaganą logiką rozwijał oba programy stronnictw: demokratycznego i republikańskiego, przyglądałem się uważnie czarnym, znajdującym się tam i owdzie w sali. Oczy ich szklące się jak porcelana, ścigały najmniejszy ruch tego, który

od dawna ustanowił się ich obrońcą — i na tych prostaczych twarzach czytać mogłem uczucia czystsze, prawdziwsze niż tych, w których popularność gminna zbyt często mniema znajdować swe uświęcenie.

W jakiś czas potem, wracając z wycieczki w Białe-Góry, gdy zatrzymałem się w mieście Springfield, usłyszałem z pokoju mego muzykę i wyjrzawszy oknem ujrzałem długi orszak poprzedzony pochodniami. Zapytałem o cel tego; odpowiadano mi, że jeden z klubów *demokratycznych* miasta idzie odbyć *meeting* na wzgórzu, na którym znajdują się gmachy arsenału Stanów Zjednoczonych.

Liczni widzowie uszykowani byli na szerokich trotoarach ceglanych. Słyszałem przechodząc uwagi ironiczne: „więc są przecie demokraci? sądziłem, że wymarli; procesya ich podobna do pogrzebu.“ Lecz prócz tego nic więcej; żadnych krzyków, żadnych obelg, żadnych starć.

Orszak zwrócił się i wszedł na wzgórze aleją wspaniałemi jaworami ocienioną. Z obu stron spostrzegłem zalotne wille, przyczajone wśród drzew i otoczone ogrodami, — udałem się ku żelaznym sztachetom okrążającym obszerną przestrzeń, na której się wznoszą piękne budynki arsenału. Wyrastające gmachy

te z pośród szerokiej murawy, wzięsłoby można w nocy raczej za pałace, gdyż nie widać tam nigdzie owych złomków, owych rozrzuconych materiałów, piętrzących się zwykle około magazynów.

Wreszcie tłum zatrzymuje się na szczycie wzgórza; improwizowany marszałek podnosi się, nie wiedzieć jakim sposobem, po nad tłum, *meeting* rozpoczyna się, i przystępują do załatwienia spraw.

Mała ośmioletnia dziewczynka wspięła się obok marszałka i śpiewała głosem krzykliwym pieśń na cześć generała Mac-Clellan; przypominam sobie zwrotkę tej pieśni:

„We have an other Washington. Let us
vote for little Mac“.

(Mamy drugiego Waszyngtona; wotujemy za małym Mac-Clellanem).

Mówca zabiera następnie głos. Wszelki przytyk do nieszczęśliwych czarnych chwytą z zapalem ciemne i dzikie pospólstwo robotników irlandzkich. Mówca nie wymawia nigdy *negro*, lecz *nigger*, i nigdy nie mówi pogardliwego tego wyrazu bez wyzywającego nacisku.

Pomimo wolnie cofnąłem myśl do strasznych scen, które Nowy Jork był niegdyś teatrem; do owych murzynów ściganych po

ulicach, mordowanych, palonych: do owego przytułku sierot murzyńskich zrabowanego i spalonego.

Księżyc uśmiechnięty rozlewał uroczę światło na tłum ściśniony, który widziałem przed sobą. Na owe kobiety z słodkim obliczem, pomieszane z robotnikami, na jawory zwieszające wysmukłe swe gałęzie. Tłum był — prócz chwil w których wydawał chrapliwe okrzyki — taki spokojny, taki karny, że czasami nie mogłem pojąć, co się dzieje przed memi oczyma.

Cóż to za przepaść owo serce ludzkie! Pocóż tyle nienawiści pod tem łagodnem niebem, wśród tych wszystkich darów przyrody, tych zwycięstw działalności i rozumu ludzkiego? Spoglądałem, raz na mury owego arsenału, gdzie wojsko dwukroć stotysięczne mogłoby się jutro uzbroić, to znów na ten tłum, który sama nazwa: „murzyn,“ zdawała się upajać i wprowadzać w szaleństwo.

Tłum wytłómaczył mi istnienie arsenału...

Czyż naród ma żyć w pokoju z sobą samym, gdy nie jest w pokoju z ludzkością?....

W wielkich miastach, jak Nowy Jork, Filadelfia, Boston, procesye po ulicach nie tylko do tego służą, aby działać na wyobraźnię mas; wielu z wyborców niezdecydowanych

poruszy armie współzawodnicze i przystępuje do liczniejszych batalionów. Dla tego wydziały kierownicze nie cofają się przed bardzo znacznymi wydatkami, aby nadać, o ile można, jak najwięcej okazałości owym manifestacyom.

Byłem w Filadelfii podczas wielkiej procesyi demokratów; odbyła ona się na kilka dni przed wyborem d. 29 października w wieczór. Filadelfia podzielona jest na 26 okręgów, tak zwanych *wards*. Każdy *ward* reprezentowany był przez liczny oddział jeźdźców, przez niosących chorągwie i przezrocza (*transparenty*), przez rydwan ciągniony przez kilka koni, w końcu przez znaczne grono pieszych, uszykowanych w szeregi jak żołnierze. Wszyscy mieli około kapeluszków szerokie taśmy z papieru białego, na których zapisana była liczba ich okręgów. Większa częśćniosła pochodnie, lub długie lalki, na końcu których zawieszzone były lampy. Jeźdźcy przybrani byli w pasy, szarfy, wieńce, zrobione z postrzyżonego papieru kolorowego. Wozy ozdobiono licznymi chorągwiami. Na jednym z tych ogromnych rydwanów, ciągniętych przez sześć koni, jechały młode dziewczęta, wyobrażające rozmaite Stany Unii. Wpółśród sukni i garnirunków białych poznać było można zbuntowane Stany

po długich welonach czarnych i sukniach żałobnych.

Na innym wozie umieszczono małe działo i od czasu do czasu odgłos mocnego wystrzału mieszał się z okrzykiem tłumu. Petardy padały ze wszystkich stron, race ułatały po nad dachy i spadały powoli gwiazdami różnobarwnemi. Czasem ognie bengalskie zapalone na jednym z wozów napełniały nagle ulice łagodnem swem światłem, i długie ruchome szeregi jeźdźców, pochodni, wozów, chorągwi, osłaniały się purpurowym lub fioletowym obłokiem.

Do wszystkich okien cisnęły się kobiety powiewające chustkami i wtorujące okrzykami swemi stugębnym *hurra!* orszaku. Przezrocza szczególniej zwracały na siebie uwagę widzów; oświecone wewnątrz lampą przedstawiały ze wszystkich czterech stron godła, wizerunki, karykatury, a niosący je nieustannie je obracali, aby wszystkie ich strony pokazywać widzom. Tu widzieć było można długą i chudą postać Lincolna z tłustą murzynką na każdym ramieniu; tam prezydent z torbą uchodził z Białego - Domu. Widziałem gdzieindziej te wyrazy: „abolucyonizm, rak narodu,“ a pod niemi figurował olbrzymi rak z czerwonymi żyłami i palczystemi nożycami.

Najwzorzorszy porządek panował w tym długim orszaku, liczącym zapewne nie mniej, jak 5000 ludzi; nazajutrz jednak dowiedziałem się, że demokraci przybrali groźną postawę w obec republikanów. Rzucali oni cegły na ogromne dwa przezrocza umieszczone w oknach tych klubów, z których jeden przedstawiał Lincolna, drugi kandydata do wiceprezydentury, p. Johnsona. Wiele szyb zostało wytłuczonych w pięknych magazynach w pobliżu będących i cegła zabiła biednego Irlandczyka, mającego około lat 60, który z tego samego może był stronnictwa, co mimowolny jego zabójca.

Widziałem inną jeszcze procesyę w Bostonie w sam przed dzień wyboru prezydenta. Deszcz silny padał; jeźdźcy, zmoknięte przezrocza, chorągwie, wszystko w gęstej mgle niknęło; pochodnie na pół przygasłe i dymiące słabo tylko oświecały orszak. Demokraci sprawiali pogrzeb wizerunkowi Lincolna, lecz złowróżbny ten żart przez nie jednego widza przeciw Unii był obrócony. Obchodzili oni istotnie obrzęd pogrzebowy swego stronnictwa, a ciemna noc owa ostatnie slysziała okrzyki ich nadziei.

Nazajutrz (8 listopada) Boston tak był

spokojny, iż mniemać było można, że to nie-dziela.

Udałem się do jednego z gmachów, gdzie się odbywać miało głosowanie. We drzwiach podawano mi ze wszystkich stron listy demokratyczne; podający czynili zarazem uwagi: „oto jedyna prawdziwa, dobra lista; strzeż się pan listy czerwonej, bo to zła!“

Na schodach milczący rozdzielacz wręczył mi ową listę czerwoną; poznałem że jest republikańką.

Każdy wchodząc podawał imię swoje zbierającym wota.

Na kilka dni przed wyborem rząd wysłał generała Butlera do Nowego Jorku i powierzył mu dowództwo wojsk związkowych, rozłożonych w okolicy. Zapowiedział on manifestem, że działania wyborcze odbędą się jak zwykle, bez współudziału władzy wojskowej; lecz że wszelkie usiłowanie wywołania zamieszek zostanie natychmiast skarcone przez wojska będące pod jego dowództwem.

Na *meetingach* demokratycznych, poprzedzających jego przybycie, najzapaleńsi oświadczyli publicznie, że się targną na jego życie; — atoli wkrótce ujrzano go przejeżdżającego konno wolnym stępem ulice, w paradnym mundurze, z całym swym sztabem.

Nazajutrz, jakkolwiek liczby stanowcze nie były jeszcze znane, wiadano już od jednego do drugiego końca Stanów Zjednoczonych, że Lincoln powtórnie został wybranym. Z każdej wsi, z każdego miasta liczby przesłane zostały do wydziału obu stronnictw. Urzędnicy przy telegrafach, na pocztach i kolejach żelaznych tem tylko byli zajęci. Zwycięstwo republikanów wkrótce zapewnionem zostało.

Republikanie nie tylko, że dali kandydatowi swemu ogromną większość, lecz powiodło im się wprowadzić dostateczną ilość deputowanych do kongresu, aby mógł otrzymać ową większość dwóch trzecich, bez której konstytucya nie może uleść poprawkom. Władza wykonawcza i prawodawcza znalazły się więc w zupełnej zgodzie, a ostatnia po raz pierwszy od lat wielu ujrzała się uzbrojoną w dostateczną potęgę do przedsięwzięcia rewizyi konstytucyi narodowej i zatarcia śladu fatalnej instytucyi, która na kraj sprowadziła klęski wojny domowej.

Pierwsze słowa, jakie wyszły z ust prezydenta po powtórnem wybraniu, były słowa pokoju i pojednania „unii bez niewoli.“

Cios, jaki dotknął w obecnej chwili Północne Stany przez podstępne morderstwo Lincolna, jest treścią rozpraw całego świata; gdyż Ameryka północna po spełnieniu wielkiego zadania ludzkości, zburzeniu osnów niewolnictwa, stanęła w obec świata, jako mocarstwo wielkie, potężne, niezwalczone, oparte dwoma ramionami o morza.

O czym za młodu marzył Washington, to urzeczywistnił obywatel-prezydent, Abraham Lincoln; z biednej przed laty kolonii dziś powstało mocarstwo, przed którym drżą najsilniejsze państwa starej Europy. Klęski domowej wojny zagoją się wkrótce: bogactwo narodowe spoczywa w przemyśle, przeto materialny ubytek zapełni rozwój pracy i duch przedsiębiorczy, ożywiający mieszkańców Stanów Zjednoczonych. Wolność w całym znaczeniu tego słowa, oparta na rozumnych podstawach, była jedyną dźwignią wielkości tego narodu złożonego z ułamków europejskich, ludzi czynu i myśli, którzy jako osadnicy Nowego Świata, prócz pracy i stałości nie mieli żadnych skarbów przebywając Ocean. Dziś ten naród, w czasie krwawych zapasów z plantatorami wykazał całą potęgę i niewyczerpane zasoby; a na gruzach niewoli, wniesionej spodloną dążnością zysku europejskich

handlarzy, powiewa chorągiew swobody, pracy i myśli.

Zabójstwo Lincolna jest zbrodnią nie zmytą — duch zemsty zerwał dni życia tego, którego Ameryka i świat cały zaliczą do najwznioślejszych istot, jakie zjawily się dla odkupienia ludzkości.

Posłuchajmy, co mówi *New-York Herald*, jeden z głównych organów amerykańskiego dziennikarstwa, o ostatnich chwilach zmarłego:

„Nieprzewidziana klęska dotknęła naród. Okropne wzruszenie panuje w Washingtonie, oburzenie bez granic przeciw mordercom i niewysłowiony żal powszechny. Morderca gdy w teatrze skoczył z łoża prezydenta, gdzie dokonane było zabójstwo, na scenę, uciekając zawołał: „Południe pomszczone!“ W ucieczce stracił kapelusz i pistolet za kulisami. Scena u wezglowia umierającego prezydenta była rozdzielająca; otoczony był do koła ministrami, którzy pomimo całej mocy serca nie mogli powstrzymać łez; jeden z nich płakał jak dziecko po stracie ojca, drugi ujawszy rękę ranionego nie puścił jej aż do ostatniej chwili zgonu. Nieprzejrzone tłumy ludu krążyły do koła noc całą, zachowując się spokojnie; każda wieść lotem błyskawicy obie-

gała miasto, ale niestety, śmierć zawitała do Domu Białego.“

Z depeszy telegraficznej ogłoszonej w gazecie *Globe* okazuje się, iż zamach na życie Lincolna i jego sekretarza Sewarda uknowany został przez zwolenników niewoli.

Nowy prezydent Unii, ob. Andrzej Johnson, w improwizowanej mowie jaką miał do ludu w Washingtonie, powiedział między innemi:

...„Jeszcze słówko i będzie koniec. Otóż upewniam was, że jestem za postępowaniem łagodnem; ale sądzę, iż winowajcy powinni być karani (Okrzyki: Tak, tak!). W rządzie zbrodni największą jest zdrada, i na takiego który się tej zdrady dopuszcza, na takiego, śmiem twierdzić, mało jest kary śmierci (Głośne potwierdzenie). Według mnie, należy zdradę odstraszać uczynić; niech zdrajcy doznają następstw swych czynów; powinni wyjść na nędzarzy, ich siła społeczna powinna być skruszona!...

„Ci, co się biją w polu, to jeszcze nie najgorsi ze zdrajców. Najgorsi ci, co ich podniecili, sami w domu siedząc, pieniądze trwoniąc i wszelkich używając środków do obalenia rządu.

„To też powiadam: na najrozumnieszych

zdrajców postronek! (Głośne zadowolenie).
Za to ludzi prostych, obalamuconych, którzy
się do buntowniczych szeregów wciągnąć dali,
łagodniebym traktował. Powiedziałbym im:
wracajcie każdy do swej roboty, bądźcie pod-
porą rządu i dobrymi obywatelami...”

Do widzenia Czytelniku!...
